

T.C.
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ’NİN SULTAN II.
ABDÜLHAMİT’E YÖNELİK MUHALEFETTE AYRILIKÇI-
MİLLİYETÇİ UNSURLARLA İŞBİRLİĞİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Tunay ŞENDAL

Tez Danışmanı
Dr. Öğr. Üyesi Fatma ÜNYAY AÇIKGÖZ

Kırıkkale – 2018

T.C.
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ’NİN SULTAN II.
ABDÜLHAMİT’E YÖNELİK MUHALEFETTE AYRILIKÇI-
MİLLİYETÇİ UNSURLARLA İŞBİRLİĞİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Tunay ŞENDAL

Tez Danışmanı
Dr. Öğr. Üyesi Fatma ÜNYAY AÇIKGÖZ

Kırıkkale – 2018

KABUL – ONAY

Tunay ŞENDAL tarafından hazırlanan “ *İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Sultan II. Abdülhamit'e Karşı Muhalefette Ayrılıkçı - Milliyetçi Unsurlarla Olan Görüşmeleri*” başlıklı bu çalışma 12 /06 / 2018 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda (*oybirliği/oyçokluğu*) ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından *Tarih Anabilim* dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Doç. Dr. Yüksel ÖZGEN (Jüri Başkanı)

Dr. Öğretim Üyesi Erdal ÇETİNTAŞ

Dr. Öğretim Üyesi Fatma ÜNYAY AÇIKGÖZ (Danışman)

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım

.../.../2018

Prof. Dr. İsmail AYDOĞAN

Enstitü Müdürü

Kişisel Kabul Sayfası

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin Sultan II. Abdülhamit’e Yönelik Muhalefette Ayrılkçı-Milliyetçi Unsurlarla Olan İşbirliği” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve faydalandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak faydalanılmış olduğunu belirtir ve bunu şeref ve haysiyetimle doğrularım.

.../.../2018

Tunay ŞENDAL

ÖN SÖZ

Bu çalışmada İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Sultan II. Abdülhamit'e karşı muhalefette ayrılıkçı ve milliyetçi unsurlarla olan görüşmeleri, muhalif ortaklık ilişkileri ve Meşrutiyetin ilanı sonrasında dağılan koalisyon süreci ele alınmıştır. Muhalefet kültürünün Osmanlı Devleti'ndeki dayanmış olduğu temeller, süreç içerisinde boyut değiştirirken farklı neticeleri de beraberinde getirmiştir. Vatanı kurtarma düşüncesiyle yola çıktıklarını iddia eden İttihatçılar, Sultan II. Abdülhamit'e karşı muhalefet hareketlerini güçlendirmek amacıyla ayrılıkçı unsurlarla işbirliği içerisine girmiş, Meşrutiyeti yeniden ilan ettirmiş ve hatta yönetimde daha güçlü olabilmek adına Sultan II. Abdülhamit'i tahttan indirmişlerdi.

Meşrutiyeti yeniden ilan ettiren "muhalif koalisyon" Sultan II. Abdülhamit'in lağv edilmesiyle birlikte çatlak vermeye başlamış, Rumlar ve Ermeniler kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmeye başlayınca İttihat ve Terakki Cemiyeti ile araları açılmıştı. Bunun üzerine daha merkezî ve Türkçü bir politika izlemeye başlayan İttihatçılar, zamanla Arnavut, Arap ve Kürt unsurları da devlet bünyesinden soğutarak uzaklaştırmış ve devletin dağılma sürecini hızlandırmışlardır.

Bu çalışmamızda plân, program, kaynak bakımından destek gördüğüm ve görüşlerinden de faydalandığım danışmanım ve değerli Hocam Dr. Öğr. Üyesi Fatma ÜNYAY AÇIKGÖZ'e, tez süresince büyük desteğini gördüğüm ve fikir danıştığım değerli Hocam Dr. Öğr. Üyesi Erdal ÇETİNTAŞ' a, tez sürecinde hiçbir zaman desteğini esirgemeyen eşim Hande AKDAĞLI'ya, tecrübelerinden, destek ve yardımlarından dolayı Hasan DAĞ'a, kaynak tarama konusunda fikir ve görüşlerinden dolayı Alim YILMAZ'a, hayatımın her anında olduğu gibi tez yazım sürecinde de maddi ve manevi olarak desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen aileme ve emeği geçen herkese teşekkürü bir borç bilmekteyim.

ÖZET

Şendal, Tunay, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Sultan II. Abdülhamit'e Yönelik Muhalefette Ayrılıkçı-Milliyetçi Unsurlarla İşbirliği, Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale, 2018

Bu çalışmanın konusu, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Sultan Abdülhamit'e karşı yaptığı muhalefettir. Yirminci yüzyılın ilk yılları Osmanlı Devleti'nde otuz üç yıl iktidarı elinde bulunduran Sultan Abdülhamit ile muhalefetin mücadelesi ile geçmiştir. Abdülhamit'e karşı muhalif olan İttihatçıların ona alternatif olabilecek bir siyasi programa sahip olmadıkları görülmektedir. Bu bağlamda Osmanlı asker ve aydınlarından müteşekkil İttihat ve Terakki Cemiyeti, muhalefetini daha kapsamlı ve etkin kılmak için gayrimüslim Osmanlı tebaası ile de yakın işbirliği içerisine girmiştir.

İttihatçılar, Abdülhamit'in tahtan indirilmesi, Meşrutiyet'in ilanı ve Meclis-i Mebusan'ın açılmasından yana ittifak etmişlerdir. Ancak İttihatçıların Sultan Abdülhamit'in güçlü yönetimine karşı ayrılıkçı Ermeni örgütleri, Rum Ortodoks cemaati ve Yahudi cemaati ile kurulan stratejik işbirliği "Meşrutiyetin İlanı" sonrası beklenen istikrarı göstermeyecektir. Yahudi cemaati, İttihat ve Terakki yönetimindeki devletin yanında yer alırken ilerleyen süreç Rum ve Ermeni cemaatleri ile İttihatçıların yollarının ayrılması ile sonuçlanacaktır.

Çalışmamızda, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Sultan Abdülhamit'e yapmış olduğu muhalefette ayrılıkçı-milliyetçi unsurlarla olan ilişkileri, Meşrutiyet'in ilanı öncesi ve sonrası olarak ayrı süreçlerde ve ayrı unsurların başlıkları altında değerlendirilmiştir.

Tezimizi hazırlarken ayrıntılı bir biçimde literatür taraması yapılmış, elde edilen materyaller incelenmiş, konu başlıklarına göre tasnif edilerek, konumuz üzerine hazırlanmış özel çalışmalara atıflar yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Sultan Abdülhamit, İttihat ve Terakki Cemiyeti, Gayrimüslim Cemaatler, Muhalefet

ABSTRACT

Şendal, Tunay, Union and Progress Committee's cooperation with separatist and nationalist groups in opposition for Sultan Abdulhamit the 2nd, Post Graduate Thesis, Kırıkkale, 2018

Main argument of this study is the opposition that Committee of Union and Progress made against Sultan Abdulhamit. The early years of the 20th century passed under the shadow of the power struggle between Sultan Abdulhamid who ruled the country for 33 years and his opponents. It is seen that, İttihadists who opposed to Abdulhamid didn't have an alternative political programme. In this sense, the Committee of Union and Progress composed of Ottoman soldiers and intellectuals collaborated with the non-Muslim Ottoman subjects in order to make its opposition more comprehensive and effective.

İttihads allies for the dethronement of Abdulhamid, proclamation of Constitutionalism, and setting up the chamber of deputies. However, contrary to all expectations, the strategic cooperation among the members of this Party, Armenian separatist organizations, Greek orthodox community and Jewish community against the powerful rule of Sultan Abdulhamid did not last long in the wake of "the declaration of constitutionalism". While the Jewish community stood by the state ruled by the Union and Progress, the process came to an end when the members of the Committee of Union and Progress and Greek and Armenian communities broke up their collaboration.

In our study, the relations with the opposition separatist and nationalist groups that the unity and progress committee made to Sultan Abdülhamit were evaluated in separate processes before and after the declaration of the Constitution and under the headings of separate groups.

We are preparing our thesis, our method can be summarized like that, first, we had detailed literature surveillance, and then we reached the archival documents about the topic. Obtained materials have been examined, by classifying in subject title, and referances have been made to particular prepared studies on our topic

Keywords: Ottoman State, Sultan Abdulhamit, the Committee of Union and Progress, Non-Muslim Communities, Opposition

KISALTMALAR DİZİNİ

a.e.,	: Aynı Eser
a.g.e.	: Adı Geçen Eser
a.g.m.	: Adı Geçen Makale
a.g.t.	: Adı Geçen Tez
AÜHF	: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi
bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
Der.	: Derleyen
Ed.	: Editör
Gnkur.	: Genelkurmay
Haz.	: Hazırlayan
İTC	: İttihat ve Terakki Cemiyeti
s.	: Sayfa
SBE	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
ss.	: Sayfadan Sayfaya
TTK	: Türk Tarih Kurumu
vb.	: Ve Benzeri
vd.	: Ve Diğerleri / Ve Devamı
Yay.	: Yayınları, Yayınevi

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	i
ÖZET	ii
ABSTRACT.....	iii
KISALTMALAR DİZİNİ	iv
İÇİNDEKİLER.....	v
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

JÖN TÜRK HAREKETİ VE İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ

1.1. JÖN TÜRK HAREKETİ.....	10
1.1.1. İttihad-ı Osmani Cemiyeti	14
1.2. İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ'NİN KURULUŞU	20
1.2.1. İttihad-ı Osmani'den İttihat ve Terakki'ye.....	20
1.2.2. Cemiyetin Yurtiçi ve Yurtdışı Örgütlenmesi	25
1.2.3. Osmanlı Hürriyet Cemiyeti	31
1.2.4. Selanik ve Paris Şubelerinin Birleştirilmesi	32
1.3. İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ'NİN MUHALEFET FAALİYETİ.....	34
1.3.1. İlk Beyanat ve Basın Politikaları	34
1.3.2. Muhalefet Anlayışı	36
1.3.3. Birinci Jön Türk Kongresi	38
1.3.4. İttihat ve Terakki Cemiyeti Gazeteleri	42
1.3.4.1. Meşveret Gazetesi	42
1.3.4.2. Mizan Gazetesi	44
1.3.4.3. Osmanlı Gazetesi.....	46
1.3.4.4. İntikam Gazetesi	48
1.3.4.5. İstirdad Gazetesi	49
1.3.4.6. Vatan Gazetesi	49
1.3.4.7. İçtihad Gazetesi	49
1.3.4.8. Şûra-yı Ümmet Gazetesi.....	50
1.3.4.9. Efkâr-ı Umumiye Gazetesi	51
1.3.4.10. Sada-yı Millet Gazetesi	51

1.3.4.11. Muhalefette Karikatür Kültürü	53
---	----

İKİNCİ BÖLÜM

AYRILIKÇI-MİLLİYETÇİ UNSURLAR VE POLİTİKALARI

2.1. RUMLAR	56
2.2. ERMENİLER	58
2.2.1. Ermeni Komitaları ve Ermeni Terörü.....	60
2.2.2. Ermeni Komitacılarının Sultan'a Suikast Girişimi.....	63
2.3. YAHUDİLER.....	63
2.3.1. Yahudi Siyonizm'i.....	64
2.4. BULGARLAR.....	68
2.4.1. Bulgar Milliyetçiliği ve İsyanları	70
2.4.2. Makedonya Sorunu.....	72
2.4.3. II. Abdülhamit'in Makedonya Politikası	72
2.4.4. Bulgaristan'ın Özerkliği	73
2.5. SIRPLAR.....	76
2.5.1. Sırbistan'ın Bağımsızlığı	76

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ'NİN AYRILIKÇI-MİLLİYETÇİ UNSURLARLA İŞBİRLİĞİ

3.1. İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ VE RUMLAR.....	83
3.1.1. İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Rum İlişkilerinde Yunan Hükümetinin Etkisi..	84
3.2. İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ VE ERMENİLER	87
3.2.1. Ermeni İttifakında İkinci Dönem.....	90
3.2.2. Sultan'a Ortak Suikast Girişimi.....	94
3.2.3. İkinci Jön Türk Kongresi.....	96
3.3. İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ VE YAHUDİLER.....	98
3.3.1. Jön Türkler ve Mason Locaları.....	100
3.4. İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ VE BULGARLAR.....	102
3.4.1. 1903 Ayaklanması	103

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ VE AYRILIKÇI-MİLLİYETÇİ
UNSURLARIN İŞBİRLİĞİ ÇERÇEVESİNDE GENEL MUHALEFETİ

4.1. SULTAN'A KARŞI MUHALEFET	105
4.1.1. Sultan II. Abdülhamit Yönetimi	105
4.1.2. İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne göre "İstibdat"	108
4.1.3. Pragmatik Siyasetten Kişisel Muhalefete	110
4.2. DEVLETE MUHALEFET	113
4.2.1. Abdülhamit Düşmanlığından Devlet Karşıtlığına	113
4.3. DAHİLİ MUHALEFET	116
4.3.1. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Sultan'a Karşı Yürüttüğü İç Muhalefet	116
4.3.2. Ahmet Rıza ve Siyasi Fikirleri	119
4.3.3. Mizancı Murat ve Muhalefeti	122
4.3.4. Abdullah Cevdet ve Materyalist Yaklaşımları	126
4.3.5. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Dahili Siyaset Anlayışı	127
4.3.6. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Dahili Siyaseti ve Osmanlıcılık	130
4.4. HARİCİ MUHALEFET	133
4.4.1. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Dış Muhalefet Anlayışı	133
4.4.2. İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Ermeni Meselesi	134
4.4.3. İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Siyonizm	135

BEŞİNCİ BÖLÜM
İKİNCİ MEŞRUTİYETİN İLANI VE SULTAN ABDÜLHAMİT'İN TAHTTAN
İNDİRİLMESİ

5.1. İKİNCİ MEŞRUTİYETİN İLANI	137
5.1.1. Reval Görüşmeleri ve Firzovik Toplantısı	137
5.1.2. Nazım Bey Suikastı	139
5.1.3. Resneli Niyazi İsyanı	139
5.1.4. İkinci Meşrutiyet'in İlanı	141
5.2. SULTAN İKİNCİ ABDÜLHAMİT'İN TAHTAN İNDİRİLMESİ	144

5.2.1. İkinci Meşrutiyet'e Genel Bir Bakış.....	144
5.2.2. 31 Mart Hadisesi.....	146
5.2.3. Sultan'ın Hal Edilmesi	149
5.2.4. Hal Karar Heyeti: Bir Türk Bir Arnavut Bir Ermeni Bir Yahudi.....	152
5.3. İTTİHATTAN İHTİLAF.....	153
5.3.1. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Politikaları ve Ayrılmakçı-Milliyetçi Unsurlar	153
5.3.2. Meşrutiyet Sonrası İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Rum İlişkileri	156
5.3.3. Meşrutiyet Sonrası İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Ermeni İlişkileri	161
5.3.4. Meşrutiyet Sonrası İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Yahudi ilişkileri.....	166
SONUÇ	170
KAYNAKÇA.....	173
EKLER	183
.....	183

GİRİŞ

Genel olarak Osmanlı Devleti'nin de içinde bulunduğu patrimonyal sistemlerde muhalefetsiz bir iradenin hüküm sürdüğü ve bütün statü gruplarının temel vasfının sadakat olduğu belirtilir. Buradaki statü grupları şüphesiz bugünkü anlamdaki baskı gruplarının karşılığı değildir. Osmanlı Devleti'nin tüm dönemlerinde hemen hemen bütün vazifeliler için geçerli olarak "intisâb sistemi" adıyla tanınan bir çeşit kadrolaşma/geçinme biçiminin yürürlükte kaldığı bilinmektedir. Padişahların tahttan uzaklaştırılmaları, sadrazam veya onun gibi üst dereceli ricâlin görevden alınmaları, bazen muhalif seslerin isteği doğrultusunda ve öncelikle onların eylem gücünü kırmak için gerçekleştirilmekteydi. Taşrada şehzâde merkezli, İstanbul'da ise yeniçeri merkezli muhalif hareketlere dair bolca örnek bulunmakla birlikte kuvvete, yani gücün kullanımına dayanan ve bazen trajediyle sonlanan bu tür hareketlerin ayrıntılarını tarih eserlerinden izlemek mümkündür.¹

Devlet yönetiminde siyasî muhalefete dair içinde şiddet barındırmayan örnekler Osmanlı tarihi için erken devirlerden itibaren söz konusu olmuştu. Sultan II. Mehmed'in ilk saltanat günlerinde karşısında bulunduğu nüfuzlu vezir-i âzam Çandarlı Halil Paşa ve onun yanında yer alan Yeniçeri Ocağına karşı, tahtı ikinci kez devir almasının ardından bu muhalif gruplaşmayı etkisizleştirmek amacıyla incelikleri olan bir siyaset izlediği anlaşılmaktadır. Yeni padişahın, Yeniçerilerin itimadını kazandıktan sonra vazifeye getirdiği paşalarla birlikte müşterek tavırlar sergileyerek Çandarlı grubunu saf dışı ettiği ve bunun sonucunda da hükümdarlığının emniyetli bir hâle getirdiği bilinmektedir. Daha sonraki yıllarda ortaya çıkan gelişmelerden, Şehzâde Mustafa vakasının küllenmediği bir dönemde yeniçerilerin, ağalarından şikâyetlerini bildiren arzlarında Kanunî Sultan Süleyman'a da gözdağı vermeleri, Sultan II. Osman'ın öldürülmesi, büyük Celâlî isyanları ile Sultan IV.Murad (1623-1640) devrinde temelleri atılan ve IV.Mehmed (1648-1687) döneminde büyüyen Kadızâdeliler hareketi, askerî/ictimâî

¹ Fikret Sarıcaoğlu, "Osmanlı Muhalefet Geleneğinde Yeni Bir Dönem: İlk Siyasî Bildiriler", *Bellekten*, Türk Tarih Kurumu, Aralık 2000, CLXIV/241, s. 901.

olduğu kadar siyasi muhalefete dair gelişmelerin uç noktalara ulaştığı örnekler arasında sıralanabilir.²

Osmanlı İmparatorluğu, eski ihtişamlı zamanlarındaki gibi büyük savaşlar kazanamıyor, dolayısıyla topraklarını büyütemiyordu. Devlet yöneticileri, bir yandan Batı'nın askeri üstünlüğünü kırabilmek adına reformlar gerçekleştirmeye çalışıyor, diğer yandan ise Batı'nın üstün gücünün temelini oluşturan teknolojik ilerlemeleri, kendi ülkelerine getirmek için çabalıyorlardı. Bunun yanı sıra, Devlet, sosyal ve siyasal sistemindeki tıkanmışlığı aşamadığından, dışa bağımlı bir hal de kazanmıştı.³

19. yüzyılın başlamasıyla beraber Osmanlı yöneticileri Batı'nın giderek artmakta olan üstünlüğünü net bir şekilde kabul etmiş ve bu duruma Batılılaşma politikasıyla karşı koymayı denemiştir. Devlet, bu yolu izlerken iki ana amaç gütmüştür. İlk amaç; Batı kökenli kurum, kuruluş ve uygulamaları alıp Osmanlı İmparatorluğunun yönetimine işlevsellik kazandırmak, ikinci amaç ise; Batı çizgisinde ıslahatlar gerçekleştirerek onları memnun etmek ve böylelikle Avrupa'nın Devlet üzerindeki baskılarını bir nevi aza indirgeme isteği olmuştur.⁴

Tanzimat'ın ilanıla doğan siyasi tavır, yönetimin değişmesi üzerine fikri hareket muhalefetinin kimlik kazandığı ilk reaksiyon olarak kabul edilebilir. Mevcut hareket batı karşıtı bir eğilim sergiliyorken aynı zamanda anayasalcı olarak da değerlendirilmektedir. Islahat Fermanı'nın ilanı, Osmanlı Devleti'ne olumlu bir kazanım getirmezken aynı zamanda da Müslüman tebaayı da olumsuz etkilemiştir. 1859 yılındaki Kuleli Olayının yaşanması da bu rahatsızlıktan kaynaklı olmuştur. Olayı hazırlayan örgütsel yapının adı üstünde mevcut bir mutabıklık olmasa da birtakım tarih otoriteleri oluşumun adı için “*Şeriatı Tutma Cemiyeti*” başka bir kesim ise “*Fedailer Cemiyeti*” adını vermiştir. Fakat mevcut örgütün nasıl ve ne vakit kurulduğu bilinmemektedir. Örgüt üyelerinin Kuleli de yargılanmasından dolayı da *Kuleli Olayı* ismiyle anılmaktadır.⁵

² A.g.e., s.902.

³ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Partiler; II. Meşrutiyet Dönemi 1908-1918*, İletişim Yayıncılık, İstanbul, 1998, C.I, s.6.

⁴ Erik Jan Zürcher, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, Çev. Nüzhet Salihoğlu, , İletişim Yayıncılık, İstanbul, 2010, s.15.

⁵ Niyazi Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002, s.301.

Ulusal bir kimlik mücadelesi taşımadığı gibi, anayasal düzen ve parlamenter monarşi ya da cumhuriyet gibi bir oluşum kurma gayesinde olmayan hareket, daha çok İslam Dini ve Osmanlı kültürünün meşveret yöntemiyle hükmeden bir sultan ve onun idaresinin oluşturulması isteğinden yana ve kültürel batılılaşmaya, özellikle ekonomik alanda Batı'ya teslimiyet'e karşı bir tavır sergilemiştir yorumunu yapabiliriz.⁶

Reform sürecine girmiş olan Osmanlı Devleti'nde, reform hareketlerine sıcak bakmayan, Devlet içerisinden beliren muhalif görüşler ortaya çıkmaya başlamıştı. Tanzimat Fermanı'nın getirmiş olduğu düzene karşı, Osmanlı'daki sonraki ilerlemeler ışığında bariz önemli bir rol oynayan muhalefet, Osmanlı bürokrasisi kökenli bir hareketti. Bu hareket neticesinde '*Genç Osmanlılar*' olarak adlandırılan bir oluşuma dönüşecekti. Bu oluşumun en etkili isimleri ise İbrahim Şinasi, Ziya Paşa, Namık Kemal ve Ali Süavi gibi mühim devlet adamlarıydı. Tanzimat siyasetinin yüzeyselliği ile beraber otoriter karakterine tepki gösteren dönemin ileri gelen aydınları, liberal fikirlerin de etkisi altında kaldılar.⁷

Osmanlı'daki sivil anlamdaki ilk muhalefet hareketlerini doğru bir şekilde değerlendirebilmek adına ilk olarak basın-yayın hayatında öne çıkan gelişmeleri mercek altına almamız gerekmektedir. Çünkü muhalefetin lider konumundaki şahsiyetleri, dönemin basın-yayın organlarından önemli bir yeri teşkil eden gazeteleri, kendileri için bir araç olarak kullanmışlardı. Osmanlı'daki ilk resmi gazete *Takvim-i Vekayi* (1831) gazetesiydi. Onu yarı-resmi niteliğe sahip olan *Ceride-i Havadis* (1840) takip etti. Osmanlı'da gazeteciliğin aslen başlangıç noktası olarak kabul edilen ve haftalık yayınlanan Çapanzade Ağâh Efendi'ye ait *Tercüman-ı Ahval* gazetesi 1860 yılında yayın hayatına başladı. Kadrosunda Şinasi gibi önemli isimleri de barındıran Gazete, gazetelerin çoğalması ve rekabet ortamının da etkisiyle 'eleştirel bakış açısını' artırdı. Bu durum Hükümetin hoşnutsuzluğuna yol açacağı gibi arkasından da 1864'te *Matbuat Nizamnamesini* beraberinde getirdi. Bu nizamname gazete kapama, para cezaları ve basın mensupları için de hapis cezalarını gündeme getiriyordu. Ertesi sene Âli Paşa'nın başında bulunduğu hükümete karşı olarak *Meslek* adında gizli bir örgütlenme kuruldu.

⁶ A.g.e., s.273-275.

⁷ Erick Jan Zürcher, a.g.e., s.20-21.

Bu yapılanmanın vücut bulmasında *Matbuat Nizamnamesi*'nin de önemli bir rolü var olmalıdır ki *Meslek* içinde Nâmık Kemal gibi önemli şahsiyetler de yer almaktaydı.⁸

1867 yılında Osmanlı tarihini de derinden etkileyecek olan önemli hadiseler vuku buldu. Mustafa Fazıl Paşa'nın valilik görevi sona erince sıra kardeşi İsmail Paşa'ya gelecekti. Fazıl Paşa'nın Fuat Paşa ile arasındaki anlaşmazlık sonucu görevinden azledilip Avrupa'ya sürülmesinin ardından, Mısır valiliğinde uygulanan veraset usulü sistemi değiştirildi. Değişiklik ile İsmail Paşa'dan sonra onun yerine kardeşi değil, oğlu geçiyordu. Fazıl Paşa değişiklik sonucundaki öfkesiyle Osmanlı Devleti'nin sorunlarından oluşan uzunca bir mektup kaleme aldı. Mektup, Ülkedeki *Genç Osmanlılar*'dan söz ediyor ve Osmanlı Devleti'nin sorunlarının çözümü için meşruti yönetimi işaret ediyordu. Böylelikle basın özgürlüğü kavramında ve hürriyetin ötesinde, meşrutiyet talebini de içermekte olan bir *hürriyet* ifadesi ilk defa mevzu bahis oluyordu.⁹

Büyük yankılar uyandıran Fazıl Paşa'nın mektubunun ardından Hükümet, aleyhindeki hareket akımının farkına varmıştı. Edebiyatçı kimliklerinin yanında, Osmanlı bürokrat sınıfının önemli isimleri olan ve entelektüel sorumluluk taşıyarak devletin içinde bulunduğu kötü durumdan kurtulabilmesi adına siyasi faaliyetlerde de bulunan Nâmık Kemal, Ziya Paşa, Ali Suavi gibi isimler İstanbul'dan uzaklaştırılan kesim oldu. Fazıl Paşa'nın çağrısı üzerine Fransa'ya giden bu muhalif kanat, *Genç Osmanlılar Cemiyeti*'ni kuracak ve yayınlarıyla Osmanlı Devleti'ndeki sivil muhalefetin selefi haline geleceklerdi.

Genç Osmanlılar Cemiyeti'nin İstanbul'da 1865 yılının Haziran ayında kurulduğu¹⁰ Cemiyetten ilk kez bahseden kişinin Ebüzziya Tevfik Bey olduğu görüşü yaygındır. Ebüzziya Tevfik Bey'in aktarmış olduğu bu bilgiler en ciddi kaynaklarda bile kullanılırken aslında son araştırmalar ışığında durumun bu şekilde olmadığını ortaya çıkmaktadır. Ebüzziya Tevfik Bey'in bu bulgularını *Genç Osmanlılar*'ın önderi Ziya Bey, 16 Haziran 1867 tarihinde Paris'te kaleme aldığı makalede reddetmiştir. Ziya

⁸ Sina Akşin, *Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi 1789-1980*, , Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, İstanbul, 1997, C.I, s.41.

⁹ *A.g.e.*, s.41.

¹⁰ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C.VII, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1999, 299-300.

Bey'e göre Ebüzziya, *Genç Osmanlılar Cemiyeti*'ni o dönemde kurulmuş olan *Meslek*¹¹ adındaki bir örgütle karıştırmıştır. *Meslek* örgütünün ileri gelenlerinden biri olan ve örgütü hükümete ifşa etmekle suçlanan Ayetullah Bey'in amcası Samipaşazade Hasan Bey'in İstanbul'da yayınlanan bir dergide çıkan mektubunda bu husus daha da netliğe kavuşmakta ve *Genç Osmanlılar Cemiyeti*'nin bunlarla hiçbir alakasının olmadığı görülmektedir. *Genç Osmanlı* kavramı, 1867 senesinde Paris'te bir araya gelen gazetecilerin oluşturdukları topluluğa verilen isimdir.¹²

Genç Osmanlılar Cemiyeti, 19. Yüzyılda meşrutiyetin hüküm sürmediği diğer ülkelerde kurulmuş birçok siyasi örgüt gibi gizlilik esas alınarak oluşturulmuştu. Teşkilat yapısı ve çalışma şekilleri *Carbonari Cemiyeti*'nin şemalarından alınırken, Cemiyetin ana programı, memlekette mutlakiyet rejimi yerine, meşrutiyet idaresinin şartlarını oluşturup yürürlüğe koymaktı.¹³

Kuruluşunun ardından Cemiyet, üye sayısını 246'ya kadar yükseltti. Üyeleri içinde Harp Okulu Nazırı Süleyman Paşa, İstanbul Karakollar Komutanı Ömer Naili Paşa gibi önemli isimler bulunuyordu. Bunların yanı sıra Fuad Paşa'nın da örgüte karşı ilgisinin olduğu bildirilmektedir. Ayrıca Mısırlı Mustafa Fazıl Paşa'nın da cemiyete maddi destekleri olmuştur. 1867 yılında cemiyet, programlarını uygulamak adına harekete geçti. Kırk kişiden oluşan bir grup Bab-ı Ali'yi basıp sadrazam Âli Paşa ve taraftarlarını bertaraf ederek Mahmud Nedim Paşa'yı sadrazamlık makamına getirmek istedi. Fakat Âli Paşa durumu önceden fark etti. Baskıncılar hakkında takip ve tutuklama kararları alınca cemiyetin kurucuları ve üyelerinin birçoğu Avrupa'ya kaçmak zorunda kaldı.¹⁴

Genç Osmanlılar bilhassa ‘‘ümmeť’’ kelimesini siyasi argüman olarak sıkça dillendirmişlerdir. Fakat bu argüman ne yalnızca dini bir tarif, ne de sadece kavmi bir yaklaşımdır. Genç Osmanlılara göre bu yaklaşım dini açıdan bütün dinleri ve kavmi olarak da bütün ırkları da kapsamaktadır. Bu yaklaşımdan dolayı tepki de gören Genç Osmanlılar fikri olarak ikiye ayrılıyorlardı. Ziya Paşa ve onun etrafında şekillenen grup,

¹¹ Bazı kaynaklarda ‘‘Meslek’’ örgütünün adı ‘‘İttifak-ı Hamiyyet’’ olarak da geçmektedir.

Bkz. Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001, s.123.

¹² Enver Koray, ‘‘ Yeni Osmanlılar ’’, Der: Hakkı Dursun Yıldız, *150. Yılında Tanzimat*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1992, s.551-552.

¹³ Enver Ziya Karal, *a.g.e.*, s.302.

¹⁴ *A.g.e.*, s.302-303.

amaçlarının meşrutiyete ulaşmak ve bunun yeterli olduğunu savunurken, Mehmet Bey ve etrafındakiler ise meşrutiyetin yanında cumhuriyet fikirlerini de tartışıyorlardı. Genç Osmanlılar Cemiyeti, siyasi partiler gibi programlarını işletmek ve yaymak yerine yalnızca Bab-ı Ali'nin politikasını eleştirme noktasında sınırlı kaldılar. Bu bağlamda en çok tenkit ettikleri isim ise dış siyaset meselelerinde yabancı devletlere taviz veren, yine bu devletlere iktisadi ve mali imtiyazlar veren Âli Paşa oldu.

Genç Osmanlılar Cemiyeti'nin arasından yalnızca Namık Kemal, yurda döndükten sonra edebiyat ve gazetecilik çalışmalarına devam etti. 1873 yılında *Vatan Yahut Silistre* adlı oyununu sahnelerken ilk kez Osmanlı halkını vatanseverlik duygularıyla aşlamış oluyordu. Mevcut Hükümet, halkın büyük bir coşkuyla karşıladığı bu piyesi potansiyel tehlike olarak değerlendirdi ve Namık Kemal'i tutukladı. Namık Kemal üç yıl süresince Magosa'da sürgünde kaldı.¹⁵ Böylelikle dört sene kadar faaliyet gösteren Genç Osmanlılar Cemiyeti dağılmış oldu.

Genç Osmanlılar, ilk defa Müslüman halka, liberalizm ve milliyetçilik gibi fikir akımlarını anlatmışlardı. Bu düşünceleri İslamiyet ile uyum içerisinde sunarak Müslüman halk için daha kolay kabul edilir hale getirmeyi amaçlamışlardı. Bu düşünceler ve bunlara dayanmakta olan somut istekler ki somut istekten kasıt, anayasal rejim ve parlamenter bir yönetim tarzı, daha sonraları 1876, 1878, 1889 ve 1905 yıllarında Osmanlı Devleti'ndeki idareye karşı muhalefet mücadelesinde de benimsenecekti.¹⁶

Osmanlı tarihinde, ilk sivil muhalefet hareketi olarak öncü bir rol oynayan Genç Osmanlılar, aralarında ciddi bir siyasal görüş ve boyut farkı olsa da, yıllar sonra Jön Türkler olarak adlandırılacak olan yine başka bir muhalefet hareketinin selefi konumunda yer almıştır.

Osmanlı Muhalefet kültüründe özellikle Tanzimat ve sonrasında dahili siyasette önemli iki oluşum ortaya çıkmıştır. Bu muhalefet oluşumunun genel adı Jön Türkler olarak adlandırılırken diğer önemli aktör ise Jön Türklerin bir kesimi içerisinde kurulan İttihat ve Terakki Cemiyeti'dir. Sultan II. Abdülhamit, hükümranlılığı süresince

¹⁵ Erick Jan Zürcher, *a.g.e.*, s.23.

¹⁶ *A.g.e.*, s.25.

Jön Türklerin ve İttihat ve Terakki Cemiyetinin muhalefetiyle karşılaşmıştır. Bu uzun zaman diliminde Devletin istikbali için son derece mühim olan pek çok önemli hadise vukua gelmiştir.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin oluşumunun temeli Jön Türkler' e dayanmakla birlikte, Genç Osmanlılar'da gördükleri muhalefet öncülüğü ve Batı'dan edindikleri fikir ve hareket düşüncelerinin uygulamaya dönüşüdür.

Mezkûr hareketin bir örgüte dönüşmesi Mülkiye, Askeri, Tıbbiye ve Harbiye gibi yüksek mekteplerin talebeleri tarafından müşterek hareket neticesinde gerçekleşmiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kuruluşu meselesinde bu mekteplerin her biri önemli rol oynamıştır.¹⁷

Devletin, Meşrutiyet idaresi istikametine gireceğini ne Tanzimat Fermanı'nda ne de Islahat Fermanı'nda görmek mümkündür. Mevcut idare mutlakiyet idaresiydi. Jön Türkler' in öncelikli hedefi bu nizamı değiştirmekti. Bu nizamı değiştirmek için siyasî bir mücadeleye girişmişlerdi. Jön Türkler, mevcut idarenin yerine Meşrutiyet nizamını getirmek istiyorlardı. Bir başka deyişle monarşi yine devam edecekti. Fakat parlamento ile padişahın yetkileri bir anlamda paylaşılmış olacaktı. Bu durum, Sultan II. Abdülhamit'in 1876'da tahta çıkmasıyla kısmen de olsa gerçekleşmişti. Kısmen gerçekleşmişti; çünkü 1877-1878 Osmanlı Rus Harbi'nin (93 Harbi) patlak vermesiyle, parlamentonun yaklaşık 11 aylık ömrünün de sonuna gelinmişti. İşte Jön Türkler, parlamentonun yeniden açılması ve Meşrutiyet'in yeniden ihyası için önceleri bir cemiyet olarak hareket etmişlerdi. Sonraları ise siyasî bir parti haline gelen ve adına İttihat ve Terakki denilen yapı, idareyi toptan ele geçirecekti. II. Meşrutiyet'in ilanı, Jön Türkler'e göre I. Meşrutiyet'in restorasyonuydu.¹⁸

Meşrutiyet rejiminin hükmü ve Kanun-u Esasi'nin yeniden yürürlüğe girmesi odaklı amacın ve Sultan II. Abdulhamit'e karşı yürütülen muhalefet hareketinin şekillendirici ve baskın gücü şüphesiz İttihat ve Terakki Cemiyeti'dir. Bu uzun süreç ve meşakatli mücadelede Cemiyetin, milliyetçi yapıdaki gayrimüslim gruplarla da ortak

¹⁷ Ali Birinci, "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti Kuruluşu ve İlk Nizamnamesi", *Osmanlı*, C.II, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s.405.

¹⁸ Şevket Süreyya Aydemir, *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa*, C.I, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1970, s.20-21.

hareket etme eğilimi içerisine girdiği görülmüştür. Sultan II. Abdulhamit'in direkt olarak kontrolü elinde bulunan devlet mekanizmasıyla birlikte istihbarat sisteminin hem Ermeni Komiteleri için hem de ayrılıkçı Rum unsurların daha rahat hareket etmeleri için uygun ortam oluşturmadığı gerçekçi bir durumdur. Bu sebepten, Müslim ve Gayrimüslim tebaa arasında vücut bulan bu muhalefet koalisyonunun mecburiyet teşkil ettiği yüzeysel olarak görünse de, işin aslının ne olduğu, bu ittihat koalisyonunun nasıl ve aslında ne amaçlı bir araya geldiği bugüne kadar birçok tarihi ve siyasi kaynaktan tartışılmıştır.

Bu çalışmamızda, Sultan II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi, bu minvalde de, "birbirinden çok uzak görüşte olan muhalif grupları" bir çatı altında toplayan ortak gayenin aslında ne olduğu, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Sultan II. Abdülhamit'e karşı muhalefette gayrimüslimlerle yapmış olduğu iş birliğinin nasıl doğduğu ve daha sonra nasıl dağıldığı sorularına cevap aranırken, İttihatçıların amaçlarıyla, ayrılıkçı-milliyetçi unsurların beklentileri ve ortaya çıkan İttihattan daha sonra doğan fikir ayrılıkları aydınlatılmaya çalışılmıştır.

Çalışmamız beş ana bölümden müteşekkildir. Birinci bölümde, Jön Türkler Hareketi ve İttihat ve Terakki'nin tarih sahnesine çıkışı ve örgütlenme süreci ele alınmaya gayret edilmiştir.

Çalışmamızın ikinci bölümünde, gayrimüslim unsurlarla diğer Müslüman unsurların tarih sürecinde Osmanlı Devleti'ndeki rolü ve izlemiş oldukları politikalar ayrı ayrı incelenirken üçüncü bölümde, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin gayrimüslim ve Müslüman diğer unsurlarla olan ilişkileri ve Sultan II. Abdülhamit'e karşı muhalefette girmiş oldukları iş birliği işlenmeye çalışılmıştır.

Çalışmamızın dördüncü bölümünde, İttihat ve Terakki Cemiyeti, önderliğinde yürütülen muhalefet hareketinin zamanla kişisel muhalefete dönüşümü ve Devlet düşmanlığına varan sürecin dahili ve harici etkenleri incelenmeye çalışılmıştır.

Çalışmamızın beşinci bölümünde, İkinci Meşrutiyetin ilanı ve Sultan II. Abdülhamit'in tahtan indirilmesiyle başlayan sürecin sonunda gayrimüslim unsurların İttihat ve Terakki Cemiyeti ile yapmış olduğu ortaklığın bozulması, İttihat ve Terakki

Cemiyeti'nin merkezîyetçi ve Türkçü politikasının ardından diğerk müslüman unsurlarla yaşamış olduğu fikri çatışma ortamı işlenmeye çalışılmıştır.



BİRİNCİ BÖLÜM

JÖN TÜRK HAREKETİ VE İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ

1.1. JÖN TÜRK HAREKETİ

Jön Türk Hareketi'ni daha iyi analiz edebilmek için, tarihsel gelişim ve arka planı yakından inceleyip, takip eden süreç sonunda Jön Türkleri değerlendirmek, şüphesiz ki daha doğru bir tarih yazıcılığı yaklaşımı olacaktır.

Sultan Abdülaziz'in 1876 yılının Mayıs ayındaki öğrenci hareketleri neticesinde gönülsüz olarak atadığı Sadrazam Mütercim Rüştü Paşa, Serasker Hüseyin Avni Paşa, Şeyhülislam Hayrullah Efendi ve Devlet Bakanı Mithat Paşa gerçekte meşrutiyet yanlısı ve aynı zamanda Sultan'a ve onun idari yönetimine karşıydılar. Bu cenahın kalkışmasıyla 30 Mayıs 1876 tarihinde Sultan Abdülaziz tahttan zorla indirilmişti. Onun yerine V. Murat tahta çıkarılmıştı. V. Murat akli rahatsızlıkları nedeniyle çok fazla tahta kalamadı ve 31 Ağustos'ta o da tahttan indirildi ve yerine de meşrutiyeti ilan etme mevzusuna sıcak bakmakta olan Şehzade Abdülhamit tahta çıkarılmış oldu. Sultan II. Abdülhamit tahta çıktıktan sonra meşrutiyeti ilan etme konusunda tereddüt yaşasa da daha sonra saltanatın istikbali adına, Kanun-i Esasi'nin hazırlanması için 26 Eylül 1876 tarihinde bir danışma kurulu topladı. Sultan, Mithat Paşa'nın başkanlığını yaptığı bir komisyona 8 Ekim 1876 tarihinde kanunu hazırlama görevini tevdi etti. 28 kişilik komisyonda yapılan görüşmeler neticesinde, 23 Aralık 1876'da kabul edilen metin bir törenle ilan edildi. Bu tarihten üç gün evvel, M. Rüştü Paşa istifa etmiş yerine sadrazamlığa Mithat Paşa getirilmişti.¹⁹

1876 tarihinde ilan edilen Kanun-i Esasi, "Cemiyet-i Mahsusa" adı verilen bir komisyon tarafından 1850 Prusya Anayasası model alınarak ve 1831 Belçika Anayasası'ndan esinlenerek hazırlanmıştı. Tıpkı Prusya Anayasası'ndaki gibi 119 maddeden oluşan metin, 13 bölümden müteşekkildir.²⁰

¹⁹ Durdu Mehmet Burak, "Osmanlı Devleti'nde Jön Türk Hareketinin Başlaması ve Etkileri", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, sayı:14, 2003, s.293-294.

²⁰ Mehmet Kaan Çalen, "1909 Kanun-i Esasi Tadilatı", *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 4, 2012, C.I, s.130.

1876 Kanun-i Esasi' nin ilanı bilhassa gayrimüslim halk tarafından sevinçle karşılandı. Fakat Meşrutiyet'in ilanı üzerinden çok vakit geçmeden Sultan II. Abdulhamit ile Sadrazam Mithat Paşa arasında yetki paylaşımları konusunda anlaşmazlıklar yaşandı. Meşrutiyet rejiminden hoşnut olmayan kesimler de bu ihtilafları körüklemekteydiler. Kanun-i Esasi'nin hazırlayıcıları kısa süre içerisinde tasfiye edildiler. Sadrazam Mithat Paşa görevinden alındı ve Sultan Abdülaziz'in ölümü hakkında yargılanıp idama mahkum edildi. Daha sonra hükmü müebbet hapis cezasına çevrildi ve Taif'e sürgüne yollandı.

İlk Osmanlı Meclisi 19 Mart 1877 tarihinde açıldı. Oturumun başladığı sırada 69 müslim ve 46 gayrimüslim vekilin bulunduğu Meclis-i Umumi, ikinci toplantısını 13 Aralık 1877 ve 14 Şubat 1878 tarihleri arasında yaptı. Fakat Meclisin denetleyici tavırları ve eleştirici tutumları, Sultan II. Abdulhamit'i son derece rahatsız ediyordu. Bu esnada Rus orduları da Yeşilköy'e kadar ilerlemişlerdi. Bu olağanüstü durum ve Devletin karşılaştığı tehdit karşısında, 77-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nın(93 Harbi) patlak vermesiyle birlikte Sultan II. Abdülhamit Kanun-i Esasi'nin 7. maddesine dayanarak Meclis-i Umumi'yi tatil ettiğini ilan etti.²¹

Böylelikle askıya alınan Meclis-i Umumi, bir daha toplanmadı. 1876 Kanun-i Esasi, hukuken olmasa bile fiilen yok hükmünde konumuna düşmüştü. Bu tarihin ardından Osmanlı Devleti, Sultan II. Abdülhamit'in 30 yıl kadar devam edecek olan mutlakiyetçi idaresine sahne olacaktı. Bu süreçle birlikte Osmanlı Devleti'nde yeni bir muhalefet yapılanmasının filizlenişi şekillenerek, son yıllara damgasını vuracak olan Jön Türk Hareketi'nin doğuşu başlamış oluyordu.

Jön Türk kavramı birbirinden farklı gruplara atıfta bulunmak için kullanılıyor olsa da bunların en önemlisi kuşkusuz ki, 1878 senesinde Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın askıya alınmasından sonra Sultan II. Abdülhamid idaresine muhalif grup ve onların kurduğu yayınlar ve örgütlerdir. Tarık Zafer Tunaya, Genç Osmanlıları ve Jön Türkleri sırayla “Birinci Jön Türk Hareketleri” ve “İkinci Jön Türk Hareketleri” olarak tanımlasa da bu yaklaşımın, genel olarak kabul görmediğini görmekteyiz.²²

²¹ Durdu Mehmet Burak, *a.g.m.*, s.294.

²² M. Şükrü Hanioglu, “Jön Türkler”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi(DİA)*, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 2001, C. XXIII, s.586.

Jön Türkler, Osmanlı İmparatorluğu'nda, XIX. yüzyıl ikinci yarısında, yönetimde meşrutî idare temeli içeren bir rejim kurarak, Kanun-i Esasî'nin yeniden yürürlüğe girmesiyle, seçimlere giderek oluşturulacak meclise, memleketin istikbalini emanet etmeyi savunan, Batı menşeyini örnek alan Osmanlı aydınları olarak adlandırılan, geniş kozmopolit güruhun genel adıdır.²³

Jön Türk adı aslında Batının aynasına bakılarak üretilmiş bir kavramdı. Jön Türk ismi Fransızca "*Jeune Turc*" deyiminden gelirken, Osmanlı Devleti'ndeki Jön Türkler kavramının karşılığı "*Çağdaş ihtiyaçlar neticesinde, Devlet sistemindeki düzeni değiştirmek isteyen ihtilâlciler*" tanımını karşılamaktaydı.²⁴

Yahya Kemal' e göre Jön Türkler; '*Berlin Muahedesi'nin yaralarını kapattıktan sonra, kendine göre bir siyaset tutan ve bir idare usulü kuran Sultan Abdülhamit-i Sani'ye karşı İstanbul'un yüksek mekteplerinde ve sonra Paris'te bir zümre tarafından girişilmiş muhalefet idi.*'²⁵

Meşrutîyet rejimini yeniden yürürlüğe koymak adına Genç Osmanlılar'ın yerini, Sultan II. Abdülhamit'e karşı mücadelede "Jön Türkler" alıyordu. Kendilerine Batı'da Fransızca tabirle "*Jeune-Turces*", Türkçe'ye uyarlanması ile "*Genç Türkler*" denilen güruha, 1830 tarihine doğru Fransa'da *Jeune-France*, İtalya'da *Jeune-Italie*, Almanya'da *Jeune-Allemange*, İngiltere'de *Jeune-Angleterre* adı altında politika ve edebiyat sempatiyanı bazı gençlerin teşkil ettikleri gizli cemiyetlerin unvanını taklit ederek verdikleri anlaşılıyor.²⁶

Jön Türk Hareketi süreç içerisinde büyük bir bölümünü bir çatı altında toplayacak olan İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne dönüşecek ve XIX. Yüzyıl Muhalefet hareketi ve Osmanlı ıslahatlarının öncüsü konumuna gelecekti. Aslında temel olarak Jön Türk Hareketi, 1860-1870 yıllarında Genç Osmanlılar'ın getirmiş olduğu çözüm önerileri ve Meşrutîyet fikrinde paraleldiler.²⁷ Hareket, Osmanlı'nın son döneminde son derece mühim siyasi ve içtimai bir konumdadır. Belki de Osmanlı tarihinde az rastlanan

²³ Durdu Mehmet Burak, *a.g.m.*, s.291.

²⁴ Taner Aslan, 'İttihad-ı Osmani'den Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne', *Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı:47, 2008, s.80.

²⁵ Durdu Mehmet Burak, *a.g.m.*, s.296.

²⁶ *A.g.m.*, s.296.

²⁷ Feroz Ahmed, *İttihat ve Terakki 1908-1914*, Çev: Nuran Yavuz, Kaynak Yayınları, İstanbul, 9.Baskı, 2013, s.37-38.

özgün ve örnek bir yapıya sahiptir. Jön Türk Hareketi'nden İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne giden süreç, Osmanlı Devlet yapısını temelinden sarsarken, oluşum, kuruluş ve başlangıç noktaları ile neticeleri farklı sonuçlar ortaya koyan hareket, gerek bir felaket, gerekse istikbali doğrudan etkileyen bir kaos halini almıştır.²⁸

Jön Türk oluşumunun ortaya çıkışını izah için belirlememiz gereken zihinsel çerçevede üzerinde önemle durmamız gereken ilk husus; şüphesiz, Osmanlı Devleti'nin son zamanlarındaki yenileşme hareketlerinin, toplumda seçkin sınıf içinde ortaya çıkarmış olduğu tartışma ve ayrışma çizgisi ile Jön Türklerin bu düzlemde edindikleri yer olacaktır.

Jön Türk Hareketini anlatan ve oluşumun üzerinden uzun bir müddet geçmediği halde yayınlanmış olan yerli kaynak ve yabancı yazarların kaleme aldıklarına dikkat ettiğimizde, Jön Türk Hareketi'nin Osmanlı Devleti yenileşme hareketlerinin önemli bir parçası olarak görüldüğü kanısı göze çarpmaktadır. Yalnızca hareketin siyasi faaliyetlerine bakıldığında pek tutarlı olmayan bu durum, içeriğin derinlikleri incelendiğinde enteresan ve anlamlı bir tutarlılığı gözler önüne serer.²⁹

1889 senesi itibariyle Jön Türk Hareketi, özellikle İstanbul'da bulunan mekteplerde yükseköğrenim eğitimi alan öğrencilerin muhalif organizasyonu olarak doğmuş, 1894 yılında bürokrasi sınıfının yanında asker ve ulemanın da dahil olmasıyla geniş bir alana yayılmış ve özellikle 1895 sonrası hızlı bir büyümeyle ilerlemiştir. *Osmanlı İttihat ve Terakkî Cemiyeti* hareketin dinamosu halini alırken, Halil Ganem önderliğindeki Türk-Suriye komitesi ile Selim Fâris'in yönetimindeki *Osmanlı Islahat Fırkası* gibi örgütler, Sultan'a karşı Arap muhalifleri harekete geçirme gayreti içine girmişlerdi. Mason Büyük Locaları ise Jön Türk Hareketine, tahttan indirilen V. Murad taraftarlarının desteğini sağlayarak katkıda bulunmuştur. Bu arada Romanya, Bulgaristan, Girit ve Kıbrıs'ta, Yerel Jön Türk Hareketi olarak tanımlanan bir oluşum doğmuştur. Bu organizasyon Avrupa Jön Türk Hareketinden ayrı şekilde yapılanarak, firarî Osmanlı Jön Türkleri'nin yönetiminde, öğretmenler, esnaflar ve yerel aydınların

²⁸ Taner Aslan, *a.g.m.*, s.291.

²⁹ M.Şükrü Hanioglu, *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889 – 1902)*, İletişim yayınları, İstanbul, 1985, s.9-10.

etrafında örgütlenmiş, Mısır'da ise ulemâ sınıfı, Örgütün dinî muhalif tarafını tesis etmiştir.³⁰

Osmanlı yönetim adamlarının Batıya karşı eğilimleri şüphesiz, bir mecburiyet neticesi doğmuştu. Mevcut durum, yani yönetim mekanizmasının Batı'ya karşı yenilmekte olduğu görüşünün yaygınlaşması, en nihayetinde Rus Çarlığının yapmış olduğu gibi, etrafa farklı ve geniş bir bakış açısıyla bakma zorunluluğu görüşünü ortaya çıkartmıştı. Mehmed Emin Behic'in ifade edişiyile:

“...seksen yüz sene mukaddem, içlerinden Çar nâmında zuhur eden şahs mütecessis ve zeki ve şeytan., bir kâfir-i cerf olduğundan etrafında olan devletlerin hâl ve şîâr ve çünkü nizâm ve civarlarım taharriye sarf-ı efkâr ederek ve umûr-i riyaziyeden olan fûnûn-i hendese ve coğrafya ve siyaset-i mülk ve hasânet-î kal'a ve ilm-i deryâ maddelerinde mahir ve bâhusus imâl-i eşyaya kadar nice nice erbab-t ulûm ve eshâb-ı sanayi' birer takrîb ile xtma! ve ignâ ve celb ve iltifat eyleyerek başlarına tokmak ile darb olursa pek kolay maddeyi on yılda öğrenmeğe istudaddan beri hayvân-ı bûizân olan Mosko milletini otuz kırk sene zarfında terbiye ile zii-fûnûn etmek ve halefleri dahi ol esere iktifa ile sürüib gitmek mülâbesesiyle müddet-î yesirede sair beş yüz, bin senelik devletlere ta'riz derecesini kesb etdiği bâis-i hayretdir..... Havza-i hükümet-i Devlet-i Aliyye ve betahsîs dar-ül-saltan-at-ı seniyede olan muâştr-ı Müsliminîn medenisi şöyle dursun edî bedevisi taife-i efrancırı en âkilinden müstaidd olduğu...”³¹

Mevcut sorunun Batı'ya karşı yönelmenin mecburiyeti ve onun farklı usullerinin Osmanlı Devleti'nde de yürürlüğe girmesi olarak tespiti ortaya konulmaktadır.

1.1.1. İttihad-ı Osmani Cemiyeti

İttihad-ı Osmanî Cemiyeti'nin kuruluş tarihi hakkında çeşitli tartışmalar var olmakla birlikte kabul edilen genel kanaat 1889'dur. Hatta daha da belirginleştirmek gerekirse 1889'un (1305) Mayıs ayının (21.gününe) bir gününe tesadüf eder.³²

³⁰ M. Şükrü Hanioglu, *Jön Türkler...*, s.586.

³¹ M. Şükrü Hanioglu, *a.g.e.*, s.11.

³² İbrahim Temo, *İttihat ve Terakki Anıları*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2013, s.28.

İlk olarak *İttihad-ı Osmanî* ismiyle Askerî Tıbbiye’de kurulmuş olan Cemiyet, aynı yıl içinde Paris’teki Jön Türkler’in önde gelen isimlerinden Ahmet Rıza Bey ile münasebet kurmuş ve ardından da ‘‘Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti’’ ismini almıştır.³³

(Ohrili) İbrahim Temo ve düşüncelerini yakinen bildiği (Diyarbakirli) İshak Sükuti, (Kafkasyalı) Çerkes Mehmet (Reşit) ve (Arapkirli) Abdullah Cevdet gizli ve milliyetçi³⁴ fikirlerle vücut bulan bu örgütün temelindeki şahsiyetlerdi. Amacı anayasal düzeni ve parlamentoyu geri getirmek olan gençler 1889 yılında örgütü kurduklarında, bu dörtlü içerisinde bir Arnavut, bir Kürt ve bir Çerkes yer alıyordu. Sonraki birkaç yıl boyunca bu cemiyet yavaş bir şekilde büyüdü.³⁵ Cemiyet, Osmanlı Devleti’nde İlk örgütsel yapılar göz önünde bulundurulduğunda, çeşitli etnisitelere ayrılan unsurlardan bir araya gelen gençlerden oluşmaktaydı.

Cemiyetin kuruluşunu İbrahim Temo anılarında şu ifadelerle aktarmaktadır:

‘‘Sarayburnu’nda, şimdi İmarat-ı Askeriye’ye tahsis olunan Gülhane Mektebi adını alan eski Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriyye’de bir teneffüs saati esnasında o vakitlerde mevcut olan Hilâl-i Ahmer (Kızılay) barakaları karşısındaki ağaçlar altında elimde kitap dolaşırken, İshak Sükûti yanıma sokuldu, yeni bir şeyler olup olmadığını sordu.

Ben - Gel arkadaş, düşündüklerimi biraz sana anlatayım. Aziz vatanın bugünkü durumu ve idare tarzıyla yok olup gideceğini hepimiz biliyoruz. Bu hususta her vakit ve hemen her serbest saatlerimizde birbirimizle dertleşip duruyoruz; fakat bu tehlikenin giderilmesi için bir çare düşünüp bulamıyoruz. Bence böyle kuru mülâhazalar ve mütalaalarda dert yanacağımıza, faaliyete geçmek lazımdır.

İshak - Ne gibi bir faaliyete?

³³ Tarık Zafer Tunaya, *a.g.e.*, s.51.

³⁴ Ernest Edmondson Ramsour, *Genç Türkler ve İttihat Terakki*, Çev: Hasancan Yüncü, Etkin Kitaplar, İstanbul, 3. Baskı, 2013, s.28.

³⁵ Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, çev: Yasemin Saner, İletişim Yayınları, İstanbul, 28. Baskı, 2013, s.136.

Ben - Bir cemiyet halinde çalışmakla.

İshak - Güzel ama sen kime itimat edip böyle tehlikeli bir işe teşebbüs etmemizi düşünüyorsun?

Ben - Evvela sen, bir; (koğuştan çıkıp bize doğru gelmekte olan yamalı suratlı) Mehmet Reşit'i göstererek, bu da iki, olduk üç. İşte bir cemiyet başladı demektir! Mehmet Reşit'e işaret ederek yanımıza çağırarak. Fikrimizi açtık. Bu sıra, o zaman çok sofı olan Abdullah Cevdet ikinci namazını kılarak mektebin camisinden çıkıp yanımıza gelince: alınız bir de dördüncü dedim. ''³⁶

İbrahim Temo, cemiyetin örgütlenme düşüncesinin ortaya çıkışını ifade ederken, memleketin vaziyetinden endişe duyan bir genç olarak, millî duygularla ve insanî hissiyatlarla gidişata müdahil olmaları gerekliliğine dikkat çekmekteydi. Bu bağlamda değerlendirildiğinde örgütlenme düşüncesinin; devlet mekanizmasına işlerlik sağlamak amaçlı olduğunu ve bununla beraber vatansever genç zihinlerin kötü gidişatı durdurabilmek hedefiyle yola çıktıklarını ifade etmek mümkün olabilmektedir. Tıbbiye'de henüz adı bile belli olmayan bir siyasî örgütün teşekkül ettiği hakkındaki ilk haber, Mülkiye İdâdisi'nde ve toplumun çeşitli kesimlerinde gizli bir heyecan yaratmış, fakat Örgüt, 1893'e kadar yükseköğretim talebeleri arasında adını duyurmaktan başka hemen hemen hiçbir eylemde bulunmamıştı. Cemiyet, İtalyan işçi teşkilatı *Carbonari* örgütünden esinlenerek, şubeler şeklinde teşkilatlanıyordu. Cemiyet'in, uzun soluklu iç eğitim olarak değerlendirilen toplantılar düzenlemekle yetindiği, örgütlü faaliyete ve hatta propagandaya geçmek hususunda da aceleci davranmadığını müşahede ediyoruz.³⁷ Daha sonraları ise Askerî Tıbbiye'deki bu hareket, süratle yayıldı ve Harbiye Mektebi'ne, Bahriye'ye, Mülkiye'ye ve Mühendishane okullarına sıçramakta gecikmedi.³⁸ Cumhuriyet Dönemi yazarlarından Enver Behnan Şapolyo, Örgütün ilk zamanlarını şu şekilde aktarmaktadır:

''Tıbbiyelilerin kurduğu bu gizli cemiyetten Abdülhamid'in hafiyeleri haberdar olmuş ve bunları takip etmeye başlamış, peşlerini bırakmamışlar. Birçokları tevkif olunmuş, birçoğu da sürgüne gönderilmiştir. Fakat artık İttihat

³⁶ İbrahim Temo, *a.g.e.*, s.26-27.

³⁷ Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, 7. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2014, s.49-50.

³⁸ Ernest Edmondson Ramsour, *a.g.e.*, s.30.

ve Terakki Cemiyeti kurulmuş, bunu dağıtmak pek mümkün olmamıştı. Türk vatanını kurtarmak ve hürriyete kavuşmak mefkûresiyle çalışan bu cemiyet âzalarına, bütün vatanseverler muzahir olmuşlar, onlara yardım etmişlerdir.’’³⁹

Askeri Tıbbiye Okulu’ndaki bu hareket süratle yayılmaya başlamıştı. Doktor olarak Diyarbakır’a giden Abdullah Cevdet, Ziya Gökalp’i Cemiyet’e kazandırmıştı. Ancak istibdada karşı esaslı şiirler yazan Gökalp’in, İstanbul’a gelerek Cemiyet’e fiili olarak girmesi İbrahim Temo ile İshak Sükûfî tarafından gerçekleştirilmişti. Daha sonraları Ziya Bey’in Baytar Mektebi’ne girmesine de yine bu ekip vesile olmuştu.⁴⁰

Cemiyet’in ilk toplantısı ‘‘Dörtlerin Toplantısı’’ olarak adlandırılmıştır. Bunu takip eden toplantıya ‘‘Hatab Kıraathanesi İçtimaları’’ denilmiştir. İlk toplantıları takip eden birinci ve yahut da ikinci ay içinde İstanbul surlarının Edirnekapısı’na yakın bir mevkide bir kıraathanede yapılan toplantıya da ‘‘İnciraltı İçtimai’’ denilmiştir. Bu toplantı Cemiyet’in ilk resmi toplantısıydı.⁴¹ Oluşumu bir araya getiren gençlerin çevresinde dönemin önemli şahısları toplanmaya başlamıştı. Şükrü Hanioğlu, *İnciraltı İçtimai*, ile ilgili şu bilgileri kaydetmiştir:

‘‘Çeşitli gruplar ile temasa geçme ve mektep dışından üye kaydına başlama konusunda eyleme geçildiğini görüyoruz. Bu çevreden [Tıbbiye] sınırlı katılımın sağlanmasından sonra yeni durumu görüşmek üzere İncir Ağacı İçtimai adı verilen ve oniki kişinin katıldığı bir toplantının organize edildiğini izliyoruz. 20 Temmuz 1891 tarihinde İbrahim Temo’nun girişimleri ile Edirnekapı dışındaki Midhat Paşa bahçesinde yapılan bu toplantının ilgi çekici noktası, yüksek dereceli bir memur ile bir gazetecinin de bu toplantıya katılmasıdır. Adliye Nezareti’nde görevli olan Ali Rüşdü Bey’in toplantı başkanlığına getirildiği, bu içtima sonucunda ‘her hafta muntazaman ve fakat muhtelif mahallerde bilictima müzakere etmek, mükemmel bir nizamnâme-i dahilî kaleme almak üzere bir hey’et-i idare teşekkül etti. İânelerin [yardım] muntazaman cem’i âzânın mensub oldukları şu’be ile şu’bedeki sıra numerosunu

³⁹ Enver Behnan Şapolyo, *Ziya Gökalp, İttihat ve Terakki ve Meşrutiyet Tarihi*, Güven Basımevi, İstanbul, 1943, s.49-50.

⁴⁰ *A.g.e.*, s.50.

⁴¹ Ernest Edmondson Ramsour, *a.g.e.*, s.29.

*göstermek üzere deftere kayd, her bir âzâya bir numero verilmesinin' karar altına alındığını müşahede ediyoruz. ''*⁴²

Artık yavaş ve fakat dirayetli adımlarla ilerlediğini anladığımız Cemiyet'in ilk nüvesini oluşturanların, teşkilât yapılanmalarına dair; üye kaydı ve toplantıların düzenli hale getirilmesinden, dirençli bir muhalefet mekanizmasını işletecekleri ortaya çıkmaktadır. Ekseriyetle Cemiyet'in itimat ettiği mensuplarının davetiyle, cuma günleri olan bu toplantılar, kararlılıkla devam ettirildi.⁴³

İttihad-ı Osmani Cemiyeti'nin fikirlerini ve çözüm düşüncelerini halka duyurabilmek için çeşitli gazeteler yayımlandı. Tasvir-i Efkâr, Hürriyet, Muhibir ve Ulûm bu gazetelerin önde gelenleri olarak dikkat çekerken, Hürriyet gazetesinin manşetinde yer alan şu satırlar de cemiyete aidiyet vasfını net olarak bildirmektedir:

*“Yeni Osmanlılar Cemiyeti tarafından işbu gazete, haftada bir kere neşredilir. Havi olduğu mübahis, millet ve Devlet-i Osmaniyye'nin selamet ve menafine müteallik hususat olmakla memalik-i şarkiye ahalisine mecanen verilip yalnız posta ücreti alınır.”*⁴⁴

Osmanlı tarihindeki Batılı anlamda ilk özgürlük hareketi olarak kabul edilen Jön Türk Hareketi, yeni kurulan merkezi kuruluşlara İslami siyasi gelenek açısından kapsamlı bir meşruiyet ve fikri hareket sağlamak adına çabalayan ilk Müslüman hareket olarak kabul edilebilir.⁴⁵ Türk siyasi tarihinin en önemli dönüm noktalarından biri olan Jön Türk Hareketi üniversitelerde ve askeri okullarda okuyan gençler arasında kıvılcımlanarak büyüyor ve yeni bir ruh ve heyecan yükselmesine vesile oluyordu.⁴⁶ Özellikle gençler arasında kendisine yer bulan ve hızla yayılarak büyüyen bu fikir hareketi, gün geçtikçe siyasi hayatta da etkisini göstermeye başlamıştı.

İlk toplantılarını gizli olarak gerçekleştiren Cemiyet, kimlerin üye olarak kabul edileceğini tartışırken, güvenilebilecek ve nitelikli her Osmanlı vatandaşının belirli

⁴² Şükrü Hanioğlu, *a.g.e.*, s.175.

⁴³ İbrahim Temo, *a.g.e.*, s.30.

⁴⁴ Şevket Süreyya Aydemir, *a.g.e.*, s.31.

⁴⁵ Orhan Örs, “Kuruluşundan Birinci Dünya Savaşına Kadar İttihat ve Terakki Cemiyeti”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 51, 2013, s.684.

⁴⁶ Ziya Gökalp, “*Türkçülüğün Esasları*”, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2015, s.6.

deneme süreçlerinden geçirilmesinin ardından üye olabilmesi, haftalık toplantıların devamı, üyelerin sıra numaraları ile birlikte kayıtlı oldukları şubelerin deftere kaydedilmesi ve her üyeye ait olacak şekilde numaraların verilmesi kararına vardı. Bunun yanı sıra bir idare heyeti kuruldu.⁴⁷ Şerafettin Mağmumi ile İshak Sukuti'ye de cemiyette alınmış olan kararları kayda alma vazifesi verildi.⁴⁸

Bir Örgüt olarak kurulan İttihad-ı Osmani Cemiyeti'nde hiyerarşik bir düzen oluşturuldu. Düzenli devam eden toplantılarda Namık Kemal, Ziya Paşa, Şinasi gibi yazarların eserleri okunuyor, fikir alışverişlerinde bulunuluyordu. Yapılan çalışmalarla birlikte, üyelerin sayısında bir artış oldu. Görice Mebusu Şahin Kolonya, Mülkiye mezunu Necip Dırağa, Kosovalı Mebus İbrahim Efendi, ve Posta memuru Talat Bey cemiyete dahil oldular. Çok geçmeden Harbiye, Baytar, Mülkiye, Topçu ve Mühendishane gibi okullardaki öğrencilerin birçoğu cemiyetin etki alanı altına girdi.⁴⁹ Osmanlı İmparatorluğu üzerinde varlığını devam ettirdiği mozaik yapısı nedeniyle devrin en etkin furyası olan milliyetçilik akımını ilk etapta yürürlüğe koymayan Jön Türkler'in asıl niyeti her ne kadar uzun ömürlü olmasa da 1876 senesinde deneyimledikleri meşrutiyet yönetimine geçmekti.

Bir öğrenci grubu konumundaki cemiyetin üyeleri 1890'ların ortalarına kadar fazla bir gelişme göstermeden varlıklarını sürdürdü. Bu tarihlerden sonra cemiyette örgütsel ve düşünsel bir hareketlilik başladı. Paris'teki Agust Comte ve pozitivizminden etkilenen genç memur Ahmet Rıza ile temasa geçilerek cemiyetin yurtdışı şubelerinin açılmasına dönük adımlar da atıldı. Cemiyet, önceleri felsefî tartışmaların ağır bastığı, siyasal faaliyetlerin yok denecek düzeyde olduğu bir düşünce hareketi konumundaydı. Paris ve diğer Avrupa kentlerinde konumlanmış Hamidzede birçok sürgün aydını bulunmaktaydı. Bu kişilerin sürgün edilmeleri ve Abdülhamit'in istibdadını eleştirmeleri önceleri yumuşak tonlarda ve iktidarla bağlar koparılmadan oluyordu. Temel talep de Kanun-ı Esasi'nin yeniden yürürlüğe girmesiydi. Murad Bey'in *Mizan* dergisi de bunlardandı ve kendisi Jön Türkler'i İttihatçılara bağlayan önemli şahsiyetlerden biriydi. Bu ilişkilene dönemi 1895 ve sonrası olarak bilinmektedir. Aynı yıllarda Ahmet Rıza *Meşveret*, Murad Bey de *Mizan* gazetelerini çıkartmaya başladı. Fakat iki grup arasında, Osmanlı'yı ve Sultan II. Abdulhamit'i ele alışları

⁴⁷ Şükrü Hanioglu, *a.g.e.*, s.175.

⁴⁸ İbrahim Temo, *a.g.e.*, s.15-17.

⁴⁹ Ernest E. Ramsaur, *a.g.e.*, s.33.

konusunda fikir ayrılıkları ortaya çıktı. Ayrılığın temel nedeninin gelenekçilerle pozitivistler arasındaki fikir ayrılığı olduğu söylene de Hanioglu bu fikre katılmadığı gibi asıl ayrışmanın bir liderlik tartışması olduğu ve ittihatçıların Abdülhamit'e karşı olmak dışında ortak bir yanlarının olmadığını söyler.⁵⁰

Cemiyet çalışmalarını gizlilik içinde yürütmekteydi ve hücre şeklindeki örgütsel yapılarıyla üye sayısı 1903 yılında 900'e kadar yükseldi. Mekteb-i Tıbbiye talebelerinin birçoğu cemiyete üye olmuştu.⁵¹ Bu cemiyet, daha sonra Bursa eski maarif müdürü Ahmet Rıza'nın kurduğu Osmanlıca ve Fransızca olarak çıkan *Meşveret*'i yayınlayan İttihat ve Terakki Cemiyeti'yle birleşerek bu adı alıp faaliyetine devam etti.⁵² A. Bedevi Kuran, cemiyetin beş kişiyle 1892' de kurulduğunu ve beşinci kişinin Bakülü Hüseyinzade Ali olduğunu ileri sürmektedir.⁵³

1.2. İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ'NİN KURULUŞU

1.2.1. İttihad-ı Osmani'den İttihat ve Terakki'ye

1876'da Kanun-i Esasi ve parlamenter sistem Batılı fikirlerden etkilenmiş olan Genç Osmanlılar'ın etkin rolüyle gerçekleşmişti. Ancak Rusya ile meydana gelen 93 Harbi'nin feci neticesinde Sultan II. Abdülhamit 31 Ocak 1876 tarihinde Rusya ile ateşkes imzalamıştı. Kısa bir süre sonra da Sultan tarafından Meclisi-ı Mebusan feshedilmişti. Çünkü savaşa ülke içindeki muhalefet baskısının etkisi neden olduğu gibi, yine onların isteği doğrultusunda teşekkül eden, devlet yönetimi konusunda tecrübesiz ve gelenekleri henüz oturmamış bir meclisle çalışamayan Sultan Abdülhamit böyle bir karar almak durumunda kalmıştı. Bundan böyle II. Abdülhamit idareyi tek başına ele almak suretiyle devletin merkezi otoritesini güçlendirerek ülkesini ayakta tutmak için büyük çaba sarf etmişti. Böylece Osmanlı tarihinde 1908 senesindeki İttihatçıların ihtilaline kadar sürecek bir devir başlamış oluyordu.⁵⁴

İttihat ve Terakki Cemiyeti Osmanlı yenileşme hareketi' nin bir parçası olarak kabul edilmektedir. Osmanlı Devlet adamlarının Batı'ya ilk yönelimleri; şüphesiz ki bir

⁵⁰ Lütfi Özarslan, *İttihat ve Terakki Cemiyeti Türkler, Kürtler, Ermeniler, Rumlar ve Diğerleri*, Resse kitapevi, İstanbul, 2016, s.95-96.

⁵¹ *A.g.e.*, s.96.

⁵² Eric Jan Zürcher, *a.g.e.* s.131.

⁵³ Lütfi Özarslan, *a.g.e.*, s.96.

⁵⁴ Mustafa Gencer, *Jöntürk Modernizmi ve Alman Ruhü 1908-1918 Dönemi Türk-Alman İlişkileri ve Eğitim*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s.41.

gereksinim neticesinde ortaya çıkmıştı. Çünkü Osmanlı yöneticilerinde, Batı devletlerinin yeni usul ve erkanlarının savaşlarda galip gelmelerini sağladığı algısının yaygınlaşması nedeniyle Avrupa devletlerine karşı bir merak uyanmıştı. Avrupa'ya yönelmenin zorunluluğu ve Batı'nın bazı usullerinin Osmanlı' da yürütülmesi ihtiyacı, Osmanlı yöneticileri tarafından kabul edilmişti. Nitekim askeri alanda görülen yenileşme çabaları zamanla diğer alanlara da yansımıştı. Ama bunun neticesi belli bir zaman sonunda olumsuz bir hal aldı. Öyle ki yenileşme düşüncesi genç ve dinamik aydınlar içerisinde, Batı medeniyetini kendi medeniyetinden üstün görerek, günden güne Batı'ya hayran olma biçimine dönüştü.

Her ne kadar Cemiyetin kuruluş tarihiyle ilgili 1889 senesi genel bir görüş olarak kabul edilse de, yurt dışı kaynaklı nizamnameyle ilgili ilk cemiyet bilgileri, İngiliz arşivlerinde belirtildiği üzere İstanbul'daki İngiliz Sefareti üçüncü Kâtibi Max Müller'in 14 Kasım 1895 tarihli raporunda geçmektedir.⁵⁵ Böylece cemiyetin resmi kuruluş Tarihi için 1895 senesinin en geç temmuz ayında, kurulmuş olduğu söylenebilmektedir. Çünkü bundan önceki, altı sene zarfında İttihat ve Terakki Cemiyeti Hakkında bir bilginin, ne Osmanlı Arşivlerinde, ne de İngiliz ya da başka devletlerin arşivlerinde olmaması, bu bilginin doğru olduğunu ispatlar niteliktedir.⁵⁶

Bu bilgiler ışığında İttihat ve Terakki Cemiyeti' nin kuruluş tarihi pek çok kaynakta 1889 olarak kabul görse de hatıra kitaplarında adı geçmekte olan Cemiyete üye öğrenciler arasında yapılan sohbetlerden ibaret olduğu ve herhangi resmi bir siyasal faaliyet durumunun o dönemde henüz söz konusu olmadığı yorumu yapılabilmektedir.

İbrahim Temo önderliğinde faaliyetlerine başlayan bu örgüt yüzyılın başında İtalya'da ortaya çıkmış olan *Carbonari* hareketinden esinlenilerek oluşturulmuştur. Buna örnek teşkil eden olay ise, örgütün kuruluşundan evvel İbrahim Temo, deniz yolu aracılığıyla Arnavutluk'a gitmiş ve Birindisi' de kaldığı süre zarfında, Temo bir arkadaşı ile beraber Mason Locaları'nı ziyaret etmişti. Daha sonraları Osmanlı Devleti toprakları üzerinde, emsal bir gizli teşkilatın oluşturulmasına karar kılmasında etkisi olmuş olan *Carbonari Hareketi*'nin İtalyan tarihi üzerindeki rolü hakkında yeterince bilgi sahibi olmuştu. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kuruluşunda *Carbonari* örgütü örnek alınarak

⁵⁵ Ali Birinci, *a.g.e.*, s.401-405.

⁵⁶ *A.g.e.*, s.401-405.

teşekkül edilmiş olduğu varsayımına göre İttihat ve Terakki Cemiyeti içerisindeki kayıtlı üyelerin birbirlerini sayısal ifadelerle çağırdukları tahmin edilmektedir. Cemiyetin bölüntüleri her bir yeni üniteyi numaralandırarak oluşturulmuş ve daha sonra oluşturulan bu grup içerisindeki her üye de numaralandırılmıştır. Ünite veya şube sayısı bölüntünün paydasını, üye sayısı ise payını sembolize etmiştir.⁵⁷

Sultan II. Abdülhamit, ülkesinde cereyan eden yararlı ve zararlı her türlü faaliyetten haberdar olabilmek adına, dünyanın o dönemki şartları içerisinde en önde gelen istihbarat teşkilatlarından birini kurarak ülkesini Avrupa Devletleri'nin şerrinden kurtarmayı amaçlamıştı. Bu bağlamda II. Abdülhamit hatıralarında Jön Türklerden bahsederken:

*“Bir gün tarih kendilerine Jön Türkler dedirten kimselerin neden Mason olduklarını elbette araştırarak ve ortaya koyacaktır. Benim tahkik ederek öğrenebildiklerimin hemen hepsi Masondur ve yine hemen hepsi, “İngiliz Locasına” bağlıydı! Bu localardan maddi yardım görüyorlardı. Bu yardımların İnsani mi, Siyasi mi olduklarını tarihçiler elbette öğrenecektir!”*⁵⁸

satırlarını kaleme almıştır.

Bundan sonraki süreçte artık daha faal bir şekilde eylemlerini sürdüren örgüt ilk resmi propaganda faaliyetlerini de başlatmıştı. Böylelikle İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ilk nizamnamesi 1895 yılının bahar aylarında Mülkiye Mektebi'nin ikinci sınıf talebelerinden A.Münif ve Leskovikli M. Rauf tarafından kaleme alınmış ve bu arada tıbbiyeli öğrencilerin de düşüncelerine başvurulmuştu. Bunu takriben cemiyet adını taşımakta olan ilk beyannamesi ise aynı yılın 30 Eylül günü Ermeni Vakıası üzerine Ekim'in ilk haftası içinde İbrahim Temo ve arkadaşları İshak Sükuti, Eczacı Mehmet ve Dr. İsmail İbrahim tarafından 1.000 adet nüsha adedinde basılarak dağıtılmıştı. Böylece Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ilk defa sesini duyurarak varlığını hissettirmişti.⁵⁹

⁵⁷ Ernest E. Ramsaur, *a.g.e.*, s.34-35.

⁵⁸ Levon Panos Dabağyan, *Osmanlı'da Şer Hareketleri ve Abdülhamit Han*, 2. Baskı, Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, s.238.

⁵⁹ Ali Birinci, *a.g.m.*, s. 401-405.

1895 yılında meydana gelen Ermeni olaylarında, Ermenilere ait bağımsızlık ve özgürlük hareketi adı altında bir çete Osmanlı Bankası'nı basmış ve İstanbul'da büyük bir kargaşa yaşanmıştı. Bu olaylar vukuu bulurken Cemiyet ilk bildirisini yayınlıyor ve şunları kaleme alıyordu:

‘‘Müslüman ve yurtsever Türkler, Ermeniler öylesine yüz buldular ki tüm yabancıların saygıdeğer olarak kabul ettiği devletimizin en yüksek katı olan Babiâli'yi basıyorlar. Başkentimizde asayiş bozuyorlar. Bu küstahça hareketler yurtsever ordumuzun üzüntü nedeni olmaktadır. Ancak bu meydan okurcasına, acı ve üzüntü veren hareketler despotların, yöneticilerin baskı yapmalarına neden olmaktadır. Biz Türkler, bütün Osmanlılılar gibi bu despotik yönetimden kurtulmak istiyoruz. Örgütümüz bu amaçlar uğruna eylem veriyor. Gelin bu gün Babiâli'ye yürüelim ve Ermeniler'i kınayalım. Kıyıcılığın merkezi olan Şeyhülislam'ın konağına ve Yıldız sarayına saldıralım. Despotları ortadan kaldıralım, yok edelim. Birleşip el ele verelim gücümüzü çoğaltalım. Bizim de özgürlük ateşiyle yandığımızı ona layık olmak için tuttuğumuzu tüm uygar dünyaya kanıtlayalım. ’’⁶⁰

Bildirinin altında o zamana kadar daha önce duyulmamış bir oluşumun adı yer alıyordu: *Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti.*

İttihat ve Terakki Cemiyeti ilk bildirisinde Ermeni olaylarını manipüle ederek istibdatçı olarak adlandırdığı Sultan II. Abdülhamit'i tahtan uzaklaştırma amacıyla halkı yönetime karşı cephe almaya davet ediyordu.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kurulmasından sonraki dönemde, özellikle Abdülhamit'in kurmuş olduğu istihbarat teşkilatı İstanbul'daki muhalif yapıyı iyice takip altına almıştı. Bu sürecin ardından pek çok cemiyet üyesi ülkeyi terk etmiş, kalanlarsa bu gizli İstanbul örgütünü vilayetlerde de yaymaya başlamışlardı. Örgütün kurucu mensupları Avrupa'da ve Kahire'de şubeler açmışlardı. Bu cemiyetin yaydığı düşüncelere meyilli olan öğrenciler, İstanbul'daki askeri ve mesleki okullardan mezun olup vilayetlere tayin oldukça, devrimci düşünceler, yayılmaya başlıyordu. Bu esnada hükümet, kuşkulandığı talebeleri, askerleri ve memurları bilhassa Hicaz, Bağdat,

⁶⁰ Tefik Çavdar, *İttihat ve Terakki*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991, s.16-17.

Trablusgarp gibi uzak vilayetlere sürgün etmiş, gidenler, buralarda da benzer propagandayı sürdürebilmişlerdi. Destekçi subaylar sayesinde, bu vilayetlerin başkentlerindeki başlıca askeri birliklerde cemiyetin faaliyetleri hızlı bir şekilde gelişmişti.⁶¹

Bir müddet sonra devlet tarafından sürgün edilen veya kendiliklerinden yurt dışına kaçan cemiyet mensupları buldukları yerlerde, yine gizlice bu cemiyetin şubelerine açmaya başlamışlardı.1889 yılında Avrupa'daki Jön Türkler'e tanidik bir isim olan Ahmet Rıza Paris'te dâhil olmuştu. Hakkındaki söylentiler sebebiyle Ahmet Rıza Hüdavendigâr vilayetindeki (Bursa) eğitim-öğretim müdürlüğü görevinden ayrılmış ve Abdülhamit saltanatına karşı Osmanlı Devleti'nin dışında bir muhalefet kampanyası başlatmıştı.⁶² Ahmet Rıza Meşveret gazetesini yayımlamaya başlayarak Avrupa'da bulunan sürgünleri etrafına toplamaya başlamıştı. Böylece Fransa'da etkinliklerini ve muhalefetlerini arttıran Türker'e Avrupalılar Fransızca *Jeunes Turcs* (Jön Türkler), yani genç Türkler adını takmışlardı.⁶³

Ülke dışında, Sultan II. Abdülhamit'in yönetimine karşı muhalif hareketin üyeleri, çıkardıkları gazetelerle kendi düşüncelerini ülke içinde ve dışında yayma çabası içindeydiler. Cemiyetin Kahire şubesi *Kanun-i Esasi* ve *Hak*, Cenevre Şubesi *Mizan* ve *Osmanlı* gazeteleri yayımlamaktaydı. Yurtdışındaki bir diğer önemli yayın organı ise Londra'da çıkarılan *Hürriyet* gazetesi idi. Bunlar haricinde daha pek çok Türkçe, Arapça, Kürtçe, Arnavutça gazete ve dergiler çıkartılmaktaydı. Hatta içlerinde Yahudice bile çıkanlar vardı. Böylece çeşitli ülkelerden 95 Türkçe, 8 Arapça,12 Fransızca ve bir de Yahudice olmak üzere, 116 gazetenin çıkarıldığı ve bunların çeşitli yollardan ülke içine sokulduğu görülmekteydi.⁶⁴

Cemiyet'in yapısı, geniş ve birbirinden ayrı amaçları olan gurupları bir şemsiye altında topladığından türdeş (homogen) bir düzene ehil olamamış ve *Hizb-i Cedit* adında sağ, *Hizb-i Terakki* adın da sol kanatlara sahip olmuştur. Fakat bunlardan belirgin olanın sağ kanat olduğunu belirtmek gerekir. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin en

⁶¹ Hasan Kayalı, *Jön Türkler ve Araplar, Osmanlılık Erken Arap Milliyetçiliği ve İslamcılık(1908-1918)*,2.Baskı, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 2003, s.53-54.

⁶² Ernest E. Ramsaur, *a.g.e.*, s.41.

⁶³ *A.g.e.*, s.41-42.

⁶⁴ Vahid Çabuk, *Hedefteki Sultan II. Abdülhamid*, 2. Baskı, Truva Yayınları, İstanbul, s.224-225.

mühim temel problemi fırka – cemiyet ayrımı ve bu durumun ortaya çıkardığı sorunlar olmuştur. Bu dönemde Cemiyet'in rolünün ne olduğu en çok tartışılan sorun olmuştur.⁶⁵

1.2.2. Cemiyetin Yurtiçi ve Yurtdışı Örgütlenmesi

İttihat ve Terakki Hareketi İstanbul'da da hızlı bir şekilde yayılmaya devam ediyordu. Zaman zaman şüphelenen hükümet, çeşitli şahısları tevkif etmişti. Lakin isyancılara büyük bir darbe henüz vurulmamıştı. 1895 senesinin son günlerinde aralarında Abdullah Cevdet, Şerafettin Magmumi İshak Sükuti, ve Kerim Sebati'nin de bulunduğu cemiyetin birkaç üyesi tutuklanarak sürgün edilmişti. Sükuti ve Harbiye'de öğretmen olan Çürüksulu Ahmet Bey, Rodos'a sürgün edilmelerinden sonra bir kaçış planı tertip etmişler ve Paris'e kaçmayı başarmışlardı. Abdullah Cevdet, Afrika'da bulunan Trablusgarb'a gönderilmiş, fakat çok geçmeden oradan da Tunus'a geçmişti. Nihayet 1897 senesi yazında o da Fransa'ya ulaşmaya başarmıştı. İbrahim Temo ise tevkif edilmeden önce Osmanlı topraklarından ayrılmış ve Romanya'ya gitmişti. Burada cemiyetin örgütlenmesine yardım etmiş ve mevcut hareketin fikirlerini yayan bir gazete çıkarmaya başlamıştı.⁶⁶

Tutuklamaları bu denli hızlandıran üç temel sebep bulunmaktaydı. Her şeyden önce Meşveret gazetesi, Osmanlı Devleti'nin kanunları dışında bir takım imtiyazlara sahip yabancı posta servisleri vasıtasıyla, varlığını Osmanlı Devleti sınırları içerisinde hissettirmeye başlamıştı. Bu posta servisleri gerek bu dönemde gerekse sonraki dönemlerde büyük oranda İttihatçılar tarafından kullanılacaktı. Bu gazetenin Osmanlı devleti sınırları içerisinde dolaşımı sayesinde, Osmanlı idaresi ihtilalci cemiyetin varlığından haberdar olmuştu. Tutuklamaların ikinci sebebi ise şuydu; komiteye katılım o kadar çoğalmıştı ki üyelerin kimler olduğu yahut da nerede bulduklarını kimse bilmesede tüm İstanbul, cemiyetin varlığından haberdar olmuştu. Öyle ki kadınlar dahi teşkilatın amaçlarına yönelik sayısız abartılı hikâyeler nakletmişler ve nihayet bu gelişmeler üzerine saray da bu söylentilere kulak asmaya başlamıştı.⁶⁷

Diğer taraftan II. Abdülhamit'e yönelik muhalefetin bir başka merkezi de İngilizlerin kontrolündeki Mısır'dı. Hem coğrafi konumu hem de liberal siyasi ortamı

⁶⁵ Tarık Zafer Tunay, *a.g.e.*, s.63.

⁶⁶ Hasan Kayalı, *a.g.e.* s.51.

⁶⁷ *A.g.e.*, s.51-52.

nedeniyle İttihatçıların sığınağı haline gelmişti. Cemiyet üyeleri asrın sonunda Kahire'de bir Şube teşekkül etiklerinde en çok ortak noktayı paylaştıkları insanlar, İngiliz ve Fransız hayranı ve işbirlikçisi, Osmanlı aleyhtarı Müslüman Suriyeli göçmenler olmuştu.⁶⁸

Mısır'daki İttihat ve Terakki muhalefetine önde gelen isimlerinden biri Mizancı Murat'tı. Örgütün önde gelen isimlerinden biri olarak anılan Mizancı Murat Bey Osmanlı İmparatorluğu için uygulanmasını zorunlu bulduğu ıslahatların listesini çıkararak kendi nazarında Yıldız sarayına göndermişti. Bunun ardından daha fazla devlet merkezinde kalamayacağına karar verdi ve cemiyetin önemli üyelerinden biri haline gelen Mısır'a gitti.

Murat Bey burada, İstanbul'da aynı isimle çıkarttığı *Mizan* adlı bir gazetenin temelini atmıştı. Böylece İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin fikirlerini benimsemiş yeni bir lider ortaya çıkmıştı. Saray bu yeni hareketi kendi itibarına yönelik bir saldırı olarak değerlendirmiş ve Murat Bey'in bilinen tüm refiklerini tutuklatmıştı.⁶⁹

Cemiyet üyeleri zamanla yurt içinde ve yurt dışındaki birden çok grupta hızlı bir iletişim ağına girdi. Cemiyete sonradan dahil olmasına karşın nüfuzunu süratle büyüten Ahmet Rıza, cemiyet içerisinde mühim bir şahsiyet kazandı. Cemiyet, merkezi Paris olan Jön Türk Hareketi ile iletişimi Galata Fransız Postanesi vasıtasıyla kurmaktaydı. Cemiyetin önemli üyeleri arasında bulunan Ahmet Rıza Bey(Bursa maarif müdürü), 1889 senesinde Fransız İhtilali'nin 100. yıldönümü sebebiyle Paris'te açılmış olan sergiyi öne sürerek Fransa'ya gitti, orada Jön Türkler'e dahil oldu ve geri ülkeye dönmedi. Avrupa'da İttihad-ı Osmanî Cemiyeti'ni fikir hareketini yaydı. Ahmet Rıza Bey çok vakit almadan Avrupa'da bulunan grup içerisinde de nüfuzlu bir şahsiyet haline gelmiş oldu.⁷⁰ 1889 senesinden 1894 yılına kadar Sultan II. Abdülhamid'e yedi kere mektup aracılığıyla başvuruda bulundu. Bu mektuplarda Ahmet Rıza Bey, Abdülhamid'i izlediği siyasi yolu değiştirip, meşruti yönetime geçmeye davet ediyordu.

⁶⁸ *A.g.e.*, s.52.

⁶⁹ Ernest E. Ramsaur, *a.g.e.*, s.44-46.

⁷⁰ *A.g.e.*, s.31-33.

Ahmet Rıza Bey, yaklaşık yirmi sene boyunca güçlü kişiliği ve zamanla elde ettiği nüfuzu sayesinde, muhalefet hareketine önderlik etti.⁷¹ Ahmet Rıza Bey Avrupa teşkilatının ismini, Auguste Comte'e tarafından temellendirilmiş pozitivist düşünce akımı ana söylemlerinden olan *Nizam ve Terakki* koymak istiyordu. Jön Türkler bu fikre sıcak bakmayıp İstanbul'daki İttihad-ı Osmanî Cemiyeti'nin İttihatı'nın da bu cemiyetin adında olması gerektiğine karar kıldılar. Böylelikle İstanbul'daki Cemiyetin İttihatı ile Ahmed Rıza Bey'in Terakkisi birleştirilerek, cemiyetin ismi İttihat ve Terakki Cemiyeti oldu. Cemiyetin yayın organı olan *Meşveret*, Fransızca eki ile Paris'te yayın hayatına başlamış oldu. İlerleyen zamanlarda Cenevre ve Brüksel'de yayın hayatını sürdüren *Meşveret* ülkeye gizli yollardan sokulup üyelere okutuluyordu.⁷²

1895 senesinde tevkifler başlamış, örgüt üyelerini yurtdışına kaçırmak zorunda kalmıştı. Bu esnada, 1895 senesi yaz ayları başlarında Londra'da Ali Şefkati Bey'in *Hayal ve İstikbal*'i, uzun aradan sonra, tekrar yayına başlamıştı. Bu önemli iki hadisenin ilişkili olduğu düşüncesi akla gelirken, *Hürriyet*'in Mayıs sayısında bu fikri doğrulamakta olan bir haber çıkmıştı. Haberde Paris'e kaçan Harbiyeli talebelerin, bir gazete çıkarmak istedikleri yazıyordu. Fakat *Hayal ve İstikbal*'in istenilen randımanı verememesi talebeleri başka bir taraftan yardım aramaya sevk etmişti. Ahmet Rıza Bey bir müddetten beri askerî talebelerle görüşüyordu ve onlara bir gazete çıkarmak üzere olduğunu daha evvel söylemişti. Nihayetinde, 1 Aralık 1895 günü Ahmet Rıza Bey *Meşveret*'i ve Fransızca ilavesini çıkardı.⁷³

Bu bilgiler ışığında, 1895 senesinde Ahmet Rıza Bey *Meşveret*'i çıkarmaya başladığında, İstanbul, Londra ve Paris'te, muhalif olarak en az dört grup bulunmaktadır yorumunu yapabiliriz. Ulema sınıfının da bir cemiyet kurup, daha sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne dahil olmalarını da sayacak olursak, bu sayı beş'e yükselmektedir. Bu grupların ilki *Hürriyet* ve Selim Faris'in etrafında toplanmış, hatta İngiliz hükümetine yakın olarak bilinen topluluktur. İkinci grup Türk-Suriye Komitesi olarak adlandırılan grup olurken, Üçüncü topluluk Ahmet Rıza, Halil Ganem ve H. Figani'den oluşuyordu. Dördüncüsü ise İstanbul'da ortaya çıkmış askerî bir topluluktu. Birinci ve ikinci topluluğun Jön Türk hareketindeki etkisi sınırlı olurken, Dördüncü topluluğun başkanı *Mizancı* Murat olacaktır. Ahmet Rıza'nın etkisinin güçlü olduğu üçüncü grup ise

⁷¹ Eric Jan Zürcher, *a.g.e.*, s.34.

⁷² Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2007, s.195-196.

⁷³ Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s.78.

1902 Birinci Jön Türk Kongresi'ne değin bağımsız olarak hareket etmiştir. Sonraki süreçte iki cenah birleşerek, Kongrede Prens Sabahattin ile fikir ayrımına düşmüşlerdi.⁷⁴

İstanbul'daki cemiyetin merkez komitesinin tutuklanıp sürgüne gönderilmesi İstanbul'dakileri olumsuz etkiledi. 1896 yılının sonbahar aylarında cemiyet Cenevre ve Paris'te toplandı. Meşverette çıkan Sultan hakkındaki yazılar Saray'ı son derece rahatsız etti. Sultan, Paris elçiliği vasıtasıyla cemiyet ve gazetenin kapatılması adına Fransız hükümeti gözetiminde girişimde bulundu. Fransa Hükümeti 1897 senesi ilkbahar aylarında cemiyete üye isimleri Paris'ten çıkardı ve Yayınlarına da son verdi.⁷⁵

Yayınları kapatılan ve Paris'ten sınır dışı edilen cemiyetin üyeleri zor zamanlar geçirdi. Ahmet Rıza Bey cemiyeti arkadaşlarıyla beraber Brüksel'e taşıdı. Sultan Abdülhamit, Belçika Hükümeti'nden cemiyet üyelerinin buradan da çıkartılmasını talep etti. Brüksel'den de ayrılmak zorunda kalan üyeler, Cenevre'ye gittiler.⁷⁶ Daha sonraları arkadaşlarıyla birlikte Paris'e gelen Dr. Nazım, Ahmet Rıza Beyle beraber siyasi eylemlerini burada sürdürdü.⁷⁷

Sultan II. Abdülhamit'in yönetimine karşı muhalif olan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin önder şahsiyetlerinde pek çoğu Osmanlı İmparatorluğu'nun merkezi olan İstanbul'dan uzaklaşarak ülkenin uzak köşelerine firar etmiş ya da tamamen Devletin sınırlarını terk ederek Avrupa'nın çeşitli ülkelerine kaçmış ve orada faaliyetlerini sürdürmek zorunda kalmışlardır.

1897'de Cenevre'ye giden Murat Bey bir nevi cemiyetin reisi konumundaydı. Çalışmalarını Avrupa'da sürdürmek adına Abdullah Cevdet ve İshak sükûti de onu takip etti. Beraber *Osmanlı* gazetesini çıkardılar.⁷⁸ *Osmanlı* da siyasi içerikli yazılar kaleme alan Murat Bey, bunun yanı sıra cemiyete 21 maddeden oluşan bir program hazırladı.

⁷⁴ *A.g.e.*, s.78-79.

⁷⁵ Ahmet Eyicil, "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti", *Türkler*, C. XIII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.37-38.

⁷⁶ Şerif Mardin, *a.g.e.*, s.104.

⁷⁷ Ahmet Eyicil, *a.g.e.*, s.64.

⁷⁸ Süleyman Kocabaş, *Jön Türkler Nerede Yanıldı 1890-1918*, Vatan Yayınları, İstanbul, 1991, s.35.

Bu programı Ahmet Rıza Bey'e gönderdi. Ahmet Rıza Bey cemiyette ikiliğe yol açabilir endişesiyle programı kabul etmedi.⁷⁹

Ahmet Rıza Bey ve Dr. Nazım Bey'in birlikte hareket etmesi diğer İttihatçıları rahatsız etti. Onları cemiyetten çıkarma fikri bile tartışılırken, Dr. Nazım Bey'in cemiyetin Teftiş ve İcra kurulunda bulunması ve ona danışmadan bir karar almak mümkün olmadığından, cemiyetten çıkartılamadı. Ahmet Rıza Bey'in cemiyetten uzaklaştırılmasında başarısız olan Murat Bey görevini bıraktı.⁸⁰

Murat Bey Paris'teki faaliyetlerinin ardından başka bir yayın adına Mısır'a hareket etti. *Mizan* Gazetesi'nin diğerlerinden farklı olduğunu ve gazetenin yankı uyandıracığına inanmaktaydı. Nitekim de öyle oldu. *Mizan*'ın çok fazla ilgi toplaması Saray'ı harekete geçirdi. Çeşitli engellerle karşılaşan Murat Bey, Ahmet Rıza Bey kaynaklı problemler sebebiyle cemiyetteki görevini bıraktı.⁸¹

Sultan II. Abdülhamit, Jön Türk muhalefetine engel olabilmek adına pek çok yol denedi. Avrupa devlet başkanlarıyla bu konu hakkında görüştü. Görüşmeler neticesinde cemiyetin yayınları kaldırıldı. Sultan, Jön Türk Muhalefet Hareketi'nin sonlanması ve üyelerin ülkeye dönmesi için Avrupa'ya birçok kez mümessil yolladı. Ancak başarılı olamadı.⁸² II. Abdülhamit, Avrupa'ya Serhafiye Ahmet Celalettin Paşa'yı gönderdi ve 1897'de Paris'te de bir bildiri yayınlarak devletin vermiş olduğu sözleri belgelendirdi.⁸³

Ahmet Celalettin Paşa ve Necip Melha, cemiyete üye isimleri ikna edebilmek amacıyla 10 Temmuz 1897 tarihinde Paris'e yollandı. Paris'te 13 gün kadar kalan ikili ikna heyeti, cemiyetin önderlerinden Dr. Nazım ve Ahmet Rıza Bey temasta bulundu. Ahmet Celalettin Paşa, onlara İttihatçıların affedildiğini belirten resmi genelgeyi gösterdi. Bu genelgede, İttihatçılara ücretsiz pasaport, dileyenlerin öğrenimine devam edebilmesi, Osmanlı topraklarında istedikleri yerlerde oturabilmeleri, maddi destek, Avrupa'da okumakta olan talebelere 150 Frank maaş, gibi hakların verileceği yer almaktaydı. Ancak Dr. Nazım Bey ve Ahmet Rıza Bey teklifi reddetti. Fakat Ser hafiye

⁷⁹ Ahmet Eyicil, *a.g.e.*, s.40-41.

⁸⁰ *A.g.e.*, s.40-41.

⁸¹ Şerif Mardin, *a.g.e.*, s.110-111.

⁸² Tarık Zafer Tunaya, *a.g.e.*, s.52-53.

⁸³ Ahmet Bedevi Kuran, *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2000, s.71-72.

Ahmet Celalettin Paşa'nın Paris Büyükelçisi Münir Bey ile görüşmesi sonucunda olumlu netice elde edildi. Cenevre, Brüksel, Paris, ve Kahire'de bulunan cemiyet üyelerinden bir bölümü hükümetin genelgesiyle ikna olmuştu. Böylelikle Cemiyet'in Cenevre Merkez Komitesi dağıldı ve 60 kadar üye yurda dönmeyi kabul etti. *Osmanlı Gazetesi* kapatıldı. Abdullah Cevdet Viyana, İshak sükûti Roma, Tunalı Hilmi de Madrid elçilik tabipliğine atandı.⁸⁴

Adı Skaliyeri Aziz Bey Komitesi olayına karışan ve bu sebepten Nazırlıktan azledilen Damat Mahmut Paşa'nın bu vakayla hiçbir ilişkisi olmadığı anlaşıldı. Fakat Nazırlıktan azledilmesine oldukça kırılan Damat Mahmut Paşa, yeniden II. Abdülhamit ile çalışmak istemeyince Siyasal ve sosyal baskılar Paşa'yı başka yollara yönlendirdi. Sultan'a muhalif olanların bir bir Avrupa'ya gitmesi Paşa'yı etkiledi ve Paşa da mücadelesini Avrupa'da sürdürmeye karar verdi.⁸⁵

Avrupa'ya giden Damat Mahmut Paşa İttihatçılarla yakın temaslarda bulundu. Paşa'nın İttihatçılara katılması cemiyete yeni bir yön vermiş oldu. Damat Mahmut'un iki oğlu Sabahattin ve Lütfullah, tüm İttihat hareketini ortak bir çatı altında toplamak adına "*Umum Osmanlı Vatandaşlarımıza*" adında bir bildirge yayımladı. Yayımladıkları bildirgenin hemen arkasından bir kongre yapılması sağlandı ve çoğunluk kongreye katıldı.⁸⁶ Ahmet Rıza Bey ve Dr. Nazım Bey Saray ser hafiyesi Ahmet Paşa'nın teklifini kabul etmeyerek beraber hareket etmeyi sürdürdü. Cemiyet'in önemli bir kısmının Saray'ın çağrısına olumlu cevap verip cemiyetten ayrılmış olsalar da kendileri azimle mücadelesini sürdürdü. Ahmet Rıza Bey ve Dr. Nazım Bey'in azimli mücadelesi netice verdi ve cemiyet etraflarında toplanmaya başladı. Murat Bey'in cemiyetten ayrılması kesintilere sebep olsa da bu kopukluğu Ahmet Rıza Bey tamamlamaya çalıştı.⁸⁷

⁸⁴ Ahmet Eyicil, *a.g.e.*, s.39.

⁸⁵ Ahmet Bedevi Kuran, *a.g.e.*, s.83-86.

⁸⁶ Taner Aslan, *a.g.e.*, s.101.

⁸⁷ Şerif Mardin, *a.g.e.*, s.110-111.

1.2.3. Osmanlı Hürriyet Cemiyeti

1906 yılında Farklı toplumsal yapıları içinde barındıran ancak aynı hedef birlikteliğiyle bir araya gelerek tüm gizli teşkilatların tek çatı altında birleştirildiği *Osmanlı Hürriyet Cemiyeti* Selanik'te kurulmuştur. Selanik'te kurulan ve yapısal olarak gizli bir şekilde oluşturulan bu cemiyet, Yarbay ve bir numaralı üye Bursalı Kaymakam Tahir Bey, Erkân-ı Harp Yüzbaşı Edip Servet Bey, Binbaşı Naki Bey, Yüzbaşı Ömer Naci Bey, Yüzbaşı ve Müşiriyet Yaveri Kâzım Nami Bey, Yüzbaşı İsmail Canbulat Bey, Posta ve Telgraf İdaresi Başkâtibi Talât Bey, Yüzbaşı Hakkı Baha Bey, Rahmi Bey ve Mithat Şükrü Bey⁸⁸ Siyasi iklimin gayet elverişli olmasıyla, kısa sürede Balkanlar ve Makedonya'daki diğer merkezlere de yayılan hareketin, bir süre sonra ikinci önemli merkezi haline gelen Manastır kolunu kurulmuştur. Daha sonra Resne, Ohri, Gevgeli, Üsküp, Edirne, Serez ve Drama komiteleri kurulmuş, cemiyet Balkan topraklarında geniş bir hareket sahasına kavuşmuştur.

1906 yılının Eylül ayında Enver Bey, amcası Halil Bey'in Cemiyet'ten söz etmesiyle bu teşkilatlanmadan haberdar olmuştu. Birkaç gün sonra Selanik Merkez Komutanı Yaver-i Şehenşahi Nazım Bey'in evinde yemekli bir toplantıya katılmıştı. Hakkı Bey'in mihmandarlığında o gece Talât Bey'le tanıştırılmış ve Enver Bey yemin edeceği eve bizzat Talât Bey tarafından götürülmüştü. Cemiyet'in bir dizi gizlilik ritüellerinin ardından Kur'an'ı Azimü'ş-şan üzerine el basarak yemin eden Enver Bey, o gece *Osmanlı Hürriyet Cemiyeti*'ne dahil olmuştu.⁸⁹

Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin, gizli oluşum merkezlerinin yuvası konumunda olan Makedonya'da, siyasi iklim elverişli olsa dahi, bu denli hızlı yayılması beklenmiyordu. Fakat Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin kadrolarını ordu, tarikatlar ve mason locaları gibi kurumların içinden gelen isimlerin oluşturması oldukça avantaj sağlamıştır. *Osmanlı Hürriyet Cemiyeti* tarafından yayılma sahaları olarak değerlendirilen ve toplumda belirli işlevleri olan bu gruplar sayesinde, cemiyet oldukça hızlı bir şekilde büyümüştür.

⁸⁸ Tarık Zafer Tunaya, *a.g.e.*, s.53-54.

⁸⁹ Nevzat Kösoğlu, *Şehit Enver Paşa*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2008, s.45-46.

1.2.4. Selanik ve Paris Şubelerinin Birleştirilmesi

Meşrutiyet'in ilanından bir yıl önce, 1907'de yaşanan en önemli hadiselerden birisi de Paris merkezli olan Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti ile Selanik merkezli *Osmanlı Hürriyet Cemiyeti*'nin birleştirilmesidir.

Makedonya topraklarında hızla büyüyen Osmanlı Hürriyet Cemiyeti, 1907 yılında Avrupa'da örgütlenen Jön Türk Hareketiyle temasa geçmiştir. Talat Bey'in Dr. Nazım'a yazdığı bir mektupla başlayan süreç, 1907 Mayıs'ında Dr. Bahattin Şakir'in İstanbul'a gelerek Selanik şubesiyle gerçekleştirdiği gizli görüşmeyle daha da pekişir. Paris şubesinin muhalefet birikimi ve teorik tecrübesi ile Selanik şubesinin faal potansiyelinin birleştirilmesi neticesinde, cemiyeti başarılı kılacak bir yapı oluşabilirdi. Görüşmeler sonucunda birleşme kararı alınmış, sıra da ortak amaca ulaşabilmek için nasıl bir yol izlenmesi gerektiğinin belirlenmesi vardı. Selanik ve Paris kanatlarının birleştirilmesiyle ortaya çıkan yeni yapının, hareket planlarını belirlemek amacıyla 1907 yılının sonbaharında, Paris'te bulunan Terakki ve İttihat Cemiyeti mensubu Dr. Nazım Bey, gizli yollardan Selanik'e geldi. Dr. Nazım, neşriyat yoluyla Avrupa'da faaliyetlerini sürdüren cemiyetin bu yolla hedefine ulaşamayacağını, dolayısıyla Balkan coğrafyasında yürütülecek mücadelenin daha hızlı bir netice verebileceğini düşünmekteydi. Dr. Nazım, Mithat Şükrü Bey'e yazdığı bir mektupta; "*Burada kalmamız, görevimizi gerektiği gibi yapmak ve beklenen sonucu almak için yeterli olmayacaktır. Delaletiniz ile Selanik'e gelebilir miyim?*" demiştir.⁹⁰

Sultan II. Abdülhamit'in kurduğu Hafiyeye Teşkilâtı'nın görevlileri, 1907 yılının kış döneminde, Selanik'te dönen gizli organizasyonların farkındaydı. Cemiyet'in mevcut potansiyeli net olarak bilinmese de bazı mensupların gözlem altında tutuldukları bilinmekteydi. Talât Bey 1907 senesinin Mart'ında, kendisi gibi Selanik şubesi üyelerinden Ömer Naci Bey ve Hüsrev Sami Bey'e tutuklanmalarını emreden gizli emri gördüğünü söylemişti. Bunun ardından Hüsrev Sami ve Ömer Naci Beyler yalnızca Talât Bey'e haber vererek beklemeksizin Paris'e kaçtılar. Gitmeden önce kendilerine, Prens Sabahattin ve ya Ahmet Rıza Bey'in cemiyetlerinden uygun olan biriyle birleşmek amacıyla bunları inceleme görevi verilmişti. Hüsrev Sami ve Ömer Naci, Ahmet Rıza Bey'in Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti'nin amaçlarını, Osmanlı

⁹⁰ Mithat Şükrü Bleda, *İmparatorluğun Çöküşü, İttihat ve Terakki Katibi Umumisi*, Destek Yayınevi, İstanbul, 2010, s. 32-33.

Hürriyet Cemiyeti'nin hedeflerinden daha uygun bulmuştu. Uzun tartışmaların ardından bu iki cemiyetin birleştirilmesi konusunda uzlaşmaya varıldı.⁹¹

Eylül 1907'de Osmanlı Hürriyet Cemiyeti, Ahmet Rıza Bey önderliğindeki Paris'teki grupla birleşerek Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti adını aldı. Bu birleşmede Selanik'teki *Osmanlı Hürriyet Cemiyeti* adını değiştirmesine rağmen Avrupa'daki hareketin bir parçası haline gelmeyecek bağımsızlığını korumuştur. Bu esnada Makedonya'daki Müslümanlara yapılan tacizler ve haksızlıklar, Jön Türklerin düşüncelerinin Rumeli topraklarında yayılmasını ve yeni şubelerin açılmasını kolaylaştırmaktaydı.⁹²

⁹¹ Sina Akşin, *a.g.e.*, s.109.

⁹² Kazım Karabekir, *İttihat ve Terakki Cemiyeti*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2011, s. 18.

1.3. İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ'NİN MUHALEFET FAALİYETİ

1.3.1. İlk Beyanat ve Basın Politikaları

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bilinen ilk risale beyannamesi 1895 yılında çoğaltılarak dağıtılmış, '*Vatan Tehlikede*' başlığıyla çıkmıştır. 30 Eylül 1895 tarihinde patlak veren Ermeni olaylarının ardından, ilk beyanname; İbrahim Temo ve arkadaşları tarafından hazırlanmış ve çoğaltılıp, dağıtılmıştır. Cemiyet ana fikirlerini bu risalede ortaya koymuş, Risalenin adı da Fransız İhtilali parolalarından biri olan *La Patrie est en danger* sloganının çevirisi olarak belirlenmiştir.⁹³

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin hareket planında basın yolu ile mücadele son derece önemli bir yer teşkil etmiştir. 1897 yılında Mısır'da bastırılan 39 maddeden oluşan Nizamnamenin 18. ve 21. Maddeleri Cemiyetin basın politikalarını kapsar.⁹⁴

İttihat ve Terakki Cemiyeti, Avrupa'da ve Osmanlı'daki halk üzerinde olumlu sonuçlar oluşturacak yayınlar yaparak, güçlü kalem sahibi bilim alanında seçkin olan şahsiyetleri görevlendirecektir. Görevlendirdikleri isimler yabancı ülkelerde cemiyetin fikirlerini savunan gazete ve yayınlar çıkaracaklar, bu yayınlar cemiyetin bütün üyelerine duyurularak ülke içinde dağıtılması için gereken yapılacaktır.

Cemiyet içerisinde görevlendirme şekli, üç ana bölüme ayrılmış olup, bölümler '*para, kalem, hizmet*' şeklinde mecburi görev olarak tanımlanmışlardır. İlgili madde şöyledir: '*Cemiyet efradı nakden, kalemen, bedenlen, Cemiyet'e hizmete mecbur olup, bu üç hizmetten birisini olsun ifa etmeyip Cemiyet'i iğfal edenlere ve Cemiyet'in parasını dolandıranlara hain-i vatan muamelesi icra edilecektir.*'⁹⁵

Cemiyet yurtdışında gazete çıkarma, çıkartılan gazetelerin yurt içinde dağıtılması, halka ulaşımının temininin sağlanması gibi konulara önem verirken, bizzat şahıs ya da gurup halinde, bilgi seviyeleri yüksek ve kalemi güçlü olanları yurt dışına gönderecek, düşüncesinin yayılması için yayınlar basacak ve yayınların cemiyet şube ve merkezleriyle, yurt içinde okunmasını sağlayacaktır.⁹⁶

⁹³ Lütfi Özarlan, *a.g.e.*, s.261-262.

⁹⁴ *A.g.e.*, s.262.

⁹⁵ Ali Birinci, *Hürriyet ve İhtilaf Partisi*, Dergah Yayınları, İstanbul, 2001, s.61.

⁹⁶ *A.g.e.*, s.59

Cemiyet gizli yapılanma sürecinde bir tüzük belirlemiş ve bunu uygulamaya çalışmıştır. Gazete ve dergiler yoluyla genç dimağı etkilemenin yöntemlerinden biri de mekteplere yayınların gizli yollarla sokularak okutulmasıydı. Harbiye'deki Fransızca hocası Binbaşı Mahmut ile Mülazımı evvel Bursalı Muhittin talebelere yabancı dergi ve gazeteleri ulaştıran isimlerdir. Bu durum duyulunca, Binbaşı sorguya çekilmiş, ardından merkeze uzak bir adaya sürgün edilmiştir. Oradan kaçan Binbaşı, Paris'te firarilere dahil olmuştur. Ancak Harbiyeli öğrenciler gazetesiz kalmayacaktır. Yıldız'daki telgrafhanede çalışmakta olan İttihatçı Kemal Bey(Kara Kemal), çalıştığı postaneye gelen gazetelerin birçoğunu gizli olarak dışarı çıkartır ve öğrencilere verir.⁹⁷

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nde, basını yönlendirme kararı Paris'teki İkinci Jön Türk Kongresi'nde alınır. Üç ana grup altında toplanan Kongre, '*zalim idareye karşı az çok kalemle hücumdan başka eyleme geçme*' ifadeleri doğrultusunda karar alırken nasıl ve ne şekilde idare olunacağıyla ilgili bir talimatname hazırlanıp iç ve dış şubelere gizli yollardan gönderilmiştir. Talimatla birlikte Manastır, Selanik, Kosova'daki askerleri birimlerde girişimler başlar. Gazete, broşür ve mektuplarla etraf hareketlendirilir.⁹⁸

Cemiyet, İttihat ve Terakki ismini almadan öncesinde gizli nizamnameyi esas alarak 1908 senesinde, Meşrutiyetin ilanı sonrasında 67 maddeden oluşan bir nizamname çıkarır. Kazım Karabekir'in yayınlamış olduğu, '*Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyet Teşkilat-ı Dahiliye Nizamnamesi*' adındaki bu tüzüğün 67. Maddesi basın içerikli olup, iki gazeteyi yayın organı olarak tanımlamaktadır: '*Cemiyetin vasıta-i neşr-i efkârı Türkçe Şura-yı Ümmet, Fransızca Meşveret gazeteleridir.*'⁹⁹

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin basınında genel olarak işlenen konular; Osmanlı İmparatorluğu'nun dahili ve harici siyasi durumu ve Sultan II. Abdülhamit yönetiminin devlet sorunlarını çözme konusunda başarılı bir irade gösteremediği algısıydı. Bu muhalif gruba göre Osmanlı Devleti için en büyük tehlikeyi arz eden mevzular içinde en mühim yer teşkil eden, milliyet sorunuydu.¹⁰⁰

⁹⁷ Lütfi Özarlan, *a.g.e.*, s.263.

⁹⁸ İbrahim Temo, *a.g.e.*, s.171-172.

⁹⁹ Lütfi Özarlan, *a.g.e.*, s.264.

¹⁰⁰ Mehmet Hacısalihoğlu, *Jön Türkler ve Makedonya Sorunu*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2008, s.69.

Sultan II. Abdülhamit Avrupa'da mantar gibi çoğalmakta olan bu unsurları göz ardı ediyor değildi. Sultan Avrupa hükümetlerinden ‘*vatan haini*’ olarak adlandırdığı bu cemiyetler üzerinde baskı uygulamasını istemişti. Fakat istekleri Avrupa devletleri nezdinde yankı bulmamıştı. Aksine Avrupalılar, onlar Osmanlı idaresine karşı geldikleri için onlara yardım etmişlerdir.¹⁰¹

1.3.2.Muhalefet Anlayışı

Çok uluslu ve çok dinli bir imparatorluğun, tarihinin en karışık dönemi olan son zamanlarında yönetme fırsatını bulan İttihat ve Terakki'nin ideolojisini tespit kolay değildir. Çünkü çok uluslu ve çok dinliliğin ortaya çıkardığı çok yönlü ve tekili bir ideolojiler yumağının karmaşıklığı vardır. Bu ortamda yapılacak saptamalar çelişki yaratabilir.¹⁰² Milliyetçiliğin çoğulculuğu yanı sıra ulusal ve yerel ideolojilerin varlığı da doğal bir sonuçtur.¹⁰³ Bunlara karşı tüm bu ideolojik simgelerin temelinde ‘‘İslamcılık’’ başat siyasal ideoloji olarak göze çarpar. Bu intiba ile İslamcı, Batıcı, Sosyalistlerin oluşturdukları düşünce akımları içinde İttihat ve Terakki'nin ideolojisi ve siyaseti tartışmalı bir konu olarak önemini korur.

Ancak İttihat ve Terakki yöneticileri, dinin yani İslam'ın işlevini muhalefet ettikleri Sultan Abdülhamit kadar biliyorlardı ya da anladılar ki imparatorluğun çok milletli Müslüman terkihi devam ettiği sürece, İslam'ı bir yana bırakamazlardı.¹⁰⁴

İmparatorluk topraklarının giderek daralması, büyük devletlerin yayılcı politikaları ve ülkedeki baskıcı rejimden rahatsızlık duyan kesimlerin katılımıyla giderek güçlenen diasporadaki muhalefet, istibdadı yıkmak ve anayasal düzeni tekrar tesis etmek amacıyla geniş bir kampanya başlatmışlardı.

İstibdatçı olarak adlandırdıkları rejimin karşıtları veya anayasalcı bir eğilim olarak Jön Türkler arasında ideoloji ve ülkede yapılması düşünülen rejim değişikliği için görüş ayrılıkları veya farklılıkları görülmesine rağmen bu kozmopolit muhalefet 1902 ve 1907'de iki kongre düzenlemiş, politik tavırlarını belirlemeye çalışmışlardı.

¹⁰¹ Kemal H.Karpat, ‘‘I.Meşrutiyet Dönemi ve II. Abdülhamid'in Saltanatı’’, *Genel Türk Tarihi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, C.VII, s. 313.

¹⁰² Tarık Zafer Tunaya, *a.g.e.*, s.303.

¹⁰³ *A.g.e.*, s.303.

¹⁰⁴ Şerif Mardin, *Türkiye’de Din ve Siyaset*, İletişim yayınları, İstanbul, 1992, s.120.

Nihayet imparatorlukta artan artan baskı, huzursuzluk ve yeni oluşumlar iktidarı kontrol eden sarayı yalnızlaştırmış, Balkanlarda ve Anadolu'nun muhtelif yerlerinde anayasal düzeni talep eden yeni siyasi örgütlenmeler ve ayaklanmalar Jön Türkleri cesaretlendirmiş, hedeflerine biraz daha yakınlaşmaları yolunda güçlendirmişti.

Abdülhamid, idaresine karşı o dönemde başlıca üç cenahtan oluşan siyasal direnç ortaya çıkmıştı. İlk olarak yüksekokullarda okuyan genç dimağ arasında baş gösteren gizli örgüt-cemiyet kurma furyası, İkinci olarak üyelerinin pek çoğunun ordu subayı olmasının yanı sıra ordu dışından da üye alan gizli komiteler, cuntalar; üçüncüsü ise Paris, Kahire, Cenevre, gibi merkezlerde toplanan aydınların gruplaşmalarıdır.¹⁰⁵

Temeli genç Tıbbiyeliler tarafından atılan cemiyetle ilgili, Kazım Karabekir, kaleme aldığı eserinde, Cemiyet'in kuruluşunu iki döneme ayırmış ve konuyla alakalı şu bilgileri aktarmıştır:

“İttihat ve Terakki Cemiyeti kuruluşu bakımından iki devreye ayrılır. Birinci devre kuruluşuna 1889 (1305) tarihinde İstanbul'da henüz olgunlaşmayan bir muhitte ve yine henüz olgunlaşmayan beş tıbbiye talebesinin hürriyetseverlik heyecanları sebep olmuş ve teşkilatını hemen İstanbul'a hissettirmiş ve daha çok da mektep talebesini içine almıştır. Ordulara da el atamadığından sayıca çokluğuna rağmen kudretçe istibdadın merkezi olan İstanbul'da beceriksiz bir halde sözü ayağa düşürmüştü ve ufak bir sarsıntıya karşı koyamayarak varlığını kaybetmiştir... İkinci devre kuruluşu ise 1906'da İstanbul'dan uzak olan Makedonya'da ihtilaller arasında olgunlaşan bir muhitte ve yine olgunlaşmış sivil ve asker başların zamanın icaplarını düşünerek ve daha uzun görüşmeler ve didişmelerle başlamış ve Selanik'te on kişilik bir merkezle faaliyete girişmiştir. Teşkilatını hemen ordulara hasretmiş, manastır mıntıkası gibi, istibdat mihrakından çok uzak bir yerde icra kudretini haiz bir kuvvet vücuda getirmiş. Rumeli'nin mühim merkezlerine teşkilatını teşmil etmiş ve İstanbul, Edirne, İzmir gibi yerlerde de teşkilatını başarmış olduğundan

¹⁰⁵ Kaan Durukan, "Prens Sabahattin ve İlmî İctima, Türk Liberalizminin Kökenleri", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, C.I, s.154.

düşmanı olan istibdadı yıkmış ve hedefi olan hürriyeti ilan ederek meşrutiyet-i idareyi kurabilmiştir.” ¹⁰⁶

Avrupa'daki Cemiyet içi hareketteki ayrışmalar, ilk başta kişisel çatışmalar gibi görünse de, aslında giderek ideolojik konularda netleşti. İlk sürgün hareketinin Paris ve Cenevre'de teşkilatlanmaya başladığı günlerde, fikir ayrımının yaşandığı başlıca konu, Abdülhamit idaresine yönelik mücadelede atılacak adımların içeriği olmuştur. Avrupa'da örgütlenmeye başlayan İttihatçılar ve Mizancı Murat Bey şiddet uygulanmasından yana tavır alırlarken, Ahmet Rıza ise daha tedrici ve şiddete karşı bir yaklaşımdan yanaydı.

Bu anlamda İttihat ve Terakki Cemiyet'i mensuplarının, kendi aralarında Abdülhamit'i devirmekten başka bir fikir birliği oluşturamadıkları söylenebilirdi. Bunun için de İttihatçılar mali ve sosyal zorlukları ve asayişsizlik gibi halkı bizar eden meseleleri kullanarak kamuoyu oluşturmaya çalışmışlardı. 1902'de Paris'te ilk kongresini yapan Cemiyet, propaganda ve yayın yoluyla devrim ya da, menfaati menfaatimize uygun, ülkelerle işbirliği yaparak müdahale yoluyla devrim konularını tartışılmıştı. Ancak fikri aykırılıkları yukarıda zikredildiği gibi Abdülhamit İdaresine karşı nasıl bir yöntem takip edilmesi konusunda iyice ortaya çıkmaya başlamıştı.¹⁰⁷

1.3.3. Birinci Jön Türk Kongresi

Birinci Jön Türk Kongresi, imparatorluğun bütün milletlerinin ve muhaliflerinin katılımıyla, Jön Türkler arasındaki gruplaşmalar ve azınlıkların farklı talepleri ve faaliyetleri istikametinde, yapılacak ıslahat konusunda ortak bir paydada buluşma amacıyla 1902'de Paris'te toplandı.¹⁰⁸

Kongreye katılacak olan davetlilerin ikametgâh ve yol masrafları gibi maddi meseleler Prens Sabahattin tarafından ayarlanmıştır. Sultan II. Abdülhamit'in kongrenin toplanmasına engel olmaya çalışması üzerine ertelenmek zorunda olan kongre 4-9 Şubat 1902 tarihlerinde Jön Türklerin dostu ve ayan meclisi üyesi olan Mösyö Lefeuvre Contalis'in evinde yapılmıştır. Davetli sayısının net olmadığı ve Prens Sabahattin yanlısı delegelerin çoğunluğu oluşturduğu kongrede esas itibarıyla iki düşünce tartışma

¹⁰⁶ Kazım Karabekir, *a.g.e.*, s.19.

¹⁰⁷ II. Abdülhamit, *Osmanlı Ansiklopedisi*, İz Yayıncılık, İstanbul, 1999, C.VI, s.81.

¹⁰⁸ Eric Zürcher, *a.g.e.*, s.133.

konusu olmuştur. Bunlardan biri, inkılabın yalnızca yayın yoluyla başarılı olamayacağı; Bundan dolayı da ihtilal metodunun da kullanılması gerektiği fikri, diğeri ise İnkılâbın başarılı olabilmesi için yabancı devletlerin de müdahalelerinin ve desteğinin olması gerekliliği düşüncesidir.¹⁰⁹

Kongrede tartışılan temel sorun: "*Bir ihtilal sonunda yıkılması istenen Abdülhamit rejiminin yerine ne gibi fikirler ve müesseseler konacaktır?*" sorusuna cevap bulabilmektir. Soruya iki gruptan farklı cevaplar geldi. Ahmet Rıza Beyin önderi olduğu İttihat ve Terakkî grubu merkezîyetçi bir Meşrutî yönetimi savunurken, Prens Sabahattin ve destekçileri, adem-i merkezîyetçi federatif bünyeli bir devletin kurulmasından yanaydılar.¹¹⁰ Bu kapsamda Prens'in, iki tip toplum teorisi vardı ve esasen bu teorilerinin dayanak noktası İngiliz hayranlığından ileri gelmekteydi. Prens, bunu bireyci ve kamucu olarak sınıflandırmıştı. Prens'e göre; İngiliz toplumu bireyci olduğu için üstün, Osmanlı toplumu kamucu olduğu için geriydi.¹¹¹

Kongredeki fikri ayrılık, yalnızca arzu ve amaçlar konusunda değil metod ve uygulama konusunda da yaşanmaktaydı. Ahmet Rıza Bey ve İttihatçı grup sadece propaganda ile devrim yapılamayacağını, bunun için askeri kuvvetlerinde devrime katılması gerekliliğini vurgularken. Prens Sabahattin ve taraftarları özellikle azınlıklar, devrimin başarılı olabilmesi için kısmî bir yabancı (İngiliz) desteğinden söz ediyorlardı. Bilhassa Ermenilerin ortaya attığı bu görüşe İttihatçılar kesin olarak karşı çıktı.¹¹² Jön Türklerin, Sultan II. Abdülhamid'e karşı yürüttükleri mücadelenin amacı ve izlenecek uygulama konusunda anlaşamaya varamamaları, bu birleşik muhalefet cephesini bölmüştü. Prens Sabahattin'in kongreden sonra 1906'da kurmuş olduğu Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkezîyet Cemiyeti ile derin bölünme resmîyet de kazanmış oldu.¹¹³

Sert tartışmalara sahne olan kongrede Abdülhamit rejiminin yıkılması konusunda fikir birliği hâkimdi. Bundan dolayı da ihtilal metodu kabul edilerek benimsenmiş oldu. Asıl tartışma ve fikir ayrılıkları ikinci fikir önerisi olan yabancı devletlerin de müdahale ve desteği konusunda yaşanmıştır. Prens Sabahattin ve destekçileri bilhassa gayrimüslim delegeler, yabancı devletlerin müdahalesini

¹⁰⁹ Sina Aksin, *a.g.e.*, s.80-83.

¹¹⁰ Tank Zafer Tunaya, *Siyasal Gelişmeler(1876-1938)*, s.61.

¹¹¹ Doğan Avcioğlu, *Türkiye'nin Düzeni*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1969, s.162.

¹¹² Sina Aksin, *a.g.e.*, s.176.

¹¹³ Eric Zürcher, *a.g.e.*, s.133.

desteklemişlerdir. Bundan dolayı onlara “Müdahaleciler” ismi yakıştırılmıştır.¹¹⁴ Prens Sabahattin’in kongrede yapmış olduğu konuşmasında: “...Ülkemizde uygulanmasını istediğimiz ve bu yolda var gücümüzle çalıştığımız ıslahat, belirli bir halk, din ya da grup için değildir. İstisnasız bütün Osmanlılar adına ıslahat istemekteyiz...”¹¹⁵

ifadelerini kullanırken Ermenilerden büyük alkış almıştır. Prens Sabahattin “Islahat” kelimesini kullanırken, reform veyahut özerkliğe atılan ilk adıma vurgu yaparken, aynı zamanda da 13 Temmuz 1878 tarihinde imzalanan Berlin Antlaşması’nın 61. maddesine de gönderme yapıyordu. 61. Madde; “Büyük Devletlerin” azınlıklarla ilgili düzenlemelerin yapılmadığı durumda Osmanlı Devleti’ne müdahale hakkını tanımaktaydı. Ermeni yazar Nurias Çeras, “Reformları” şöyle tanımlamaktadır: “Gerçi, Avrupa bize özerklik vermedi ama bize öyle bir madde bağışladı ki, bu bizi, erişmek için yanıp tutuştuğumuz amacımıza ulaştıracaktır. Babıali, Ermenilerin yaşadığı yerlerde gereken reformları yapmaya söz verdi. Bu reformlar bir gün idari özerkliğe dönüşecektir.”¹¹⁶

Ahmet Rıza Bey’in cenahı ise yabancı müdahalesine şiddetle karşı çıkmış bu yüzden de onlara “Âdemi Müdahaleciler (Müdahale karşıtları)” denilmiştir. Kongrede alınan kararlar doğrultusunda İngiliz bankası olan Turkish National Bank’tan maddi destek sağlayarak, Trablusgarp’ta bulunan [Arnavut, Mareşal] Recep Paşa ve bazı subaylarla anlaşılan Prens Sabahattin, Sultan II. Abdülhamit’i devirmeye kalkışmışsa da bu darbe teşebbüsü, Recep Paşa’nın vazgeçmesi üzerine gerçekleşmemiştir.¹¹⁷

Birinci Jön Türk Kongresi’nde bu tartışmalar yaşanırken Ermeni Hınçak ve Taşnak komiteleri 3 maddelik istek beyanlarında bulundular. Beyanlarında; “Ermeniler mevcut yönetimi değiştirmek gayesine uygun bütün hareketlerde Osmanlı hürriyetperverleriyle birlikte çalışmaya hazırdırlar. Birlik harekâtı haricinde Ermeniler kendi özel harekâtlarına devam edecekler ve Bu özel hareketleri Türkiye’nin sosyal birliğiyle alakası olmayıp, şimdiki yönetime karşı olan bir kuvvettir.” İbarelerini kullandılar ve “Ermenilerin bu özel harekâtı Berlin Antlaşmasının 7. Maddesi ve 11 Mayıs 1895 tarihinin muhturasıyla ekleri ve Ermeni komiteleri adına Fransa

¹¹⁴ Doğan Avcioğlu, *a.g.e.*, s. 165.

¹¹⁵ E. E. Ramsuar, *Jön Türkler...*, s.84.

¹¹⁶ Bilal Şimşir, *Kürtler*, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 2007, s.157.

¹¹⁷ Doğan Avcioğlu, *a.g.e.*, s. 165.

Hükümetine Hariciye Nezareti aracılığıyla sunulan layihalarda ismi zikredilen ıslahatın hızla elde edilebilmesi arzusuna dayanmaktadır.” demişlerdi.

Fakat Kongrenin ne amacına ne de ruhuna uymayan bu Ermeni komitesinin tekliflerini, heyette bulunan Türk, Arnavut, Arap, Rum azası kabul etmeyerek reddetmişlerdir. Kongrenin sonunda Prens Sabahattin destekçisi delegelerin çoğunluğu münasebetiyle ‘‘Müdahaleci’’ fikirler kabul edilmiş fakat kongreden birlik kararı çıkamamıştır. Bunun haricinde Müdahaleciler grubu 4 maddelik bir karar almıştır:

- 1- *Abdülhamit’in yönetiminin baskıcı rejimi kabul edilemez,*
- 2- *Osmanlı Devleti’nde yaşayan bütün insanlar eşittir ve eşit haklara sahiptir.*
- 3- *1876 Kanuni Esasi tekrar yürürlüğe konulacak ve Osmanlı’nın birlik ve beraberliği esas ilke olacaktır.*
- 4- *Berlin Antlaşması’nda Osmanlı’yı ilgilendiren tüm maddeler uygulanacak ve uluslararası antlaşmalara saygı gösterilecektir.*

Kongrede çoğunluk gücünü elinde bulunduran ve 4 maddelik kararı çıkarmış olan Müdahaleciler grubu Prens Sabahattin önderliğinde çok geçmeden merkezi Paris olan Teşebbüsü Şahsi ve Ademi Merkeziyet Cemiyeti’ni kurdular.¹¹⁸

Cemiyet isminden de anlaşılacağı gibi federatif ve liberal bir felsefe akımı ekseninde olup ‘‘Ademi Merkeziyet’’ ve ‘‘Tevsii Mezuniyet’’ adını verdiği, yerel yönetimler modelini benimserken, Vilayet merkezinde görevli olan vali, adli ve mali yönetimdeki amirlerin hükümetçe atanmasını, ancak vilayetin idaresini, valinin başkanlık ettiği yerel halk tarafından seçilmiş bir meclisin sürdürmesini savunmuşlardır.

Ahmet Rıza Bey önderliğindeki Ademi Müdahaleciler grubu ise Paris merkezli Terakki ve İttihat Cemiyeti’ni kurmuş, ilk Jön Türk kongresinde sayı olarak azınlık

¹¹⁸ Ahmed Bedevi Kuran, *a.g.e.*, s. 185.

kalmalarına karşın tutarlı politikaları doğrultusunda bilhassa Rumeli’nde çok hızlı bir şekilde yayılarak kısa zamanda çoğunluk üstünlüğünü kazanabilmişlerdir.

1902-1906 yılları arasında Ahmet Rıza Bey ve ekibinin İttihat ve Terakki adını kullanmadıklarını müşahede ediyoruz. Başlıca faaliyetlerinden biri olarak Şûra-yı Ümmet Dergisini, Mısır’da 10 Nisan 1902 tarihinde neşretmeye başladıkları olduğunu görmekteyiz. Yönetiminde Sami Paşazade Sezai’nin, Ahmet Ferit Bey’in ve Silistreli Hamdi’nin isimleri geçmekteydi. Şurâ-yı Ümmet’te açıklanan programla Meşveret’te açıklanan programın birçok ortak noktası olduğu söylenebilir. Daha da somutlaştırmak gerekirse; Müdahaleye karşı olmak, Osmanlıcılığın öne çıkarılması, şiddete methiyeler düzülmemesi gerektiği şeklinde özetlenebilir.¹¹⁹

Ancak önceki programa nazaran getirilen önemli bir değişiklik vardı. Tunalı Hilmi Bey ve Abdullah Cevdet Bey’in hanedanın lüzumsuzluğu üzerine düşünmeye başladıkları sırada, Şurâ-yı Ümmet’te açıklanan programda; hanedanın önemli olduğunun belirtilmesi, kuvvetle muhtemel Tunalı Hilmi ve Abdullah Cevdet Beyler’in düşüncelerine iştirak etmediklerini göstermeyi amaçlamıştı.¹²⁰

1.3.4. İttihat ve Terakki Cemiyeti Gazeteleri

1.3.4.1. Meşveret Gazetesi

Ahmet Rıza Bey tarafından on beş günde bir olmak kaydıyla 3 Aralık 1895’te Paris’te yayın hayatına başlamıştır. Türkçe ve Fransızca ekleriyle birlikte çıkartılan *Meşveret*, İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin önemli yayın organları arasındadır. Ülkeye Galata Fransız Postanesi aracılığıyla sokulmuş ve iletişim sağlanmıştır. Genç nesil üzerinde etkisi oldukça büyük olan *Meşveret* için Hüseyin Cahit Yalçın: “*Avrupa’da Abdülhamit idaresi aleyhinde çıkardığı, incecik kâğıtlar üzerine bastırarak İstanbul’a sokabildiği gazetelerden elimize geçenleri okuyarak onu sevdik ve çok büyük gördük*”¹²¹ ifadelerini kullanmıştır.

Yasaklı dönemde, Hüseyin Cahit ve arkadaşlarına *Meşveret* ve *Temps*’i Şuayıp getiriyor, Fransız gazetelerini iki Ermeni genç temin ediyordu. Yabancı postanelerin Jön

¹¹⁹ Sina Akşin, *a.g.e.*, s. 97.

¹²⁰ Şerif Mardin, *Jön Türkler...*, s.257.

¹²¹ Hüseyin Cahit Yalçın, *Tanıdıklarım*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002, s.61.

Türkler'e destekleri kuvvetliydi. Hüseyin Cahit, durumu şu sözlerle takdir eder: “Yabancı postalarının bize büyük yararı olmuştur. Onlar bulunmasaydı, ülkeye hiçbir gerçeğin ışığı, hiçbir özgürlük havası giremezdi.”¹²²

Meşveret, cemiyetin önemli yayın organlarından biri olduğundan, daha ilk sayısında cemiyetin hedeflerini, fikir ve görüşlerini net olarak ortaya koymuştur. Ahmet Rıza Bey, aynı zamanda İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Paris merkezinin idarecisi konumundadır. Ancak gazetenin diğer yayınlardan ayrılan özelliği pozitivist çizgisiydi. Auguste Comte'un ortaya koyduğu teşekkülün Ahmet Rıza tarafından benimsenmiş olması, gazetenin eğilimini de şekillendirmişti. *Meşveret* ile birlikte Cemiyet'in ana sloganı, pozitivism akımının temeli olan: “Düzen içinde ilerleme” (Ordre et Progres) olmuştur. Aslında “Birlik ve ilerleme”, Fransız pozitivistlerinin de temel sloganlarından biridir. Ayrıca ilk defa *Meşveret*' in yayınlanacağı haberi, pozitivistlerin yayın organı olan *Revue Occidentale* tarafından yazılmıştır.¹²³

Sultan Abdülhamit yönetime karşı son derece ağır tenkitlerde bulunan *Meşveret Gazetesi*'ne engel olabilmek adına Osmanlı yönetimi, basımına daha fazla para vermiş ve basıldığı matbaadaki Türk Harflerini satın almıştır. Bundan dolayı *Meşveret*, bir dönem taşbaskı ile yayınlanmak zorunda kalmış olsa da durmamıştır. Osmanlı Hükümeti, Ahmet Rıza Bey'e hakaret davası açar. 1897 senesinin Temmuz ayında, bir Fransız Avukatın da takipçisi olduğu davada Ahmet Rıza, Fransız Mahkemesi tarafından on altı Franklık temsili bir cezaya çarptırılır. Davanın ardından Fransız basını, “Basın Hürriyeti” söylemiyle Ahmet Rıza'ya arka çıkar. Desteği gören Ahmet Rıza Bey'in cesareti artar ve hakaretlerini sertleştirir. *Meşveret*, hakkında açılan ikinci dava sonunda kapatılmıştır.¹²⁴

Daha sonraki süreçte *Meşveret*, Fransızca olarak bir müddet İsviçre ve Belçika'da yayın hayatına devam etmiştir. Belçika'da ideolojik destek alan Ahmet Rıza Bey, Polisin baskılarına karşı Belçika Meclisi'nden pozitivist M. Hector Denis ile görüşür. Pozitivistler aralarındaki sıkı bağı göstermişlerdir. Üstelik M. Laurent *Meşveret* için: “Ahmet Rıza'nın gazetesi Türkçedir, ne yazdığını bilmiyorum. Fakat

¹²² Hüseyin Cahit Yalçın, *Edebiyat Anıları*, Yayına Hazırlayan: Rauf Mutluay, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 1999, s.53.

¹²³ Ernest E. Ramsour, *a.g.e.*, s.35.

¹²⁴ *A.g.e.*, s. 49-51.

Sultan Hamit hakkında ne kadar şiddetli lisan kullansa gene azdır. Binaenaleyh imzamu koyarak ben çıkaracağım, hükümetin haddi varsa kapatsın” ifadelerini kullanmıştır. Ardından bir nüsha derleyen Ahmet Rıza Bey, Brüksel’e gidip M. Laurent’in imzası ile *Meşveret*’i tekrar yayınlattır. Daha sonra Türkçe *Meşveret*’i Mısır’a taşıyan Ahmet Rıza Bey, *Şura-yı Ümmet* adını kullanarak Meşrutiyet’in yeniden ilân edilmesine kadar yayına devam eder.¹²⁵

1.3.4.2. Mizan Gazetesi

Mizan, 21 Ağustos 1886 tarihinde İstanbul’da Mehmet Murat Bey tarafından çıkartılmış siyasi bir gazetedir.¹²⁶ İstanbul, Paris, Kahire, Cenevre ve yeniden İstanbul’da olmak üzere Mehmet Murat Bey’in imtiyazıyla yayınlanan gazete,¹²⁷ haftalık ya da günlük olarak neşredilirdi. Yayın politikası olarak özgürlükçü ve hür düşünceleri savunan bir tavrı benimsemiş olmanın yanı sıra Pan-İslâmist bir yapıyı da öne çıkarır. Bundan dolayı Sultan’ın ve hükümetin yayın organı olarak yorumlanmıştır. 21 Ocak - 8 Temmuz 1896 tarihleri arasında toplam 25 sayı Kahire’de yayınlanan *Mizan*, içerik olarak İstanbul’dan farklı bir politika izler. Sahibi, tahrikçi ve ihtilâlcî bir kişiliğe sahip olduğundan Osmanlı idaresine karşı saldırgan bir yayın takip etmiştir. Daha sonra 14 Aralık - 3 Mayıs 1897 tarihleri arasında *Mizan*, Paris’te Murat Bey nazarında 18 sayı olarak çıkarılır. Çürüksulu Ahmet, İshak Sükûtî, Şerafettin Mağmûmî, Süleyman Nazif, Ali Kemal gibi isimler gazetenin kadrosunda yer alır.¹²⁸

Mizan, 10 Mayıs-19 Temmuz 1897 tarihleri arasında 11 sayısı Cenevre’de olmak üzere Paris’in devamı niteliğinde 29. sayıya kadar yayınlanmıştır. Bu esnada, Sultan’ı saltanatı bırakmaya, ya da *Meşveret* usulünü kabul etmeye davet eder. Diğer gazetelere göre daha seviyeli ve saygın olan *Mizan*’ın başlığı altında “*Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti’nin vasıta-i neşriyatıdır*” ifadesi yer alır.¹²⁹ Cenevre’de çıkarılan *Mizan*’da Sultan II. Abdülhamit’e karşı düşmanlık hat safhadadır. Gazetede, Sultan için; “*Memleketi yöneten artık bir sultan değil, şeytandır*”, “*Sultan değil, taht üzerine*

¹²⁵ Murtaza Korelçi, *Pozitivizmin Türkiye’ye Girişi*, Hece Yayınları, Ankara, 2002, s.201.

¹²⁶ Muammer Göçmen, *İsviçre’de Jön Türk Basını ve Türk Siyasal Hayatına etkileri (1889-1902)*, Kitabevi, İstanbul, 1995, s.172.

¹²⁷ Lütfi Özarlan, *a.g.e.*, s.281.

¹²⁸ Muammer Göçmen, *a.g.e.*, s.172.

¹²⁹ *A.g.e.*, s.173.

kurulmuş ifritin ta kendisi, uğursuz herif, katil-i ekber, şeyn-i (ayıp) beşeriyet, cani-i âzam” ifadeleri kullanılmaktadır.

Girit’te ayaklanan Rumları haklıymış gibi gösteren bir yazı nedeniyle *Mizan* ile *Meşveret*’in arası açılır. Cenevre’de bulunan İttihatçıların öfkesine neden olan bu yazı, uyarı rica ve tekziplere rağmen Ahmet Rıza Bey tarafından yayından kaldırılmaz. Bunun ardından *Mizan*’da, Ahmet Rıza Bey’in cemiyetten ihraç edildiğini gösteren bir mazbata yayınlanır.¹³⁰ *Mizan*, Girit isyanının arkasında Rumların bağımsızlık hareketlerinin değil, Avrupalı devletlerin gizli amaçlarının, bilhassa Rusya’nın Akdeniz’e inme politikasının olduğunu düşünmektedir.

İttihatçılarla arası bozulan Mizancı Murat, 134 sayı olmak üzere 30 Temmuz 1908-12 Nisan 1909 tarihleri arasında *Mizan*’ı yeniden yayımlar. Bundan sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti’ne karşı bir siyaset izler.¹³¹ Bu çatışmanın neticesinde de Mizancı Murat hakkında tutuklama ve gazete için de kapatılma kararı çıkartılır.

Mehmet Murat Bey ve *Mizan*, İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin ortaya çıkışı, büyümesi ve örgütlenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Ancak sonun yine İttihatçılar getirmiştir. Murat Bey’in Avrupa’ya kaçmadan önce idama mahkûm edilmesine üzülen İttihatçıların, Avrupa’dan ikna edilerek dönmesine de mideleri bulanmıştır.¹³² İbrahim Temo vahim durumu izah eder: “*Talim meydanına bakan açık ve tek pencereci hücrenin demir parmaklıkları, döşemesi, Murat Bey’in sakalı ve yüzü bile tükürük ve balgam içinde. Silecek bir mendili de yok. Beni görünce şaşırды ve ‘halime bak doktor’ diyerek gözyaşlarını tutamadı. Kendisine silinecek bir mendil ve bir paket sigara verdim ve ‘bu da geçer ya hu’ diye dervişanca bir sabır ve sebat tavsiye ettim.*”¹³³

Bu son tutuklama olayı, aslında Mizancı Murat’ın da *Mizan*’ın da sonu olacaktır. Rodos ve oradan da Midilli’ye sürülen Murat Bey, ömrünün sonuna kadar kale içinden çıkmama cezası alır. 1912’de çıkan af ile ülkeye dönmüş olsa da kendi yayın organını

¹³⁰ *A.g.e.*, s.168.

¹³¹ *A.g.e.*, s.156-178.

¹³² İbrahim Temo, *a.g.e.*, s.64-66.

¹³³ *A.g.e.*, s.195.

çıkartacak gücü yoktur. Çeşitli gazetelerde yazmaya devam eden Mizancı Murat Bey, 1913 yılında vefat eder.¹³⁴

1.3.4.3. Osmanlı Gazetesi

Jön Türklere ait gazeteler arasında birden fazla Osmanlı isminde gazete bulunmaktadır. Bunlardan biri de Abdullah Cevdet ile İshak Sükûfî'nin, Mehmed Murad Bey'in Mizan Gazetesi yerine, 1 Aralık 1897 tarihinde Cenevre'de çıkardıkları *Osmanlı Gazetesi*dir.¹³⁵

Osmanlı, Dönemin diğer gazetelerine nazaran uzun solukludur. Türkçe, Fransızca ve birer sayı olmak üzere İngilizce ve Almanca ilaveler de yayınlayan gazete, toplam 142 sayı basılmıştır. *Osmanlı*'nın yazı kadrosunda, Mizan'da da çalışan Tunalı Hilmi, Çerkez Mehmet Reşit, Nuri Ahmet, Halil Muvaffak, Refik Bey, Akil Muhtar gibi Jön Türkler mevcut olup gazete on beş günde bir neşredilirdi.¹³⁶

İshak Sükûfî'nin davet etmesiyle Ahmet Rıza Bey de *Osmanlı*'da bir dönem yazı yazar. Böylelikle daha önce atılmış olan Paris-pozitivist görüşlülerin önemli ismi, tekrardan cemiyete kazandırılır. *Osmanlı*'da, Stockholm Sefiri Şerif Paşa *Kürd* imzası ile İbrahim Temo ise Arnavutluk adına kalem tutar. Ayrıca Şerif Paşa, her ay yüz frank olmak kaydıyla da yardım etmektedir. *Osmanlı Gazetesi*'ne Londra'da, kimliği açıklanmayan birileri tarafından 12-14 punto hurufat ile matbaa gereçleri verilir. Cenevre'de Doktor Lardy, Damat Mahmud Paşa da Gazeteyi destekleyen önemli simalar içerisinde yer almaktadır.

Cenevre'de çıkan *Osmanlı Gazetesi*'nin klişesi altında, “*İttihad ve Terakkî Cemiyeti'nin vasıta-i neşriyatı*” ifadesi yer alırken gazete, kendine ait matbaada basılır. *Osmanlı Cemiyet*in sözcüsü konumundadır. Folkestone (İngiltere), Londra, Kahire ve yeniden Cenevre'de basılmıştır.¹³⁷ Ayrıca matbaalarında Sultanı devirebilmek için

¹³⁴ Lütfi Özarlan, *a.g.e.*, s.289.

¹³⁵ *A.g.e.*, s.290.

¹³⁶ Muammer Göçmen, *a.g.e.*, s.176-180.

¹³⁷ *A.g.e.*, s.176-180.

Kürtler ve Ermenilerin birlik olmaları gerektiğini savunan Bedirhanpaşazade Abdurrahman'ın *Kürdistan* Gazetesi basılmaktadır.¹³⁸

Osmanlı, başlangıç zamanlarında bir bozgun savunuculuğu üzerine çıktığından, ayaklanmayı ve isyanı destekleyen yazılara bolca yer vermiş olsa da düşüncelerinde aslında samimiyetsizdir. Osmanlı Devleti'nden birtakım taviz ve ayrıcalıklar koparabilmek adına gazete araç edilmiştir. 1899 senesinde¹³⁹ Büyükelçi Münir Bey, Abdullah Cevdet ve İshak Sükûfî ile görüşmüştür. Fizan ve Trablus'daki siyasi tutukluların serbest bırakılması koşulunda *Osmanlı*'nın yayınlarına ara verilir. Gazetenin matbaa araç gereçleri ve cemiyete ait mühürler Paris Elçiliğine verilir.¹⁴⁰ Ama bir müddet sonra yeniden Cenevre'de *Osmanlı* ismiyle yayın hayatına devam eder. Gazete çalışanlarının devlet memurluğuna atanmasıyla 1 Haziran 1900¹⁴¹ tarihinde yeniden faaliyetleri durmuştur. Abdullah Cevdet Viyana, İshak Sükûfî Roma, elçilik doktorluğuna; Tunalı Hilmi ise Madrid elçiliği kâtipliği görevlerine atanır. Fakat ihtilalci fikirlerini terk etmedikleri gibi *Osmanlı*'da aslında tamamen kapanmaz. Yalnızca konum değişikliği olur. Cenevre'de Gazetenin boşaltılan merkezine, *İntikam* adında piyasaya yeni çıkan bir gazete ev sahipliği yapacaktır. Yazar kadrosunda bulunan Ethem Ruhi ve Nuri Ahmet, *Osmanlı*'yı Londra'ya taşımış ve 10 Haziran 1900 tarihi itibarıyla 62. sayısını yayınlamışlardır. Prens Sabahattin'in babası Damat Mahmut Paşa, bu nakil işlemine karar verirken aynı zamanda gazetenin tüm yayın haklarını satın almış ve masraflarını da üstlenmiştir.¹⁴²

1 Ekim 1900 tarihinde *Osmanlı*'nın 69. sayısı İngiltere'nin dağıtım pazarı geniş olan bir liman şehri Folkestone'da yayına çıkar. Gazete burada Esseyid Şeyh Mehmed el-Merakeşî adıyla "*Abdülhamid'in tahttan indirilme ve V. Mehmed'e bîât*" fetvasını, "*İslâma Tebşîr*" (hayırlı haber, müjde) başlığı altında yayınlar.¹⁴³

Osmanlı'nın 134. sayısı 15 Mart 1904 tarihinde Kahire'de yayınlanır. Buradan İsviçre'ye nakledilir ve 142. sayısı 8 Aralık 1904 tarihinde basılır. *Osmanlı*'nın yayın

¹³⁸ *A.g.e.*, s.247.

¹³⁹ Lütfi Özarlan, *a.g.e.*, s.291.

¹⁴⁰ Muammer Göçmen, *a.g.e.*, s.239.

¹⁴¹ Lütfi Özarlan, *a.g.e.*, s.291.

¹⁴² Orhan Cavit Tütengil, "*Yeni Osmanlılar*"dan *Bu Yana İngiltere'te Türk Gazeteciliği (1867-1967)*, Belge Yayınları, İstanbul, 1985, s.90.

¹⁴³ Muammer Göçmen, *a.g.e.*, s.232.

politikasının merkezi tüm Jön Türk yayınları gibi, Sultan Abdülhamit düşmanlığıdır. Sultan adına “*Sultan Hamîd bir katildir, Sultan Hamîd dinsizdir. Sultan Hamîd memleketi ve halkı tahrip etmektedir, Allah’ın yardımıyla Sultan Hamîd’in tahtını bir gün başında paralayacağız*” gibi ifadeler yer alır. Damat Mahmut Paşa idaresindeyken hat safhada olan İngiliz sempatanlığı artarken, hem Türkçe hem de İngilizce yayınının ülkeye girmesi ve dağıtımı yasaklanmıştır.¹⁴⁴

1.3.4.4. İntikam Gazetesi

Osmanlı Gazetesi’nin kapatılmasının ardından, 1900’de yayın hayatına başlayan Jön Türk gazetesidir. Haftada iki defa neşredilen gazete, Bükreş’te bulunan *Sada-yı Millet* gazetesinin matbaasının getirilmesiyle bu matbaada basılmaya devam eder. *İntikam Gazetesi*’nden sonra aynı kadro, *Tokmak* isiminde bir mizah gazetesi de yayınlamıştır.¹⁴⁵

Ali Fahri, Silistreli Hamdi Bey, Akil Muhtar, Asaf Nazmi, *Kürdistan* gazetesinin sahibi Bedirhanpaşazade Abdurrahman, Mahir Said, Ali Galib, Dr. Hamid Hüsnü gibi isimler yazı kadrosunda yer alır. Toplamda 50 sayı kadar basılan *İntikam*; Düşünceden daha çok ihtilâlcî hazırlama hedefindedir. Başlığı altında, “*Muhakkak Allah, yüce ve intikam sahibidir*” ayet meali ve “*İntikamcı Yeni Osmanlıların naşir-i eskârıdır*” yazısı, *İntikam* başlığı altında yer alır. Darbe söylemlerini sıklıkla vurgulayan gazete, İspanya’daki bir darbe girişimini örnek göstererek, Türkiye’de de aynısının yapılması gerektiğini savunur.¹⁴⁶

İhtilal fikirlerini desteklemek adına dini söylemler de kullanan gazete, İstanbul’da isyana teşvik için bir beyanname dağıtır. Bunun üzerine Paris elçisi Salih Münir Paşa, İsviçre Devleti’nden, halkı isyana teşvik eden, hükümeti tehdit eden ve Sultan’ı öldürme amaçlı yayınlar yapan *İntikam* ve *Tokmak* gazetelerinin yayınlarının durdurulması ve dağıtanlarının cezalandırılması talebinde bulunur.

Bunun ardından Jön Türklerin kaldığı bazı evlere baskınlar düzenleyen İsviçre Hükümeti, Ali Fahri’yi de sınır dışı eder. Fakat baskın ve sınır dışı cezaların ardından

¹⁴⁴ *A.g.e.*, s.180-209.

¹⁴⁵ Lütfi Özarlan, *a.g.e.*, s.292.

¹⁴⁶ *A.g.e.*, s.293-294.

İntikam'a destek artar. Bazı Cenevre gazeteleri, *İntikam*'ı destekleyen haberler yayınlar.¹⁴⁷

1.3.4.5. İstirdad Gazetesi

Yayın politikası açısından *İntikam*'dan pek bir farkı olmayan *İstirdad* Gazetesi, Jön Türk kongresine kadar Cenevre'de yayın hayatına devam etmiştir. Sultan II. Abdülhamit düşmanlığının yanı sıra, yine hemen hemen tüm Jön Türk gazetelerinde olduğu gibi darbe ve isyan telkinleri ön plandadır. *İstirdad*'ın iddiasına göre göre, “*Abdülhamid bir Ermeni'den doğma ve annesi bir çengi*”dir. Hilafet makamından men hakkı ile ilgili yazılar kaleme alınır. *İstirdad*, İstanbul'da yaşayan gayrimüslim halk için korkulmaması gerektiğini, asıl düşmanın ise Saray olduğunu ifade etmektedir.¹⁴⁸

1.3.4.6. Vatan Gazetesi

Jön Türk gazetelerinin izlemiş olduğu basın siyaseti, *Osmanlı İstikbâl-i Vatan ve Millet Cemiyeti*¹⁴⁹ tarafından çıkartılan *Vatan* gazetesinde de mevcuttur. *Vatan*, 11 Ocak 1901¹⁵⁰ tarihinde yayın hayatına başlamış ve şapograf tekniği ile çoğaltılmıştır. Herhangi bir ücret talebi olmayan gazete, talep doğrultusunda bolca gönderileceğini de belirtmiştir. Diğer Jön Türk yayınlarında olduğu gibi ön plandaki düşman Sultan II. Abdülhamit yönetimidir. “*Bir belâ-yı asumânî*” ifadesiyle anılan Sultan için, “*Musa 'ya nisbet Firavun, Cibril'e nisbet şeytan*” gibi söylemler kullanılır. *Vatan*, yazılarında daha da ileri gitmiş ve sarayı “nikahsız ilişkiler merkezi” olarak nitelendirmiştir Bu tür yazıları neticesinde Paris Elçiliğinin talebiyle, *Vatan* da takibe alınmış ve yazar kadrosu istintak edilmiştir.¹⁵¹

1.3.4.7. İctihad Gazetesi

Jön Türklerin basın hayatı içinde mühim konum teşkil eden yayınlardan biri de *İctihad*'tır. 1 Eylül 1904 tarihinde¹⁵² Cenevre'de yayın hayatına başlayan *İctihad*, Abdullah Cevdet tarafından çıkarılmıştır. 1905 yılında Paris Elçisi olan Münir Paşa,

¹⁴⁷ Muammer Göçmen, *a.g.e.*, s.218-224.

¹⁴⁸ *A.g.e.*, s.228-229.

¹⁴⁹ M.Şükrü Hanioglu, *a.g.e.*, s.330.

¹⁵⁰ Lütfi Özarslan, *a.g.e.*, s. 295.

¹⁵¹ Muammer Göçmen, *a.g.e.*, s.230-235.

¹⁵² Lütfi Özarslan, *a.g.e.*, s. 295.

Abdullah Cevdet'e dava açmış ve onun bir şantajcı olduğunu ispatlamıştır. Bunun üzerine İsviçre'den ayrılıp Mısır'a giden Abdullah Cevdet Bey, dergiyi 358 sayıya kadar yayınlamıştır.¹⁵³ Abdullah Cevdet'in ölümünün ardından bir sayı daha yayınlanmış ve kapanmıştır. *İçtihad*'in düşün hayatı ve siyasal sistem üzerindeki etkisi oldukça mühimdir. Meşrutiyet'in yeniden ilân edilmesinden sonra imtiyaz sahibi tarafından İstanbul'da yayınlanmaya devam eden *İçtihad*, Osmanlı'nın son dönemlerinde Batıcılık akımının öncüsü olurken, Cumhuriyet dönemi başlarında gerçekleştirilen inkılâpların da fikri olarak yönlendiricisi rolündedir.

1.3.4.8. Şûra-yı Ümmet Gazetesi

Şûra-yı Ümmet Gazetesi Ahmet Rıza Bey tarafından Paris'te Türkçe olarak çıkartılan gazetedir. Yayın hayatına 15 Nisan 1902 tarihinde başlayan gazete, Kahire'de de basılmıştır. Ahmet Saip, Selânikli Dr. Nâzım, Ahmet Ağaoğlu, Yusuf Akçura, Bahattin Şakir, Samipaşazade Sezai, Ali Kemâl, Hüsrev Sami(Kızıldoğan), Selânik komitesinden Ömer Naci gibi İttihatçı isimleri yazı kadrosunda bulunduran gazete, 31 Mart Hadisesi'ne kadar yayın hayatına devam etmiştir.¹⁵⁴

Şûra-yı Ümmet, ilk olarak Prens Sabahattin'in babası Damat Mahmut Paşa tarafından destek görmüştür. Fakat fikir olarak merkezîyetçi bir yapısı bulunur. Ülke içindeki tüm unsurlar arasında fikir birliğini sağlamak, ortak vatan ve vatanseverlik duygularını ön plana çıkarmak, 1876 Kanun-ı Esasi'yi tekrar yürürlüğe getirmek gibi hedefleri savunmaktadır. Savunduğu ilkeler arasında Devlet bütünlüğü ve bağımsızlığı, hanedanlığı ve tahtı korumak gibi fikirler de mevcut olduğu için Jön Türk basınının "takiyesi" olarak yorumlanmaktadır.¹⁵⁵ Osmanlı Devleti'ndeki Müslim ve Gayrimüslim halkı bir millet halinde birleştirerek, Fransa'daki hükümeti model alıp merkezî bir hükümet kurmak isteyen Ahmet Rıza Bey, düşüncelerini gazetede savunmuştur.¹⁵⁶

Mısır'da 1 Muharremü'l-Haram 1320/10 Nisan 1902/1 – 1 Zilkade 1320/29 Kanunusani 1903 tarihlerinde toplam 21 sayı yayınlanan *Şûra-yı Ümmet*'in irtibat

¹⁵³ *A.g.e.*, s.295.

¹⁵⁴ Kazım Karabekir, *a.g.e.*, s.253.

¹⁵⁵ Lütfi Özarlan, *a.g.e.*, s.296.

¹⁵⁶ M. Nuri İnuğur, *Basın ve Yayın Tarihi*, Der Yayınları, İstanbul, 1993, s.300.

adresinde ise *Paris-Meşveret* gazetesi bulunmaktadır. Meşrutiyet döneminde, İstanbul'a gelen Ahmet Rıza Bey, İstanbul'da yayın hayatını sürdürmüştür.¹⁵⁷

1.3.4.9. Efkâr-ı Umumiye Gazetesi

İttihat ve Terakki Cemiyeti üyelerinden Mustafa Ragıp Bey'in Bulgaristan'da çıkardığı gazetedir.¹⁵⁸ Gazeteye İbrahim Temo da yazılarıyla destek verirken, yalnızca Osmanlı'daki siyasete karşı değil, aynı zamanda Bulgar yönetimine de karşı muhalefet yürütülmektedir.

Bulgar yönetimi, seçimlerdeki Türk nüfuzunu kırabilmek adına Türkçe bilen Müslüman Çingenerin oy kullanabilme hakkını ellerinden aldı. M. Ragıp Bey, eski bir Bulgar bakan ile birlikte Pazarcık'ta miting düzenleyerek Çingenerin hakkını savunarak, kendini "*eski Çingenerler Kralı hanedanına mensup, Avrupa'da tahsil görmüş, dünyayı dolaşmış prens*" şeklinde takdim etti.¹⁵⁹ Bulgar yönetimine karşı Çingenerin hakkını savunan ve imza kampanyası başlatan Ragıp Bey, büyük destek gördü. Tepkilerin büyümesi ve Ragıp Bey'e olan desteğin artmasından korkan Bulgar hükümeti, Ragıp Bey'in *Efkâr-ı Umumiye* gazetesini kapattı ve kendisini de sınır dışı etti.¹⁶⁰

1.3.4.10. Sada-yı Millet Gazetesi

İbrahim Temo, Osmanlı'dan ayrılıp ölümüne kadar geçen süreç esnasındaki en uzun zamanı, Romanya'nın Mecidiye şehrinde harcamıştır. Temo'nun yanına Dâhiliye Nezaretinden Ebulmukbil Kemal Bey isminde birisi gelir. Kendilerine katılarak, gazete çıkartma niyetinde olduğunu söyler. "*Hep beraber bir gazete çıkaralım, istibdatla boğuşalım*" teklifini dile getirir. Temo, teklifi kabul eder ve *Sada-yı Millet*, Dr. İbrahim Ethem Temo, Kaymakam Şefik, Ebulmukbil ve Kadri Bey'in imzalarıyla 15 Aralık 1898 tarihinde yeni bir Jön Türk gazetesi olarak yayın hayatına başlamış olur.¹⁶¹

¹⁵⁷ Lütfi Özarlan, *a.g.e.*, s.296-297.

¹⁵⁸ İbrahim Temo, *a.g.e.*, s.168-169.

¹⁵⁹ Lütfi Özarlan, *a.g.e.*, s.297.

¹⁶⁰ *A.g.e.*, s.169.

¹⁶¹ *A.g.e.*, s.105-107.

Romanya'daki yayınlarında bir yasaklamayla karşılaşmamak adına Romanya'nın ilk krallık devri başbakanının oğlu olan Vasile Kogalniceanu'yu gazetenin sorumlu müdürü yaptılar. İbrahim Temo, yakinen tanıdığı Kogalniceanu'yu “*mağdur bir millete hizmetle büyük bir insanlık görevinde bulunacağına*” konusunda ikna etmişti. İbrahim Temo, Kaymakam Şefik, Ebulmukbil ve Kadri Bey yalnızca gazete ile uğraşmadılar. Hep beraber Bükreş'e giderek, Vidin'den gelen Selânikli Mithat Şükrü(Bleda) Bey'in de dahil olmasıyla “*Bükreş Genç Türkler Komitesi*”ni kurdular. Amaçları Paris, Cenevre, Mısır vb. yerlerle sıkı ilişki kurarak, çıkardıkları gazeteyi, ülke içine sokmaktı. İstanbul ile denizden irtibatı olan Köstence Limanını kullanarak, gazetenin İstanbul'da yayılıp okunması sağlandı.¹⁶²

Durum önlenemediğinden, Bükreş sefiri görevden alındı. Ancak elçinin gayretleriyle ile Kaymakam Şefik ve Ebulmukbil Kemal'in arası bozulmuştu. Ebulmukbil'in İstanbul'a dönmesiyle de Gazete heyeti dağılmış oldu.

Romanya'daki Arnavutlar arasında ihtilaf çıkarabilecek ve hatta kendi etrafındakileri “Temocular” adı altında toplayabilecek olan İbrahim Temo, gazetenin kapatılış tarihini vermediğinden kapanış tarihini tam olarak bilmemekteyiz. Ancak İbrahim Naci'nin İstanbul'a dönmesinin ardından Temo'ya yazdığı 2 Mayıs 312/1898 tarihli mektup ulaştığına göre¹⁶³ Mayıs ayından evvel gazetenin kapatılmış olma ihtimali yüksektir. 15 günlük bir gazete olan *Sada-yı Millet*'in, 9. sayısından sonra yayın hayatı sona ermiştir.

Bunlar dışında, yurt dışında çıkartılmış pek çok Jön Türk gazetesi mevcuttur. Tunalı Hilmi (1863-1928), Cenevre'de ihtilâli teşvik için *Ezan* gazetesini (1899) çıkarır. Londra'da *Hürriyet*, *Hamidiye* (1896); Hoca Kadri tarafından Kahire'de *Kanun-ı Esasi*, *El-Kâtip* (1897), *Laklak* (1901); Folkestone'da *Dolap* (1898), *Selâmet* (1901); Atina ve Cenevre'de Tarsûsîzade Münif tarafından *Hakikat* (1896-1897), *Beberuhi* (1898), *Yıldırım*, *La Foudre*, *Tokmak* (1901); Brüksel'de Türkçe- Fransızca *Le Moniteur Ottoman*, Fransızca *Le Liberal Ottoman* (1901), *Le Federation Ottoman* (1903), *Ahali* (1905); Rio de Janeiro'da *El-Rahip*, New York'da *El-Eyyam*, Sofya'da *Le Currier de*

¹⁶² A.g.e., s.105-107.

¹⁶³ A.g.e., s.109.

Balcan, Yıldız, Cüret, Eyyam, Kürdistan, Metanet, Vatan, Enîn-i Mazlûm, Tâkib-i İstiklâl, Muvazene, Girit, Darbe gibi gazeteler çıkartılmıştır.¹⁶⁴

1.3.4.11. Muhalefette Karikatür Kültürü

Karikatürlerde tasviri yapılan ilk Osmanlı padişahı Sultan II. Abdülhamit'tir. Fakat anlaşılacağı üzere Sultan Abdülhamit bir takım fiziksel özelliklerinden hoşnut değildir. Bu özelliklerin başında da burnu gelmekteydi. Bazı kaynaklara göre II. Abdülhamit dış görünüşünü beğenmediğinden kendi fotoğrafından da pek hoşlanmaz hatta karikatürünün çizilmesinden nefret ederdi. Yönetimi boyunca basına koyduğu yasaklar içerisinde bazı kelimelerin kullanılmaması da mevcuttu. Burun, bu kelimelerin başında gelmektedir. Karikatüristler ise yasaklara atfen bu devirde yalnızca burun içerikli karikatürler bile çizmiştir. Hatta o günlerin ünlü mizah dergilerinden biri olan Davul bu hassasiyeti ön plana çıkarmak için Sultan II. Abdülhamit'in tahttan indirilmesinin hemen sonrasındaki bir sayısında (14 Mayıs 1325/27 Mayıs 1909 tarihli 24. sayısı) kapağına büyük kemerli bir burun çizerek yayınlanmıştır.¹⁶⁵

Sultan II. Abdülhamit'in karikatürlerden ve karikatüristlerden bu derece hoşlanmamasının asıl sebebi karikatürün mahiyetiyle ilgiliydi. Çoğunluğunun okuma yazma bilmeyenlerin oluşturduğu Osmanlı tebaası, muhaliflerin Sultan II. Abdülhamit hakkındaki hicivlerini söz konusu karikatürlerde açıkça görmekteydiler. Devrin muhalif Jön Türklerinden Ali Nuri, Osmanlı matbuatında yer alan karikatürü ve asıl gayesini şu şekilde açıklamaktadır:

“... karikatür, o günler Abdülhamid yönetimini ortadan kaldırmak için en etkili kışkırtma araçlarından biri olmuştur... Dışardaki Türk basınının, padişahın edimlerinden çok, onun kişiliğine yönelmiş olması, belki de çok tuhaf görünecektir. Ama bunu açıklamak zor değildir. ‘Tanrının yeryüzündeki gölgesi’ denilen Sultan-Halife, öylesine insanüstü bir yaratık kabul edilmişti ki, sıradan kişiye göre o eleştirilemez, ona saldırılamazdı. İşte bu nedenle, onun ne haltlar

¹⁶⁴ Muammer Göçmen, *a.g.e.*, s.249.

¹⁶⁵ Hacı Bayram Soy, II. Abdülhamid Dönemi Karikatürlerinde Osmanlı-Alman Yakınlaşmasının Yansımaları, *“2nd TUGFOH Symposium: Cultural images and objects in everyday life”*, 27-30 Kasım, 2014, Bochum, s.250.

karıştırdığından habersiz basit Anadolu köylüsünü yakasından tutup sarsmak gerekiyordu.”¹⁶⁶

Bu koşul ve muhalefet nazarıyla yayımlanan Jön Türk karikatürleri, genel olarak Sultan II. Abdülhamid’in şahsı ve idaresi ve ona hizmet etmekte olan haffiyelerine karşı bir tavır seyrederken ülkeyi parçalayarak paylaşmak isteyen büyük devletlerin de ekmeğine yağ sürmekteydi.

Davul’da Dâmengâr imzasıyla yayımlanan bir karikatür de kesik kelleler ve kılıçlarla hokkabazlık yapar şekilde tasvir edilen Sultan II. Abdülhamit’in yanında şu cümle yazmaktadır: “Sultan Hamid-i Gazi’nin Yıldız sahne-i umumîsinde gösterdiği mahareti”. Yine Beberuhi’nin Nisan 1898 seneli 3. sayısında Meram imzasıyla yayımlanan bir karikatürde de Bilardo masası üzerinde kesilmiş başlarla üç top oynayan Sultan II. Abdülhamit’i dönemin büyük devletleri ilgi ile izlemekte ve bazıları da ellerinde ıstaka sopasıyla sırasını beklemektedir. Karikatürde Britanya kraliçesi Victoria, diğer liderlerden farklı olarak başköşede yerini almış ve gösterişli bir sandalye üzerinde Sultan’ın “oyununu” seyretmektedir.¹⁶⁷

Sultan II. Abdülhamit’in yönetimi devrinde Avrupa’da yayımlanan mizah dergilerindeki karikatürlerde de Osmanlı Devleti ve Sultan II. Abdülhamit hakkında son derece çirkin bir tasvir mevcuttur. Bu yayınlar genel olarak Osmanlı Devleti’ndeki Hristiyan tebaanın durumunu iyileştirmek için vaat edilen yeniliklerin devamlı erteleniyor olmasını gündemlerine taşımış, bu sorunlara bir türlü çözüm getiremeyen ya da çözmek istemeyen Osmanlı Devleti’ni ve kişisel olarak ve genellikle II. Abdülhamit’i hasta adam veya hasta yatağında uzuvları kesilmiş sargılar içinde yatan bir kişi olarak tasvir etmişlerdir. Ayrıca aynı karelerde uzuv kesme işini yapan doktor veya doktorlar olarak da Avrupalı Büyük Devletler ve onların liderleri resmedilmiştir.¹⁶⁸

Osmanlı karikatürlerinde bilhassa Jön Türklerin II. Abdülhamit’in şahsiyetine ve yönetimine karşı takındıkları tavır Avrupalı refikleri kadar keskin yorumlara ve sert eleştirilere varırken bir süre sonra kişisel muhalefetleri Devlet karşıtlığına dönüşmüş, bu

¹⁶⁶ *A.g.e.*, s.251.

¹⁶⁷ *A.g.e.*, s.252.

¹⁶⁸ *A.g.e.*, s.252-253.

yayımların genelinde Sultan II. Abdülhamit eli kanlı bir despot ve Devlet de baskıcı bir monark olarak tasvir edilmiştir.

Osmanlı Alman ilişkileri kapsamında da yine Avrupalı karikatüristler gibi Osmanlı Devleti'ni Almanya'nın ya da Alman İmparatoru II. Wilhelm'in kuklası olarak tasvir etmişlerdir. Avrupalı karikatüristlerin Osmanlı Devleti ve bilhassa Sultan II. Abdülhamit söz konusu olduğunda çok keskin yorumlara imza attıkları açık bir olguyken bu duruma, yüzyılların olumsuz "Türk" imgesinin katkısı mevcuttur. Bu doğrultuda Avrupa kamuoyu Osmanlı Devleti'ni Hristiyan tebaaya karşı "acımasız" olarak nitelermekte ve devleti azınlık düşmanı olarak değerlendirmektedir.¹⁶⁹

Avrupa'daki bu yanlış algının yanında, İttihatçıların da aynı eleştiri kültürünü Batıyla birlikte güderek karikatürlerinde Sultan II. Abdülhamit'i baskıcı, katil, despot olarak yorumlamaları, Avrupa gibi Osmanlı Devleti'ni azınlıklara karşı eli kanlı olarak tasvir etmeleri, düştükleri bir başka makus hatanın göstergesidir.

¹⁶⁹ A.g.e., s.268.

İKİNCİ BÖLÜM

AYRILIKÇI-MİLLİYETÇİ UNSURLAR VE POLİTİKALARI

2.1. RUMLAR

Yunan İsyanı'nın etkileri azalıp, Tanzimat ve Islahat Fermanı gibi reform sürecinin tamamlanmasının ardından, 1908'e kadar olan bilhassa Yunan Devleti'nin genişleme çabaları içerisine girmediği senelerde, Rum halkı en parlak devrini yaşamıştı. Devletin güvenini tekrardan kazanan Rumlar, bilhassa Batılı devletlerle yapılan ticareti işlerde aracı rolü üstlenmiş ve bu sayede zengin olmuşlardı. Osmanlı İmparatorluğu'nun kapitalist dünya ekonomisiyle entegre olma sürecinde Rumlar, son derece etkili bir rol oynamışlardır. XVIII. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti ile kapitalist dünya düzeni arasında ilerleyen ilişkilerden, ticari ve mali aracı konumundaki gayrimüslim unsurlar faydalanmaya başladılar. Bu süre zarfı içinde Rum kökenli tacirler, diğer gayrimüslim grupları geride bırakarak Devletin batı ticaret hayatında söz sahibi konumuna geldiler. Nüfus bakımından da Rumların diğer unsurlara kıyasla avantajı bulunmaktaydı. Bunun yanı sıra İstanbul'da yaşayan Rum halkı, gerek Patrik vasıtasıyla, gerekse Galata bankerleri arasındaki imtiyazlı konumları aracılığıyla, bu sürece önemli katkılar dahil etti.¹⁷⁰ Böylelikle Rum Milleti, Osmanlı Devleti'nde ekonomi, ticaret, sanayi, tarım, finans sektörü gibi pek çok alanda etkin konuma geldi.

XIX. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde, Rum milletinde, kültürel anlamda da bir canlanma gözlemlendi. Bu canlanmada Osmanlı Devleti'nde kurulan Rum okullarının önemli bir katkısı olurken, Trakya ve Anadolu'da çok sayıda eğitim ve kültür dernekleri açıldı. 1870'lerde sadece İstanbul içinde 26 dernek kurulurken, bu dönem içinde başkentte bulunan 105 okulda 15.000 kadar Rum talebe eğitim görüyordu. Rumların eğitimi genel olarak bağışlarla desteklenirken, her yerel topluluk, kendi okulunu yönetmekteydi. *Zapyon Rum Kız Lisesi*, *Zoğrafyan Rum Erkek Lisesi* ve *Fener Lisesi* Kurulan önemli Rum okulları arasında yer alır. XIX. yüzyılda Rum milletinde yayıncılık alanında da gelişmeler gözlenmiştir. Özellikle İstanbul, Selanik ve İzmir gibi Rum nüfusun yoğun olarak yaşadığı bölgelerde, Devletin birçok yöresinde kurulan

¹⁷⁰ Reşat Kasaba, *Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Ekonomisi*, Belge Yayınları, İstanbul, 1993, s.30.

gazeteler yoluyla, Rum halkının gelişen hadiselerden haber alması sağlanıyor ve tebaa için bilgi akışı da tesis ediliyordu.¹⁷¹

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Rumlar, yalnızca ekonomik ve kültürel bazda değil, devlet idaresinde de söz sahibi oldular. Pek çok Rum, Osmanlı idaresinin çeşitli mevkilerinde görev aldı. Alexandros Karatheodori Paşa, elçilik ve Dışişleri Bakanlığı vazifelerini yaparken, Sava Paşa Dışişleri Bakanlığı, Kostakis Musurus ve Yankos Fotiadis Paşalar ise elçi olarak Osmanlı Devleti'ne hizmet etmişlerdir. 1877-1878 yıllarında Osmanlı Meclisi'nde mebus ve senatör olarak görev yapan Rumlar da bulunmaktaydı.¹⁷² Bu “Yeni Fenerli” grubun üyeleri, Tanzimat ideolojisini destekleyen isimlerdi. Osmanlı toplumunun en üst tabakasına mensup olmaları nedeniyle düzeni savunuyor ve Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalamaya yönelik her türlü faaliyete karşı duruyorlardı. Bu isimlere göre Rumlar ancak modern, Batı yanlısı ve kozmopolit yapılı bir Osmanlı İmparatorluğu içerisinde hem ekonomik hem de siyasal ve toplumsal olarak gelişebilirlerdi. Bu tavırlarından dolayı bu kişiler, Atina tarafından genelde millet karşıtı olarak yaftalanmıştı.

XIX. yüzyılın sonlarına doğru Rumlar arasında siyasal farklılaşmalar da gözle görünür hale geldi. Rusya'nın Balkanlar'da nüfuzunu artırdığı ve tercihini büyük bir Bulgar Devleti'nden yana koyduğu konjunktürde, önde gelen Rum isimleri, reforme edilmiş bir Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünün korunması gerektiğine inanıyorlardı. Onların bu tutumunda, 1897'de yapılan Osmanlı-Yunan savaşı sonucu Yunanistan'ın mağlup olması ve Yunan yayılmacı siyasetinin zayıf düşmesi etkili oldu. Ayrıca, Makedonya'da artan Bulgar faaliyeti ve Panslavist tehdit neticesinde, Osmanlı-Yunan ilişkilerine daha yumuşak bir hava doğmuştur. Böylece, “Hellenotomanizm”(Helen Osmanlılığı) ismi verilen ve Türklerle Rumların etken güç olmasını öngören bir siyasal düşünce ortaya çıkmıştı. Fakat bu düşüncenin, Fenerli Rumlar denilen, imparatorluğun varlığını sürdürmesinin kendi çıkarlarına daha uygun gören Rum burjuvazi sınıfı ile sınırlı kaldığı söylenebilir. Zira, Osmanlı Devleti'nin gücünün azaldığı, dağılma sürecine girdiği ve İstanbul Rumlarının güç kazanmakta olduğu XIX. yüzyılın son zamanları ile XX. yüzyılın başlarında, Yunan Milliyetçiliği ve yayılmacı politikaları

¹⁷¹ Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne Türkiye'deki Rum basını hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ali Arslan, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Rum Basını*, Truva Yayınları, İstanbul, 2005.

¹⁷² Salahi R. Sonyel, *Minorities and The Destruction of The Ottoman Empire*, TTK, Ankara, 1993, s.257-258.

doruk noktasına ulaşmıştı. “Megali idea”, bu dönemlerde Rumlar arasında kuvvetlendi. İstanbul’daki okullar, dernekler, gazeteler ve genel olarak tebaanın büyük bölümü, bu milliyetçi hedef doğrultusunda çalıştı. “Osmanlılık” düşüncesini savunanlar ve Helen Osmanlılığı destekçileri Rumlar içerisinde azınlıkta kaldı.¹⁷³

XIX. yüzyıl süresince, Osmanlı Devleti’ndeki Rum nüfusta hatırı sayılır bir yükselme meydana geldi. II. Meşrutiyet öncesinde 1906 ve 1907 yıllarına ait olan nüfus sayımına göre; Osmanlı İmparatorluğu’nda toplamda 2.823.063 Rum kökenli vatandaş bulunmaktaydı. Osmanlı İmparatorluğu’ndaki toplam nüfusun 20.884.630 olduğu göz önüne alındığında, Rum nüfusun toplam nüfus içindeki payının %13,5 olduğu saptanmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu’ndaki Rum nüfusa ait bir başka dikkat çeken durum da nüfusun genellikle kıyı bölgelerinde konuşlanmış olmasıdır. Aynı istatistiğe göre de o dönemde Rum nüfusunun; İstanbul da 176.442, Edirne de 340.908, Aydın da 285.105, Hüdavendigar da 166.368, Trabzon da 215.474, Selanik te 263.881, Manastır da 286.001, Yanya 286.592, ve Cezayir-i Bahr-i Sefid de 316.842 kişi olduğu görülmektedir.¹⁷⁴

Rumlar, Osmanlı İmparatorluğu’ndaki azınlık unsurlar içinde en iyi örgütsel yapıya sahip gayrimüslim toplumlardan biriydi. Bu durumda, Fener Patrikhanesi’nin idaresinde Rum etkeninin oynadığı rol, belirleyici bir faktördür.

2.2. ERMENİLER

Ermeni Meselesinin siyasi bir boyut kazanması, 1878 Ayastefanos ve Berlin Antlaşmaları sonuna vücut bulmuştur. 1877 - 78 Osmanlı- Rus Harbi neticesinde, Osmanlı Devleti’nin mağlup olmasının ardından 5 Mart 1878’de imzalanan Ayastefanos Antlaşması’nda Rusya, Doğu Anadolu’daki Ermenilerle alakalı ıslahat yapılması için şu maddeyi koydurmuştur: “*Ermenistan’da Rusya askerlerinin işgalinde bulunup Osmanlı Devletine geri verilmesi lazım gelen yerlerin boşaltılması, oraların iki devletin iyi münasebetlerine, zararlı karışıklıklara sebebiyet vereceğinden Osmanlı Devleti, Ermenilerin yerleşik olduğu vilayetlerde mahalli menfaatin gerektirdiği ıslahat ve*

¹⁷³ Herkül Millas, *a.g.e.*, s.221.

¹⁷⁴ Kemal Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri*, Tarih Vakfı Yurt yayınları, İstanbul, 2003, s.206.

tenkisasi (düzenleme) icra etmeyi ve Ermenilerin Kürtlere ve Çerkezlere karşı emniyetlerini istihsal etmeyi taahhüt eder."¹⁷⁵

Ayastefanos Antlaşması'nın maddelerini aleyhine gören İngiltere, harekete geçerek 13 Temmuz 1878 tarihinde Berlin Antlaşması'nın imzalanmasına zemin hazırladı. Ermenilere yapılacak ıslahat meselesi, bu sefer İngiltere'nin de desteği ile daha da ağırlaştırılmış halde şu şekilde yer aldı: "*Babıâli ahalisi Ermeni bulunan vilayetlerde ihtiyacat-ı mahalliyenin (mahalli ihtiyaçların) icap ettiği ıslahatı bilatehir (ertelemeksizin) icra ve Ermenilerin Çerkez ve Kürtlere karşı huzur ve emniyetini temin etmeyi taahhüt eder ve arasına bu babta (konuda) ittihaz olunacak tedabiri (tedbirleri) devletlere tebliğ edeceğinden düvel-i müşarün - ileyhim (ilgili devletler) tedabir-ı mezkurenin (adı geçen tedbirlerin) icrasına nezaret (gözetleme) eyleyeceklerdir.*"¹⁷⁶

I. Petro zamanından beri, Osmanlı Devleti'nin Balkanlar ve Tuna Boylarındaki Ortodoks tebaası yanında Asya'da Hristiyan Ermenileri ulusal çıkarları uğruna kullanmaya başlayan Çarlık Rusya'sı ile İngiltere de Berlin Antlaşmasından sonra ele almıştı. Berlin Antlaşması ile birlikte İngiltere, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü korumaya yönelik geleneksel politikasını, terk ederek Osmanlı Devleti'nin kendi açısından stratejik öneme sahip topraklarını işgal politikasına yönelmiş, sömürgecilikte rakibi olan Çarlık Rusya'sının sıcak denizlere inmesini önlemek adına da kendine bağlı "bağımsız" Hristiyan devletler kurarak, bunlar aracılığıyla Rusya'nın sıcak denizlere inmesine engel olmaya çalışmıştır. Dolayısıyla Doğu Anadolu topraklarında bağımsız bir Ermeni Devleti'nin vücut bulması da İngiltere'nin bu politikası dahilindeydi.

Ermeni meselesi tam bir dönüşüm süreci yaşarken Ermeniler, İngiltere nüfuzu altında, Sultan II. Abdülhamit'ten kendilerini bağımsızlığa götüreceklerini düşündükleri Ermeni ıslahatının yerine getirilmesini talep etmeye başlamışlardı. Bu istek doğrultusunda izledikleri siyaset, tam manasıyla, Yunanistan, Bulgaristan, Romanya, Sırbistan gibi Osmanlı Devleti'nden koparak bağımsız olan devletlerin takip ettikleri yoldu. 1878 Berlin Antlaşması sonrasında Ermeniler, izledikleri politikaların ve yapılacak ıslahatların, kendilerini bağımsızlığa götüreceğine inanmaktaydı. 1879 yılında Ermeni komitecilerinden Nurias Ceras, 1878 Berlin Antlaşması'nı kendileri açısından

¹⁷⁵ Nihat Erim, *Osmanlı İmparatorluğu Antlaşmaları*, C. I, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1953, s. 423.

¹⁷⁶ *A.g.e.*, s. 23.

yorumlarken broşüründe şu ifadeleri kullanıyordu: “*Berlin Kongresi, Ayastefanos Antlaşmasınının 16. maddesinin yerine 61. maddeyi koymakla kalmadı, yani maddenin sıra numarasını değiştirmekle yetinmedi. İleride kuracağımız ulusal binanın temellerini de attı.*”¹⁷⁷

Ermeniler, kendilerini bağımsızlığa götürecektir olan ıslahatlardan bahsederken “silah” ifadesini kullanmaktan çekinmiyorken Sultan II. Abdülhamid’in bu durumu görmezlikten gelmesi ve İngilizlerin baskıları sonucunda Ermeni ıslahatını gerçekleştirmesi imkansızdı. Sultan II. Abdülhamit, ıslahat arzularının gerçek yüzünü şu şekilde açıklamaktaydı: “*Islahat, nâm-ı müstearı (isim maskesi) altında İslâmı mahv (yok etmek) ve Ermenileri tercih ve tahkim (kuvvetlendirme) ile bilâhire (sonundan) istiklaline sebep olmaktadır.*”¹⁷⁸

Sultan II. Abdülhamit, ayrılıkçı ve milliyetçi unsurların ve onları desteklemekte olan Büyük Devletlerin asıl niyetlerinin Osmanlı Devleti’ni yok etmek olduğunu şu şekilde belirtmiştir: “*Yemin ederim ki, Ermenilerin yanlış taziyatına katiyen boyun eğmeyeceğim ve muhtariyete götürecektir ıslahatı kabulden ise ölümü tercih ederim.*”¹⁷⁹

2.2.1. Ermeni Komitaları ve Ermeni Terörü

Bağımsızlık yolunda Yunanistan, Romanya, Sırbistan ve Bulgaristan’ı örnek alan ve II. Abdülhamit’e istedikleri ıslahatları uygulatamayan Ermeniler, iç isyanlar ve şiddet olaylarına başvurarak bağımsız olmak için harekete geçmişti. Nurias Ceras, propaganda broşüründe, eğer arzuladıkları ıslahatlar gerçekleşmezse, B planlarının şiddet olayları ve ayaklanma çıkarmak olduğunu açıkça yazmaktaydı: “*Babîâli, Ermenistan’da reform yapmaya söz verdi. Bu reformlar gerçekleşmezse eyleme geçmek gerekir.*”¹⁸⁰

Ermeniler istedikleri hedefe ulaşmak adına terör olaylarına soyunmuş, bu doğrultuda cemiyet ve komiteler kurmuştu. 1860’da Adana’da “*Hayırsever Cemiyeti*”, sonrasında “*Fedekarlar Cemiyeti*”, Van’da “*Araratlı*”, 1872’de “*İttihat ve Halas Cemiyeti*” Muş’ta “*Mektep Sevenler*”, “*Şarklı*” 1880 yılında Erzurum’da “*Silahlılar*

¹⁷⁷ Süleyman Kocabaş, *Ermeni Komitacılarının Jön Türklere İş birliği*, Yeni Türkiye yayınları, 2014 s.2.

¹⁷⁸ A.g.e., s.2.

¹⁷⁹ A.g.e., s.2.

¹⁸⁰ A.g.e., s.3.

Cemiyeti”, “*Milliyetperver Kadınlar Cemiyeti*”, “*Ermenistan’a Doğru Cemiyeti*” 1882 yılında “*Karahaç Cemiyeti*” İstanbul’da “*Ermeni Vatanperver İttihadı*” Erzurum’da “*Müdafaa-i Vatandaşlar Cemiyeti*” bu cemiyetlerin başında gelir. Ermenilerin kurduğu komiteler arasında özellikle en etkili olanlarından biri de *Hınçak ve Taşnaksutyun Cemiyeti*’dir.¹⁸¹

1887 yılının Ağustos ayında, Cenevre’de kurulmuş olan *Hınçak Komitesi*, İhtilalci bir özelliğe sahip olduğu gibi milliyetçi ve komünist bir düşünce tarzı taşımaktaydı. Komite kurucularından biri olan ve Kafkasya kökenli bir Ermeni olan, Avedis Nazarbeg, komite merkezini Londra’ya taşıdı.¹⁸² Komite önce Ermenilerin yaşadığı bölgelerde örgütlenmeyi tercih etti.¹⁸³ Komitenin asıl amacı; Türkiye’nin doğusu, İran ve Rus taraflarındaki Ermenileri bir çatı altında birleştirmek ve buraları kapsayan bağımsız bir Ermeni Devleti kurmaktır.¹⁸⁴ İstanbul merkezli olan komitenin, Bafra, Yozgat, Merzifon, Trabzon, Amasya ve Arapkir’de şubeleri bulunmaktaydı.¹⁸⁵ Şubeler yardımıyla gerekli hazırlıkların tamamlanması ve isyanın çıkarılması planlanırken *Hınçak Komitesi*’nin destekleri ile ilk isyan 1890’da Erzurum’da patladı. Ermeni ayrılıkçı hareketi ve isyanlarından en etkilisinden biri, yine aynı yıl içerisinde İstanbul’da Kumkapı Kilisesi’nde Osmanlı Bayrağının parçalanmasıyla başlamıştır. *Hınçak Komitesi*’nin öncülüğünü yaptığı bu ayaklanmalar daha sonra, İngiliz ve Rus elçilikleri ile konsolosluklarının da desteklemesiyle büyüyerek ülke geneline yayılmıştır.¹⁸⁶

1892 yılında yürürlüğe giren “*Ermeni Eylem*” planı: “*Doğu Anadolu’da Ermeniler Müslümanlara, Müslümanlar Ermenilere saldırtılarak iç isyanlar çıkartılıp kan dökülecek, bunlarla Büyük Devletlerin dikkatleri Osmanlı üzerine çevrileceği için, bunların müdahalesi ile Bulgaristan misali Doğu Anadolu’da da bağımsız Ermeni devleti kurulacak*” esası üzerine kuruluydu.¹⁸⁷ Ancak Sultan II. Abdülhamit, almış olduğu etkili tedbirlerle bu planı etkisiz bıraktı. Doğu Anadolu’da halkın Ermeni

¹⁸¹ Nejat Göyünç, *Türkler ve Ermeniler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2005, s.66.

¹⁸² Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, Belge Yayınları, İstanbul 1987, s. 431.

¹⁸³ Ahmet Tetik ve Diğerleri, *Ermeni Komitelerinin Amaçları ve Eylemleri (Meşrutiyet’in İlanından Önce ve Sonra)*, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2008, s. 10.

¹⁸⁴ Esat Uras, *a.g.e.*, s. 431.

¹⁸⁵ Kamuran Gürün, *a.g.e.*, s. 191.

¹⁸⁶ Ahmet Tetik, Melike Gürler, Çiğdem Aksu, *a.g.e.*, s. 10-11.

¹⁸⁷ Süleyman Kocabaş, *a.g.e.*, s.3.

tecavüzlerine karşı kendisini koruması ve Ermeni terörünü ezmek için Hamidiye Alaylarını kurmuştur.

Doğu Anadolu'daki isyanlar ile Büyük Devletlerin dikkatlerini tam olarak üzerlerine çekmeyi başaramayan Ermeniler, şiddet olaylarını 1895'de İstanbul'a kaydırarak, Osmanlı Bankası'nı havaya uçurmaları neticesinde Büyük Devletlerin dikkatlerini çekmeyi başarmıştı. Özellikle Ermenileri destekleyen İngiltere, bütün büyük devletleri Osmanlı Devletine müdahaleye çağırarak, İstanbul'a kadar gidilip Padişahın tahtının başına geçirilmesini istiyordu. Ancak İngiliz Başbakanı Salisbury'un bu teklifine hiç bir büyük devlet olumlu cevap vermedi. II. Abdülhamit'in uyguladığı dış politika ile büyük devletler, İngiliz - Ermeni ittifakından kopmaya başlamış, Almanya, Sultan'ın safında yer tutmuştu. Fransa'ya da imtiyazlar verilerek Ermeni meselesinden koparılmak istenmiş, Rusya Başbakanı Prens Lubanof da İngilizler ve Ermenilerin teklifini reddetmişti.

1900'lü yılların ilk zamanlarında İngiltere, Ermeni meselesini destek konusunda yalnız kalmıştı. Sultan II. Abdülhamit, İngiltere'yi de tecrit için İngiliz dostlarını harekete geçirerek, İngiliz devlet adamlarını iknaya çalışıyordu. Bunlardan Prof. Arminius Vambery, Lord Salisbury'a yazdığı mektupta şunlardan bahsetmiştir: *"Anadolu'nun etnik dağılımı incelendiğinde birkaç yüz Ermeni için binlerce Müslümanı feda edebileceğimiz gerçeği unutulmamalıdır. İnsancıl çabalarımız sonucu çok büyük bir adaletsizlik ve zulüm ortaya çıkabilecektir. Üstelik, Mezopotamya'ya inmek isteyen Rusya'ya Kuzeydoğu Anadolu'nun kapılarını açarak Büyük Britanya'nın sömürgeci çıkarlarını tehlikeye atmış olmaz mıyız? Oysa İngiltere'nin açısından bakıldığında, ben bir Ermeni devletinin kurulmasına yönelik her adımı İngiltere'nin hayati çıkarlarına yönelmiş günahkâr bir hücum olarak nitelendiriyorum. Bu nedenle, ister Muhafazakâr olsun, ister Liberal, İngiltere'nin tüm vicdanlı devlet adamları Ermenilerin bu ham hayallerine dur demek zorundadırlar... Her zaman birleşik kitleler halinde yaşayan Rum, Romen, Bulgar ve Sırp'ların durumu seyrek gruplar oluşturan dağınık Ermeniler için taklidine cesaret edilecek bir örnek olamaz."*¹⁸⁸

¹⁸⁸ Mim Kemal Öke, *İngiliz Casusu Prof. Arminius Vambery'nin Gizli Raporlarında II. Abdülhamid ve Dönemi*, Üçdal Neşriyatı, İstanbul, 1983, s. 89.

2.2.2. Ermeni Komitacılarının Sultan'a Suikast Girişimi

Ermeni Meselesi, Ayastefanos ve 1878 Berlin Antlaşmaları ile siyasallaştıktan ve bahsi geçen süreçten geçtikten sonra Ermeni Komitacıları, Sultan II. Abdülhamit işbaşında oldukça bağımsızlık gayelerinin gerçekleşmesinin imkansız olduğunu anlamışlardı. O halde yapılacak tek iş, Sultan'ı ortadan kaldırılmaktı. Bunun için Ermeni Komitacıları 5 Temmuz 1905 günü Yıldız Camii'nde II. Abdülhamit'e bir suikast düzenlediler. Sultan, cuma namazlarını bu camide kılardı. *Taşnak Cemiyeti*'nin kurucularından Simoil Kayın, kızı Robino Kayın, Konstantin Kabulyan ve Belçikalı anarşist Jores'ten ibaret dört kişilik suikast komitesi, Yıldız camii'ni uzun bir süre gözetim altına almış, Sultan'ın camiden çıkıp binek taşı arabasına binmesinin bir dakika kırk iki saniyede içinde olduğu, caminin dış kapısı önüne "ziyaretçi" amacıyla yerleştirilecek bomba yüklü bir arabanın, bu müddet içinde patlatılması sonucu Sultan'ın öldürülmesini planlamıştı.¹⁸⁹

Komitacılar, bomba yükleyecekleri arabayı yurt dışında özel olarak imal ettirmişler, gümrükten parça parça yurt içine sokarak montajını yapmışlar, tekerleklerine yerleştirdikleri 100 kilo dinamiti avlu girişinde patlatmışlar, bu patlamadan 26 kişi ölmüştü. Ölenler arasında asıl hedef alınan II. Abdülhamit yoktu. Buna sebep, suikast günü camiden çıkmak için içinde yol alan II. Abdülhamit'in önüne aniden çıkan Seyhülislâm Cemalletin Efendi'nin birkaç dakika da olsa ondan hal ve hatır sorması olmuş, işte bomba tam bu sırada patladığı için Sultan kurtulmuştu.¹⁹⁰

2.3. YAHUDİLER

Yahudi toplumu, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki diğer Gayrimüslim halkla hak ve mükellefiyetler açısından ayrı tutulmamış ve eşit tutulmuştur. Bu sebeple, Tanzimat Fermanı'na kadar olan süreçte Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Gayrimüslimler için getirilen sosyal ve hukuksal düzenlemeler Yahudileri de kapsamaktadır. Tanınmakta olan imtiyaz ve getirilen kısıtlamaların temelini ise İslam Hukukunun zimmet kurumuna uygunluğu oluşturmaktadır. 1839 Tanzimat Fermanı'nın dayandığı ilkeleri gerçekleştirmek adına hukuk alanında yapılan düzenlemelerle zimmet kurumunu yerini yeni kıstas ve kavramlara almıştır. Tanzimat sonrasında diğer Gayrimüslim tebaa ile

¹⁸⁹ Süleyman Kocabaş, *a.g.e.*, s.4.

¹⁹⁰ *A.g.e.*, s.4.

Yahudileri ayıran en temel nokta, diğer toplumların milliyetçilik düşünceleriyle devletten kopup bağımsızlık mücadelesine girmesine karşın Yahudi toplumunun Osmanlı Devleti'ne bağlı kalması ve yüzyılın sonunda doğan Siyonizm hareketini bütünüyle desteklememesidir.¹⁹¹

2.3.1. Yahudi Siyonizm'i

“*Siyon*” kelimesi Yahudi kutsal kitabında Kudüs şehrini tanımlamak için kullanılırken Siyonizm, bu kelimeden türetilmiş ve Kutsal metinlerde İbraniler, İsrailoğulları, Museviler ya da Yahudiler olarak adlandırılan milletin kültürel ve dini mirasını siyasal boyuta taşıyan bir ideoloji olarak doğmuştur. Siyonizm; M.S.70 yılında Kutsal Mabet'in Babil'liler tarafından yıkılmasının ardından, Filistin'e dönme arzusunda olan Yahudileri bir araya getirerek, organize etmeyi amaçlar.

Siyonizm: Yahudilerin kendi vatanı olarak gördüğü Filistin'i, Mesih gelene kadar ele geçirmeyi planladıkları bir düşüncedir.¹⁹² Politik bir yapı olarak XIX. yüzyılda doğmuş ve ilk olarak Diasporada bulunan Yahudilerin durumunun iyileştirilmesi ve “geri dönüş” düşüncelerinden müteşekkildir. “*Halkı olmayan bir ülkeyi, ülkesi olmayan bir halka devredin!*” diyen Israel Zangwill, Siyonist hareketin Filistin'de Arap toplumunun varlığını inkâr eden tutumunu net olarak ortaya koymuştur. Filistin toprakları üzerinde hak iddia eden Yahudi toplumu, bölgenin en eski yerleşik toplumunun kendileri olduğunu ve Kitab-ı Mukaddes'in Yahudilerin Filistin'e geri dönüşünü haber verdiğine inanmış ve Filistin'de bir Yahudi devleti kurma amacıyla yola çıkan Siyonist hareketi meşrulaştırmayı hedeflemişlerdir.

Fransız İhtilali'nden sonra Batı Avrupa'da, farklı din mensuplarının yasalar önünde eşitliği düşüncesi yayılmaya başlamış ve bu bölgedeki Yahudiler, siyasi idari ve kültürel haklar kazanarak buldukları kültürlerle entegre olmuşlardır. Doğu Avrupa ve bilhassa Çarlık Rusya'sında bulunan Yahudiler için durum farklıydı. Bölgede hem devlet destekli baskılar hem de Hıristiyan toplum dayanaklı çatışmalar arttı. Bu nedenle Yahudi tarihinde ilk temelli göç düşüncesi ve teşkilatlanması fikri filizlendi. Bu süreçte ortaya çıkan *Hovevei (Hibbat) Siyon* (siyon severler) adında bir grup, artan Rus baskısı

¹⁹¹ Gülnihal Bozkurt, “Osmanlı - Yahudi İlişkilerine Genel Bir Bakış”, *Bellekten*, C. LVII, Ankara 1994, s.542-543.

¹⁹² Mim Kemal Öke, *II. Abdülhamid, Siyonistler ve Filistin Meselesi*, Kervan Yayınları, İstanbul, 198, s.19.

nedeniyle Yahudilerin Filistin'e göç ederek oraya yerleşmesi düşüncesini dile getirmiş ve Siyonizm'in doğuşundan evvel, Filistin topraklarına ilk Yahudi göçünü gerçekleştirmiştir. Kitleler halinde sürececek olan ve devamı için de örnek oluşturan sistemli göç (aliyah), ağırlıklı olarak Batı'ya ve Amerika'ya yönelse de, Siyon severler hareketinin yani siyasi Siyonizm'in doğuşuna öncülük etmiştir. Çünkü sistemli bir siyasi hareket olarak Siyonizm'in kurucusu olarak bilinen Theodore Herzl'in tarih sahnesine çıktığı 1890'lı yıllarda Batı'da, *Hibbat Siyon* hızlı bir şekilde şubelenmeye gidiyordu. Yahudiler arasında yayılan hareketin Avusturyalı liderlerinden Nathan Birnbaum, ilk kez Siyonizm terimini ortaya atmıştır.¹⁹³

Theodor Herzl'in bu düşünce hareketini Osmanlı Filistin'i üzerinde gerçekleştirmeye çalışması sonucu, Osmanlı-Yahudi münasebetleri farklı bir boyut kazanmıştır. Herzl'e göre; Siyonizm'in tek bir anlamı vardır: “*Topraksız bir halkın halksız bir toprağa yerleşmesi ve burayı kendi ulusal vatani ve egemen devleti haline getirmesi.*”¹⁹⁴

Siyonizm'i politik örgütlü bir hareket haline Theodor Herzl getirmiştir. Siyonist hareket için önem arz eden *Filistin'in Kolonizasyonu Programı* ve *Dünya Siyonist Örgütü*'nün kurulmasının gündeme geldiği ilk Siyonist Kongresi, İsviçre'nin Basel şehrinde, 29-31 Ağustos 1897 tarihinde yapılmıştır. Farklı görüş ve kesimlere üye olan yaklaşık 200 delegenin katılımıyla düzenlenen kongre; reformcu, dindar, ve asimilasyon yanlısı üç farklı eğilimi bir araya getirmiştir. Herzl açılış konuşmasında: “*Biz, Yahudi ulusunu barındıracak olan evin temelini atmakiçin buradayız.*” İfadelerini kullanmış ve kongrenin amacını net olarak ortaya koymuştur. Basel Kongresi'nde Siyonizm'in resmî programı “*Yahudiler için Filistin'de kamu hukukuyla güvence altına alınmış bir vatan yaratmak*” olarak belirlenmiştir. Bu hedef doğrultusunda yapılacak eylem planı ise şu şekildedir:

- 1- Filistin'de bir Yahudi kolonisinin inşası
- 2- Yahudilerin yaşadığı bölgelerdeki kurumlar aracılığıyla, dünya Yahudilerini bir çatı altında toplama amacıyla bir teşkilatın tesisi
- 3- Yahudi milliyetçiliği düşüncesinin güçlendirilmesi

¹⁹³ M. Lütfullah Karaman, “Siyonizm”, **İslam ansiklopedisi**, TDV, 2009, C.XXXVII, s.329.

¹⁹⁴ Ilan Greilsammer, *Siyonizm*, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2007, s.47.

4- Siyonizm hedefi için yönetim onayı ¹⁹⁵

Yahudi sorununun bilhassa Filistin’de bir Yahudi Devleti kurularak çözülebileceğini anlattığı meşhur eseri *Yahudi Devleti*’ni yayınlayan Theodere Herzl, Osmanlı devlet görevlileri ile görüşmelere başladı. Bu doğrultuda Herzl, Osmanlı Devleti’ne; *Filistin’in Yahudilere vatan olarak verilmesi karşılığında, varlıklı Yahudi bankacılar ve Avrupalı yatırımcılar tarafından Osmanlı hazinesinin tüm dış borçları ödenecek* teklifini sundu. Ancak II. Abdülhamid Herzl ile görüşmek için vazifelendirilen Viyanalı gazeteci Newlinsky’e şu cümleler cevap vermiştir: ¹⁹⁶

“Eğer Bay Herzl senin benim arkadaşım olduğun gibi arkadaşın ise, ona söyle bu meselede ikinci bir adım atmasın. Ben bir karış dahi olsa toprak satmam, zira bu vatan bana değil milletime aittir. Milletim bu imparatorluğu kanlarını dökerek kazanmışlar ve yine kanlarıyla mahsuldar kılınmışlardır. O bizden ayrılıp uzaklaşmadan tekrar kanlarımızla örteriz. Benim Suriye ve Filistin alaylarımın efradı, birer birer Plevne’de şehit düşmüşlerdir. Bir tanesi dahi geri dönmek üzere hepsi muharebe meydanlarında kalmışlardır. Türk İmparatorluğu bana ait değildir, Türk milletindedir. Ben onun hiçbir parçasını vermem. Bırakalım Yahudiler milyonlarını saklasınlar. Benim İmparatorluğum parçalandığı zaman onlar Filistin’i hiç karşılıksız ele geçirebilirler. Fakat yalnız bizim cesedimiz taksim edilebilir. Ben canlı bir beden üzerinde ameliyat yapılmasına müsaade edemem.” ¹⁹⁷

Osmanlı tarihinde gayrimüslim toplum içinde önemli bir yer teşkil eden Yahudiler, uzun yıllar Osmanlı topraklarında yaşayarak kader birliği yapmış, sürekli milli çıkarlar peşinde koşmaktansa dostça, asırlarca tüm unsurlarla beraberce yaşayıp Millet Sistemi’ne kaynaklık etmiştir. Dünyanın pek çok bölgesinde baskı ve zulümlere maruz kalan ve dünyanın her bölgesine dağılarak vatansız kalan Yahudilere, Osmanlı Devleti kapılarını açmıştır. Keza Yahudiler de sadık bir toplum tutumuyla kendi geleceklerini Osmanlı İmparatorluğu’nun istikbali ile bir görmüşlerdir. Siyonizm’in Osmanlı Yahudileri üzerinde etkisi beklenenin aksine çok geniş tabanda yer

¹⁹⁵ Fatma Tunç Yaşar, Sevinç Alkan Özcan, Zahide Tuğba Kor, *Siyonizm Düşünden İşgal gerçeğine Filistin*, İHH insani yardım vakfı, İstanbul, 2007, s.51.

¹⁹⁶ Stanford J. Shaw, *a.g.e.*, s.338-339.

¹⁹⁷ Mim Kemal Öke, *a.g.e.*, s,76.

bulamamıştır. Pek çok Yahudi Osmanlı Devleti'nin sadık destekçisi olarak hayatlarını devam ettirmiştir.

Filistin'de Yahudi yerleşimini arttırmayı amaçlayan Siyonist harekete karşı Osmanlı Devleti, daima ihtiyatlı bir politika izlemiştir. Siyonizm'i siyasi bir sorun olarak değerlendiren II. Abdülhamid, Yahudilerin kitlesel olarak Filistin'e yerleştirilmelerinin Osmanlı içinde yeni bir milliyetçi ayaklanma, bir başka deyişle "Yahudi Sorunu" tehlikesi doğurmasından endişe etmiştir.¹⁹⁸

Osmanlı Hükümeti, Filistin bölgesinde Yahudi yerleşimini engellemek adına hukuksal önlemler de almıştır. İlk önce Yahudi yerleşimini engellemek amacıyla 18 Recep 1287 (1871) tarihinde çıkarılan İrade-i Seniyye ile Filistin toprakları mirî araziye çevrilmiş, buna karşın çeşitli nedenler öne sürülerek Yahudilerin Filistin topraklarına yerleşme istediği devam etmiştir. Sultan II. Abdülhamit Zilhicce 1308 (15 Temmuz 1891) tarihli iradeyle Filistin'de Yahudi yerleşimine karşı olmasının nedenlerini açıklamış; Yahudilerin bu topraklarda bir Yahudi Devleti kurmayı amaçladıklarını ve buna müsaade edilmeyeceğini bildirmiştir. Ardından Sultan, tavrını daha da netleştirip Filistin de dâhil olmak kaydıyla tüm Osmanlı Devleti toprakları üzerinde Yahudilere toprak ve mülk satışını yasaklamıştır.¹⁹⁹

Sultan II. Abdülhamit'in Filistin toprakları üzerinde Yahudi yerleşimi ile ilgili olarak güttüğü kararlı politika, daha sonraları İttihat ve Terakki hükümetince aynı netlikle devam ettirilememiştir. 7 Eylül 1911'de Osmanlı Devleti sınırları içinde yaşamakta olan Yahudilerin, Arazi Kanunu'nun Ölü Toprakların İhyasına ait 78. ve 103. maddelerinden yararlanabilmelerine dair "Şurayı Devlet Kararı" çıkartılmıştır. Bu süreçten sonra Filistin'de Yahudi nüfusu 1876 senesine göre üç kat daha çoğalmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun gücünü kaybetmesinin ardından Yahudiler Filistin üzerindeki amaçlarına her geçen gün daha da yaklaşmaya devam etmiştir.²⁰⁰

¹⁹⁸ Mim Kemal Öke, *Siyonizm ve Filistin Sorunu (1880-1914)*, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1982, s. 60.

¹⁹⁹ Fatma Tunç Yaşar, Sevinç Alkan Özcan, Zahide Tuğba Kor, *a.g.e.*, s.50.

²⁰⁰ *A.g.e.*, s.50.

2.4. BULGARLAR

Osmanlı Devleti hakimiyetinde, şehir ve köylerde bulunan nüfusun büyük bir kısmı Yörüklerden oluşmaktaydı. Tanrıdağı Yörükleri 1543-1642 seneleri arasında, Kocacık Yörükleri 1543-1584 seneleri arasında, sayıları az olan Selanik Yörükleri Bulgaristan ve Dobruca bölgelerine yerleşirken, Vize Yörükleri olarak bilinen nüfus, Hasköy ve Dimetoka civarına yerleşmiştir.²⁰¹ Son büyük göç hareketi, I. Selim (1512-1520) zamanında gerçekleşmiş, Şii İran'la yapılan savaş döneminde uç bölgelerde yaşayan Şii nüfusun çoğunluğu, Bulgaristan'ın kuzeyinde bulunan Deliorman bölgesine yerleştirmiştir.

Bazı Bulgar tarihçiler, İslam dininin fethedilen topraklarda hızlı bir biçimde yayılmasının nedenini zor kullanma olduğunu düşünse de, Popoviç'in görüşü; kendiliğinden gelen bir istek ve hür irade doğrultusundadır.²⁰² İslam dininin, Hristiyan halk arasında yumuşak bir geçişle ve kabul edilebilir yollardan yayılmasında, tarikat yapılanmaları etkili olmuştur.²⁰³

Tarikat yapıları, Balkan coğrafyası ve tüm Osmanlı Devleti toprakları üzerinde yaşayan gayrimüslimlerin Müslümanlaşmasında önemli bir rol oynamış ve hem fikir hayatı, hem de inanç dünyalarına önemli katkılar sağlamıştır.²⁰⁴ Osmanlı Devleti, bölgeye düzenlediği akınlar öncesinde, bölgeye gelerek yerleşmiş, çeşitli tekke ve zaviyeler tesis ederek yerli halkın fethedilen psikolojisi ve bakış açısını etkilemiş ve toprakların kazanılmasını uygun duruma getirmiştir.²⁰⁵

Osmanlı Hükümdarları, saray ahalisi, Bulgaristan coğrafyasında etkili olan akıncılar, sancakbeyleri, ulema sınıfı ve bölgeye göç eden aileler, pek çok vakıf ve gelir kaynakları inşa etmiş ve bu girişimler sayesinde bölge, kısa zamanda Türk – İslam senteziyle yoğurulmuştur. XVI. Yüzyıl ve sonrasında Bulgaristan bölgesi, Anadolu'dan farksız bir kimlik kazanmaya başlamış ve hatta Türk ve Müslüman nüfusu ve vakıf

²⁰¹ Yusuf Halaçoğlu, *a.g.e.*, s. 397.

²⁰² Aleksandre Popovic, *Balkanlar'da İslam*, İnsan Yayınları, İstanbul, 1995, s. 69.

²⁰³ Sacit Kutlu, *Milliyetçilik ve Emperyalizm Yüzylında Balkanlar ve Osmanlı Devleti*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007, s. 4.

²⁰⁴ Noel Malcolm, *Kosova: Balkanları Anlamak İçin*, çev. Özden Arıkan, Sabah Kitapları, İstanbul 1999, s.171-172.

²⁰⁵ Selçuk Ural, *Osmanlı'nın Balkan Rüyası*, Mostar Yayınevi, İstanbul 2015, s. 125.

eserlerinin varlığı, kimi zaman sayıca Anadolu'dakilerden daha fazla olmuştur.²⁰⁶ Osmanlı Dönemine ait Bulgaristan'da bulunan eserlerle ilgili Ekrem Hakkı Ayverdi'nin tespitleri çerçevesince; 2356 cami-mescid, 273 mektep, 142 medrese, 42 imaret, 174 tekke-zaviye, 27 türbe, 116 han, 113 hamam-ılıca-kaplıca, 16 kervansaray, 24 köprü, 75 çeşme, vb. toplam 3339 İslami eser yer almaktadır. Maalesef ki günümüze kadar bu eserlerin çok azı bizlere ulaşabilmiştir.²⁰⁷

Bulgaristan'ın fethinin tamamlanmasının ardından bölge, doğrudan Osmanlı hakimiyeti altına sokulmuş ve Rumeli Beylerbeyliği'ne bağlanmıştır. 24 sancaktan oluşan Rumeli Beylerbeyliği'nin merkez konumu Sofya olurken, Rumeli Eyaletinin sol ve orta kolunu kapsayan Sofya, Niğbolu, Vidin, Silistre, Çirmen ve Köstendil eski Bulgar sınırlarını teşkil etmekteydi.²⁰⁸ Böylelikle Bulgaristan'ın fethi ile 1878 yılına kadar devam eden, beş asırlık "Bulgar Tarihi" Osmanlı tarihi içine dahil olmuştur.²⁰⁹

Osmanlı Devleti Balkan topraklarına geldiğinde, mevcut feodal düzene son verdi. Köylünün ezildiği, boyar sistemini değiştirerek, düzenli bir devlet teşkilatı ve uygulamalarıyla, sağlam zirâi ve içtimâi bir nizam kurdular.²¹⁰

Fethin ardından Bulgaristan'da tesis edilen bu yeni Türk hakimiyeti, yerli Hıristiyan ailelerin sevgi ve güvenini sağlamaya yönelik bir çizgi takip etmeye başladı. Özellikle halkın dinî ve millî değerlerini yaşamasında, serbestliğe önem verildi. Eski yöneticilerine ve Hıristiyan boyarlara karşı Osmanlı Devleti, hoşgörü politikası ve anlayışı elden bırakmadı. Böyle bir idare anlayışıyla karşılaşan yerli halk da, Osmanlılara karşı sempati besledi.²¹¹ Öyle ki Türklerin hakimiyeti altına girmeyi, Frenklerin eline düşmekten ye gördüler.²¹²

İdarî bakımdan teşkilatlanmaları düzenlenen Bulgar toplumunun, Patriklikleri lağv edildi ve Bulgarlar İstanbul'da bulunan Fener Rum Patrikhanesi'ne bağlandı.²¹³ Merkezî idarenin kaçınılmaz bir sonucu olan bu uygulamayla; Rum din adamlarının,

²⁰⁶ Mehmet İpşirli, "Bulgaristan", *İslam Ansiklopedisi*, DİA, C.XI, s. 401.

²⁰⁷ *A.g.e.*, s.403.

²⁰⁸ M. Hüdâi Şentürk, *Osmanlı Devletinde Bulgar Meselesi (1850-1875)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1992, s. 5.

²⁰⁹ A. Nimet Kurat, "Bulgaristan", *İslam Ansiklopedisi*, C.II, 1993, s.799.

²¹⁰ Halil İnalcık, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, Eren Yayınları, İstanbul, 1992, s.7.

²¹¹ Fernand Braudel, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, Eren Yayınevi, İstanbul, 1990, C.II, s.47.

²¹² Paul Wittek, "Ankara Bozgunundan İstanbul'un Zabtına", *Bellekten*, sayı:27, 1943, s.566.

²¹³ Halil İnalcık, *a.g.e.*, s.19.

Bulgarları “Rumlaştırma” politikasına girişmelerine zemin hazırlamış, bu durum da ileride Bulgar isyanlarının temellerini oluşturmuştur.²¹⁴ Rum din görevlilerinin girişimleri sonucunda XVIII. Yüzyıla gelindiğinde, ne bir Bulgar dilinin gelişiminden ne de bir Bulgar edebiyatının var oluşundan söz etmek mümkündür. Günümüze kadar Bulgarca kaleme alınmış sadece üç kitap mevcuttur.²¹⁵

XVIII. yüzyıla değin, küçük çapta sayılabilecek mahallî kapsamda olayların dışında Bulgar toplumunun, Osmanlı yönetimine karşı bir başkaldırı veya isyan girişimi meydana gelmemiştir. Zira XVIII. yüzyılın ortalarına kadar dünya üzerinde Bulgar ismiyle bir millet tanımlaması bulunmuyordu. Bu dönemlerde Balkan toprakları üzerinde seyahat eden âlim ve seyyahlar, Tuna nehri ile Ege denizi arasındaki bölgede yalnız Türk ve Rum toplumlarının yaşadıkları bahsetmektedirler.²¹⁶ Henüz bir Bulgar milliyetçiliği düşüncesi uyanmadığından, Rum din adamlarının girişimleri neticesinde Bulgar toplumu, kendisini Rum olarak görmekteydi.

2.4.1. Bulgar Milliyetçiliği ve İsyancıları

Bulgar toplumunun millet bilincini kazanmasına yönelik faaliyetler ilk olarak XVIII. asrın ikinci yarısında başlamış olsa da bu konu hakkında asıl dönüm noktası 1828-1829 Osmanlı-Rus harbinde, Rusların Edirne’ye kadar dayanmasıyla vücut bulmuştur. Ruslar, Balkan topraklarında kendi dillerine benzeyen bir dil konuşan Bulgar toplumunu görünce,²¹⁷ onları daha yakından tanımayı ve aralarındaki ilişkileri geliştirmeyi planlamışlardır. Doğu sorununun bir parçası olarak, Osmanlı Devleti’ni Balkanlar’dan çıkarabilmek ve sıcak denizlere inebilmek amacıyla sosyal, kültürel ve dini yapıları gereğince Bulgar Milleti, Ruslar için hedeflerini gerçekleştirebilmek adına muazzam bir araç mahiyetindeydi.

Ruslar bundan sonra Panslavizm²¹⁸ politikaları doğrultusunda Bulgar Milletini koruma görevini üstlenerek, Bulgarlar üzerinde hakimiyet kurmaya çalışmıştır. Gizli bir

²¹⁴ Bilâl Şimşir, *Rumeli’den Türk Göçleri*, TTK, Ankara, 1970, s.31.

²¹⁵ *A.g.e.*, s.32.

²¹⁶ Halil İnalçık, *a.g.e.*, s.17.

²¹⁷ Bilâl Şimşir, *a.g.e.*, s.36.

²¹⁸ “Panslavizm” tâbiri ilk defa, 1826 yılında Slovak yazarlardan . Herkel tarafından kullanılmıştır. “Verus Panislavismus (Hakiki Panslavizm)” tabirini ilmî literatüre sokmuştur. Herkel, edebî- ilmî panslavizmle bütün Slav kavimlerinin kültür sahasında karşılıklı alışverişlerini kastettiği gibi, siyâsî sahada bütün Slav

şekilde çeteler kurup, eylemlerini desteklemiş ve modern Bulgar okullarının kurulmasında önemli bir rol oynamışlardır. Bu okulların kurulmasını teşvik etmelerindeki gaye; Panslavist düşüncelerine katkılar sağlayacak bir genç nesil sağlamaktır. Bulgar isyan hareketini yönlendiren ve halkı örgütleyen kesim, bu okullarda yetişmiş ve daha sonra bunun devamı niteliğinde eğitim almak için Avrupa'ya giden genç nüfustan müteşekkildi.

Rusya'nın destek verdiği Bulgar çete ve komitelerinin, halkı isyana teşvik etmeye yönelen girişimleri neticesinde 1835 yılında Tırnova'da²¹⁹, 1841 yılında Niş'te²²⁰ 1850 yılında Vidin'de²²¹ ve 1868 yılında da Tuna vilâyetinde Osmanlı yönetimine karşı isyan hareketleri doğdu. Osmanlı Devleti'ne karşı örgütlenen bu başkaldırılarda, her ne kadar Rusya'nın girişimleri ve Bulgar komitelerinin halkı isyana teşviği önemli bir rol oynamaktaysa da, Bulgarları bu hareketin içine sürükleyen asıl önemli âmillerden biri de içinde buldukları sosyal ve idari konularda, yerel yönetici kesimi tarafından karşılaştıkları tutumdur.²²² İsyanlara dahil olan halk, isyanın gerekçeleri arasında, köy ağalarının, mütesellimlerin, ve subayların zorbalıklarını sıralıyor, hükümetin bu zorbalıklara karşı sessiz kalmasından yakınıyor ve devletin acilen bir çözüm bulması gerektiğini belirtiyordu.

Osmanlı Devlet yöneticileri isyanların büyümesinin ardından, malî, idarî, ve sosyal alanlarda ıslahat teşebbüslerinde bulunmuşlardır. Ancak Bulgar çete ve komitelerinin halkı sürekli ayrılıkçı hareketlere teşvik etmesi, Rusya'nın da dışardan istikbale yönelik vaatleri yapılan ıslahatları başarısız kılmıştır. Hareketler zamanla büyümüş, bağımsız bir yönetim kurma fikri gün geçtikçe Bulgar Milleti üzerinde etkili olmaya başlamıştı. 1870'de Bulgar Eksarhlığı'nın kurulması ve bağımsız bir Bulgar Kilisesi'nin tesis edilmesi, çetecilik faaliyetlerini daha da güçlendirmiştir.²²³ 1876 senesinde Bulgar komitelerinin girişimiyle bir isyan oluşumu meydana gelmiş, Osmanlı yönetiminin isyanı kısa sürede bastırması neticesinde, hareket başarısız olmuştur. Bu isyan girişimi radikal bir ihtilal özelliği taşıması hasebiyle, diğerlerine kıyasla ayrı bir

kavimlerinin bir devlet halinde birleşmelerini bir amaç olarak almıştı. A Nimet Kurat, "Panslavizm" *AÜDTCFD*, XI/2-4, (Haziran-Eylül-Aralık), s. 242.

²¹⁹ Bilâl Şimşir, *a.g.e.*, s.27.

²²⁰ Halil İnalçık, *a.g.e.*, s.29.

²²¹ *A.g.e.*, s.45.

²²² *A.g.e.*, s.50.

²²³ M Kemal Öke, *a.g.e.*, s. 255.

niteliktedir. Hersek, Sırbistan ve Karadağ'da yaşanan olayların da aynı günlere denk gelmesi ve Rusların da çabaları neticesinde, mesele uluslararası bir sorun haline gelmiş ve ardından toplanan İstanbul Konferansı'yla da "Bulgar Meselesi" çok farklı bir boyut kazanmıştır.

2.4.2. Makedonya Sorunu

1877-1878 Rus savaşındaki mağlubiyetin ardından Osmanlı Devleti'nin elinde kalan; Selanik, Kosova, Manastır, İşkodra ve Yanya bölgelerinin nüfus çoğunluğunu Müslüman tebaa oluşturuyor olsa da, Osmanlı Balkanları olarak adlandırılan bu vilayetler, yeni ortaya çıkmış ulus devletlerin bağımsızlık faaliyetlerinin sahnesi konumundaydı. 1878 yılında otonomi elde eden Bulgar Prenslığı, Edirne ve Makedonya'yı topraklarına dahil etmek isterken, Yunanistan Yanya ve Makedonya'yı, Sırbistan ise Makedonya ve Kosova'yı kendi sınırlarına katmak istemekteydi. Arnavutlar ise kendi vilayetleriyle beraber, Makedonya'daki çoğunlukla Arnavutların bulunduğu bölgeleri, ileride kurulması planlanan Arnavutluk Devleti'nin topraklarına dahil etmeyi düşünüyordu. Özetle Makedonya Bölgesi Bulgar, Yunan, Sırp ve Arnavutların hak iddia ettiği bir sorun teşkil ediyordu.²²⁴

2.4.3. II. Abdülhamit'in Makedonya Politikası

Bulgar komiteci grupların teşvikiyle 1876 yılında bir isyan hareketi başlamış, Osmanlı Devleti'nin isyanı kısa zamanda bastırmasıyla, ayaklanma başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bu isyan hareketi radikal bir ihtilal niteliği taşımakla birlikte, diğer isyan girişimlerine nazaran ayrı bir özelliكتedir. Sırbistan, Karadağ ve Hersek'te cereyan eden olayların da aynı günlerde patlak vermesi ve Rusların da kışkırtmalarıyla, mesele milletlerarası bir sorun haline gelerek, ardından toplanan İstanbul Konferansı'yla "Bulgar Meselesi" çok farklı bir boyut kazanmıştır.

Berlin Antlaşması hükümlerince, Bulgaristan Eمارeti'ni oluşturan bölgeler içerisinde Sofya, Niğbolu, Zitovi, Rusçuk, Silistre, Varna, Lofça, ve Tırnova yer alıyordu. Doğu Rumeli Bölgesi'ni ise Tatarpazarı, Filibe, Hasköy, Eski Zara, ve Burgaz sancakları meydana getiriyordu. Bulgaristan Eمارeti 1885 yılında Doğu Rumeli

²²⁴ Gül Tokay, *Makedonya Sorunu: Jön Türk İhtilalinin Kökenleri (1903-1908)*, Afa Yayınları, İstanbul, 1996, s.114.

Bölgesini de kendi toprakları içerisine kattı. Ayastefanos Antlaşması'nın imzalanmasıyla Bulgaristan sınırları içinde kalan Makedonya, ıslahat yapılmak koşuluyla Osmanlı Devleti'ne bırakılmıştı.²²⁵

1902 yılından itibaren Makedonya'da meydana gelen çatışmaların en önemli nedenlerinden biri Bulgar ve Rum milletleri arasında vuku bulan kiliseler sorunuuydu. Sultan II. Abdülhamit bu iki toplum arasında yaşanan kilise anlaşmazlığından yararlanmaya çalışmıştır. Bu kiliseler arasındaki fikir çatışmasının sona ermesine engel olmuş, Bu siyasi aklı, döneminin genel Makedonya politikasını oluşturmaktaydı.²²⁶

2.4.4. Bulgaristan'ın Özerkliği

24 Temmuz 1875 tarihinde Hersek'in Nevesin kasabasında başlayan isyanlar, kısa sürede Rusya'nın da destekleriyle 1876'da Sırbistan, Karadağ²²⁷ ve Bulgaristan'a da sıçramış ve isyan hareketi, topyekûn bir vaka hüviyetine bürünmüştü. Osmanlı İmparatorluğu'nun bir iç sorunu konumunda olan "sorun" kısa sürede küresel bir boyut halini alarak²²⁸ Rusya'nın girişimi ile 1856 Paris Muahedesi'ne imza atan devletlerin müdahil olmasına neden oldu. Rusya'nın amacı Balkanlarda yaşayan tüm Slav toplumunu Osmanlı Devleti'nden kopararak büyük Slav oluşumunu tesis etmektir. Bunda başarılı olursa, 1856 Paris Muahedesi'yle Avrupalı devletler ailesine kabul edilen²²⁹ Osmanlı Devleti'nin hâkimiyet sahasını daraltıp, Akdeniz'e inebileceğine inanmaktaydı.

Rus büyükelçisi Gnatief'in isteğiyle büyük devletlerin temsilcileri, 11–22 Aralık 1876 tarihleri arasında dokuz gizli toplantı düzenleyerek meseleyi tartıştılar. Bu görüşmelerde Gnatief, Bulgaristan ve Bosna-Hersek için istenen otonomilerin garantisini mahiyetinde, bu bölgelere yabancı asker sokulması önerisini diğer devlet temsilcilerine kabul ettirdi. Fikir birliği; Bulgaristan'ın tehlikede olduğu ve bu bölgelere bilhassa

²²⁵ Kemal Beydilli, *a.g.e.*, s.77.

²²⁶ Hale Şıvgın, "İttihat ve Terakki Politikalarının Balkan İttifaklarını Hızlandırmadaki Rolü", *Akademik Bakış*, sayı:11, 2012, , C.VI, s.10.

²²⁷ Kemal Baltalı, "1875 Hersek Ayaklanması Sırasında Sırbistan'ın Osmanlı Devleti'ne Karşı Savaşa Girmek Amacıyla Karadağ'la Yaptığı Görüşmelere Dâir Bazı Önemli Belgeler", *Belleten*, 198, Aralık 1986, s. 833

²²⁸ Kemal Baltalı, "1875 Hersek Ayaklanmasının Uluslararası Bir Nitelik Kazanması", *Belleten*, sayı:199, Nisan 1987, s. 205.

²²⁹ Mim Kemal Öke, "Şark Meselesi ve II. Abdülhamit'in Garp Politikaları (1876-1909)", *Osmanlı Araştırmaları*, sayı:111, 1982, s.252.

asker müdahalesini gerekliliği konusu üzerinde oluştu. Bu bağlamda Osmanlı Devleti'ne fiilî müdahale düşüncesi kabul edilmişti.²³⁰ Alınan kararlar 23 Aralık 1876'da toplanan İstanbul Konferansı'nda Osmanlı yönetimine kabul ettirilmeye çalışılırken, Osmanlı Devleti ise İngiltere'nin kendisine karşı değişen aleyhte tavrına bir anlam veremediği gibi öte yandan da kararların doğurduğu sonuçları, devletin bağımsızlık ilkesi ile bağdaştıramamaktaydı.²³¹ Bu sebeple 19 Ocak 1877'de bütün devlet ricali ile Osmanlı Devleti bünyesindeki dîni cemaatlerin temsilcilerinden meydana gelen Meclis-î Umûmî, Avrupalı büyük devletlerin dayattığı teklifleri reddetti.

Bunun üzerine büyük devletlerin temsilcileri, İstanbul'dan ayrılarak görevlerini maslahatgüzarlara devretti. Harbe giden süreç artık başlıyordu. Başarısız olsa da İstanbul Konferansı'nın sonuçları, gerek Bulgaristan Emareti'nin kurulmasına gerekse son Osmanlı-Rus savaşının nedenlerine temel oluşturmuştu.

Rusya bir taraftan askerî ve diplomatik açıdan kuvvetle muhtemel bir harbe hazırlanırken, diğer taraftan da öz amacı olan Balkan topraklarında bir Slav-Bulgar Devleti kurma planlarına hazırlık oluşturacak olan "*Bulgaristan Mülkî idâre Teşkilatı*" adında bir örgütün oluşturulması girişimlerini başlattı. Bu oluşumun temeli 16 Kasım 1876'de atılırken, başına Çar'ın isteğiyle yüksek rütbeli Rus yöneticilerinden Prens Vladimir Alexandroviç Çerkaski getirildi. Rusların bu girişimlerindeki hedefi; yakın olan Türk-Rus harbi, önekilere kıyasla farklı bir savaş niteliğinde olacak ve bu sefer çıkarlar doğrultusunda bir Slav Devleti oluşturmak için mücadele edilecekti. Savaş sırasında bu devletin örgütlenmesiyle ilgilenmek pek mümkün olmadığından, bu görevi ifa edecek böyle bir oluşuma mecburiyet duyuldu.²³²

Rusya savaş hazırlıklarını sürdürürken, haklı olduğunu göstermek ve büyük devletlerin yardımını almak için onlar adına savaştığı izlenimini vermeyi hedefliyordu. Bu amaçla, "Londra Protokolü" nü hazırlayarak İngiltere'yi yanına çekti. Osmanlı hükümeti Kânûni Esâsî'ye aykırı olduğu gerekçesiyle 22 Nisan 1877 tarihinde Londra Protokolü'nü reddetti. Savaş ilan etmek için, bunu yeterli neden olarak gören Ruslar, 24 Nisan 1877 tarihinde Osmanlı Devleti'ne savaş ilân etti.

²³⁰ Bilâl Şimşir, *a.g.e.*, s.153.

²³¹ *A.g.e.*, s.158.

²³² *A.g.e.*, s.40.

Rusya'nın Edirne'ye kadar gelip şehri kuşatmasının ardından, Osmanlı Devleti'nin müracaatı ve Rusya'nın gördüğü dış baskılar neticesinde; 31 Ocak 1878 tarihinde ateşkes antlaşması imzalandı. Rusya, henüz ateşkes antlaşmasının maddeleri görüşülmeden, kendi tasarladıkları 29 maddeden oluşan hükümleri Ayastefanos Antlaşması'yla Osmanlı Devleti'ne kabul ettirdi.²³³ 3 Mart 1878 tarihinde imzalanan bu antlaşmayla, Bulgaristan'a muhtariyet hakkı tanınıyordu. Hudutları Tuna'dan Ege denizine kadar geniş tutulurken, Makedonya'nın bir bölümü de Bulgarlara bırakılıyordu. Böylelikle Rusya'nın amaçladığı “Büyük Bulgaristan Devleti” kurulmuştu.

Doğu sorununun Rumeli tarafını kendi çıkarları doğrultusunda şekillendiren Rusya'ya karşı, Avusturya ve İngiltere tepki gösterdi. Bu devletlerin de Osmanlı toprakları üzerinde ileriye matuf çıkar ve planları mevcuttu. Bu bağlamda 30 Mayıs 1878'de İngiltere ve Rusya aralarında gizli olarak anlaşta. Bunun yanında Avusturya'nın muvafakatı da sağlanmış oldu. Bir kongre düzenlenecek, Ayastefanos Antlaşmasıyla ilgili gizli olarak belirlenen bir biçimde düzenleme yapılacaktı. Bunun yanında, Osmanlı İmparatorluğu'nun bundan böyle kendi gücüyle ayakta duramayacağına hükmeden Avrupalılar, çıkarları doğrultusunda yeni menfaatler koparmak için uğraştılar. Osmanlı Devleti'ni dışarıya karşı savunma ve toprak bütünlüğünü koruma karşılığında Avusturya Bosna-Hersek'i, İngiltere de Kıbrıs'ı istedi. Mevcut durum itibariyle Rusya karşında mağlup olmuş olan siyasî, askerî, malî ve sosyal yönlerden oldukça zayıflayan Osmanlı Devleti, Bosna-Hersek'i Avusturya Hükümeti'ne ve Kıbrıs'ı da İngiltere Hükümeti'ne bırakmak mecburiyetinde kaldı. 13 Haziran 1878 tarihinde büyük devletlerin entrikalarının sonucunda Berlin Kongresi toplandı.²³⁴

Bismarck'ın başkanlık yaptığı kongrede Osmanlı Devleti'ni Mehmet Ali Paşa, Kara Todorî Paşa ve Berlin elçisi Sadullah Bey temsil ediyordu. İmzalanan Berlin Antlaşması maddelerince; Ayastefanos ile kurulan “Büyük Bulgaristan Devleti”, Bulgaristan Emeti, Doğu Rumeli Vilayeti ve Makedonya olarak üçe bölündü.

²³³ Bayram Kodaman, “1876–1920 Arası Osmanlı Siyasi Tarihi”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, XII, İstanbul, 1989, s.144.

²³⁴ *A.g.e.*, s.146.

Antlaşmanın diğer maddeleri de dikkate alındığında, Osmanlı Devleti'nin hâkimiyet alanı ve toprak bütünlüğü büyük darbeler almış oldu.²³⁵

Berlin Antlaşması ile Bulgaristan Emareti'ni meydana getiren bölgeler arasında Sofya, Zitovi, Niğbolu, Silistre, Rusçuk, Lofça, Varna, ve Tırnova mevcuttu. Doğu Rumeli Vilayeti'ni ise Filibe, Tatarpazarcu, Eski Zara, Hasköy ve Burgaz sancakları oluşturuyordu. Bulgaristan Emareti, Doğu Rumeli Vilayetini de 1885'te kendi sınırları içerisine dahil etti. Ayastefanos Antlaşmasıyla Bulgaristan sınırları içinde yer alan Makedonya ise ıslahat yapılmak şartı göz edilerek Osmanlı Devleti'ne bırakıldı.²³⁶

Berlin Antlaşmasıyla, Osmanlı idaresine bağlı olarak kurulan Bulgaristan Emareti'ndeki Türk nüfusun hukuki hakkı antlaşmanın 4. maddesi ile garanti altına alınıyordu.²³⁷ Antlaşmada; ülkede din ve mezhep ayrımının yapılmayacağı, farklı din ve mezhep mensuplarının Bulgarlar gibi medeni ve siyasi haklarda eşit olacağı, istediği sanatı ve mesleği seçebileceği gibi, devlet memuriyetine de girebileceği belirtilmişti.²³⁸ Bulgaristan Emareti'nin, Osmanlı Devleti'nce tanınması, azınlığın hak, hukuk ve çıkarlarının korunması koşuluna bağlanmıştı. Bir devlet olarak ortaya çıkan Bulgaristan, bu hususlara riayet edeceğinin sözünü veriyordu.²³⁹

2.5. SIRPLAR

2.5.1. Sırbistan'ın Bağımsızlığı

XIX. asırda Sırpların, "Büyük Sırp İmparatorluğu" hayallerini kurmasında Avrupalı devletlerin bölgedeki politikaları etkili olmuştur. 1801'de Fransız casuslarının Bosna, Belgrad ve Vidin etrafında faaliyetlerde bulunduğu Belgrad Muhafızı Hacı Mustafa Paşa tarafından Babıâli'ye bildirmiştir. Bu casusların, askerî amaçla orda bulunmanın yanı sıra, Fransız Devrimi'nin düşüncelerini de yaymaları ihtimali mevcuttur.²⁴⁰ 1802'de Sırplar, Avusturya idaresi altına girmeye hazır olduklarını Avusturya'ya bildirmiştir. Ancak Avusturyalı devlet adamları, bu durumun Osmanlı

²³⁵ Bayram Kodaman, *a.g.e.*, s.146.

²³⁶ Kemal Beydilli, "II. Abdülhamid Devrinde Makedonya Meselesine Dair", *Osmanlı Araştırmaları*, IX, 1989, s. 77

²³⁷ Nedim Pek, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri*, TTK, Ankara, 1994, s.111.

²³⁸ *A.g.e.*, s.112.

²³⁹ *A.g.e.*, s.112.

²⁴⁰ M. Çetin Börekçi, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sırp Meselesi*, Kutup Yıldızı Yayınları, İstanbul, 2001, s.52.

Devleti'yle olan iyi ilişkileri sarsacağı tehlikesiyle teklifi geri çevirmiştir. Fakat Sırlar vazgeçmemiş ve her fırsatta Avusturya ile gizli görüşmeleri sürdürmüştür.²⁴¹

Gelişen sürecin sonunda Sırlarla Türkler arasında yaşanan savaşlar Belgrad'daki bütün dengeleri değiştirmişti. Bölgedeki dayılar, Osmanlı otoritesini reddetmekteydi. Sırlar, 1805 yılı kışı ve baharı boyunca taşrayı harabeye çevirirken, Ebu Bekir Paşa'nın da görevden alınmasına neden olmuşlardı. Bu esnada Kara Yorgi bölgede nüfuzunu güçlendirip, kendisine askeri birlik oluşturmayı başarmıştı. Ayrıca dışarıdan yardım alınması gerektiğini savunmaktaydı. Bu doğrultuda Rusya ve Avusturya'dan yardım talebinde bulundu. 1804 yılında Sırlar, Rusya'ya bir heyet göndererek bir çeşit garantörlük isterlerken Osmanlı Devleti, bu durumu iç işlerine müdahale olarak değerlendiriyor ve Rusya'nın garantörlüğüne karşı çıkmıştı.²⁴²

1805 yılının ardından Napolyon izlediği politikayı değiştirerek Avrupa'da ilerlemek adına Osmanlı Devleti'ne yanaşmaya çalışırken, Osmanlı Devleti de, Osmanlı-Rus ittifakından bir fayda bulamamış ve Napolyon ile yakınlaşmayı seçmişti. Bu yakınlık Rus ve İngiliz diplomatlarını rahatsız etti ve diplomatların Fransa aleyhine harekete geçmelerine sebep oldu. İngiliz ve Rus diplomatlar, Fenerli Beylerden Marusi ve İpsilanti ailelerinin Babiâli üzerindeki etkilerinden yararlanıp Osmanlı Devleti'ne baskı yapmak istiyordu. Ancak bu eylem bir sonuç getirmedi. III. Selim, 1806 Şubat'ında Napolyon'un imparatorluk unvanını tanıdığını ilan ederek, Fransa'nın yanında yer aldığını göstermiş oldu.²⁴³ Sırlar ise, Belgrad ve Böğürdelen kalelerinin kazanılmasında Ruslardan yardım aldı. Bu durum Osmanlı Devleti'nin hiç hoşuna gitmese de Osmanlı Devleti'nin bu bölgeye göndereceği askeri ve ekonomik gücü bulunmadığından Fransa'dan yardım istendi. Fransa'nın göndereceği askeri yardımın, Sırp tehlikesini uzaklaştıracağı düşünülerek Fransa'ya inanılmak zorunda kalındı. Bu yakınlaşma aynı zamanda bir Osmanlı-Rus savaşına da işaret etmekteydi. Değişen dengeler doğrultusunda Rusya'nın Ortodoks Hıristiyanlardan beklentileri arttı. Rus ordusu Tuna Prenslikleri'ndeyken, Rus donanması da Adriyatik'e çıkarma yapmıştı.

²⁴¹ Selim Aslantaş, *Osmanlı'da Sırp İsyanları*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2007, s.69.

²⁴² Barbara Jelavch, *Balkanlar Tarihi*, Küre Yayınları, İstanbul, 2006, C.I, s.222.

²⁴³ Selim Aslantaş, *a.g.e.*, s.101.

Ayrıca Karadağlılarla işbirliği içindeki Rus birlikleri Kotor ve Budva limanlarını işgal etti. Ayrıca Sırlar, bu bölgeler arasındaki bağlantıyı sağlıyordu.²⁴⁴

1807 Haziran'ında Ruslar, Marquis F. O. Paulucci'yi hükümeti temsilen Belgrad'a gönderdi. Paulucci, Sırların ihtiyaçlarını belirleyip ve onları karşılamakla sorumluydu. Böylelikle Ruslar ve Sırlar arasında bir antlaşma imzalandı. Antlaşmaya göre, Rusya tarafından Sırp asilere yardım edilecek ve ileride Rus yardımı daha da arttırılacaktı. Sırlar, bu antlaşmayla tam bağımsızlık mücadelesinde devam kararı almıştı. Ancak Sırların bu tutumu onlar için doğru bir zamanlama değildi. Belgrad'daki Ruslarla ittifakıyla, Napolyon ve Rus Çarı I. Aleksander'ın Tilsit toplantıları aynı zamana denk gelmişti. Napolyon ve I. Aleksander Tilsit'te bir barış antlaşması imzaladı. Tilsit Antlaşması'yla Napolyon, Osmanlı Devleti ve Rusya arasında bir ateşkes görüşmesi sağlama görevini üstlendi. Napolyon'un girişimleri üzerine Ağustos 1807 tarihinde Osmanlı Devleti ve Rusya arasında Slobozya Ateşkesi imzalandı. Aynı zamanda bu ateşkes, Rusların Sırp isyanına yardımlarını engelliyordu.²⁴⁵

Sırp önder Kara Yorgi, Rusya ve Avusturya'dan beklediği yakınlığı bulamayınca, Sırlar içindeki karşıtları çoğaldı. Buna karşın, Kara Yorgi, kendi nüfuzunu güçlendirerek kendini "İrsi Yüce Lider" ilan etti. Aslında bu dönemde Kara Yorgi'nin güçlü bir rakibi de mevcut değildi. Kara Yorgi, özellikle kendi yakınlarını önemli mevkilere getirmiş ve yerel yönetimlere kendi yöneticilerini göndermişti. Yine de muhalefet, Yorgi'nin nüfuzunu kırmak için çalışmaya devam etti. Belgrad'a giden ve muhaliflerle işbirliği yapan Rus ajanı Konstantin Rodofinikin, onları Kara Yorgi'ye karşı kullanmaya çalıştı.

İstanbul Avusturya elçisine gönderilen bir mektupta, Osmanlı Devleti'nin eline geçmemesi için Belgrad, Böğürdelen ve Semendire kalelerinin Avusturya tarafından işgal edilmesinin Sırp asileri tarafından teklif edildiği yazılırken, Avusturya'nın Sırlara olan bakış açısı açıkça görülmektedir. Ayrıca Bosnalıların Avusturya'dan ele geçirdikleri araziye karşı, kalelere el konulması mümkün iken, dostluğun bozulmaması için, bu teklifin kabul edilmediği de mektuba eklenmiştir. Avusturya bu tavır içinde

²⁴⁴ Barbara Jelavich, *a.g.e.*, s.223.

²⁴⁵ *A.g.e.*, s.224.

olduğundan Kara Yorgi, Napolyon'la yakınlaşmak istedi. Napolyon'un desteğini sağlamak adına Napolyon'a, Avusturya'daki tüm Sırları isyana teşvik etme sözünü verdi. Diğer yandan Avusturya, Rusya'nın himayesinde bir Sırp Devleti'nin kurulmasına karşıydı. Sırbistan, Rusya ve Avusturya arasında bir ihtilaf konusu olmaya devam ederken, Avusturya Başbakanı Metternich, *“Doğmakta olan Sırbistan, Rusya ile Avusturya arasında bir oyunculuktan başka bir şey değildir. Böyle olmaktansa, Sırbistan'ın Türklerde kalması daha hayırlıdır”* ifadelerini kullanırken, Belgrad'da bulunan Rus temsilcisi: *“Büyük devletler yanında Sırbistan ummanda bir katre”* cümlesini kurmuştur.²⁴⁶

1808 ve 1809 yılları arasında Avrupa siyasî dengesi tekrardan değişti. İspanya, Fransa'ya karşı milliyetçi bir gerilla savaşı başlattı. Napolyon'un İspanya karşısında zor duruma düştüğünü gören Avusturya ise, 1809'da Bavyera'ya girdi. Böylelikle Avusturya ve Fransa arasında bir savaş başlamış oldu. Bu savaşta Rus Çarı Aleksander, Napolyon'la yapmış olduğu ittifakı bozarken, Sırlar da, Ortodoks-Slav birliğini vücuda getirme adına, Rusya'yla yeniden temasa geçti. Bunun ardından Rusya, Belgrad' a bir general sevk etti. Rus General, Kara Yorgi ve üç Sırp asisine generallik unvanı verdi. Ayrıca Ruslardan ve Sırlardan dört askeri kol oluşturularak Vidin, Bosna, ve Srebrenica taraflarına gönderilecekti. Bu haberi alan Babiâli, gerekli tedbirleri alarak, bu bölgelere para, gıda, cephane yardımı gönderdi. Ayrıca isyancılar, Karadağ'da yaşayan Sırlarla da işbirliğine gitti. Bunun ardından Karadağlılar Sırlarla birleşip Taşlica' ya saldırdı. Bu saldırının istihbaratını alan Babiâli, çözümü bölgeye, asker, mühimmat ve gıda yardımı göndermekte buldu. Anlaşıldığı gibi Babiâli'nin Sırp isyancılarının saldırılarına karşı çözüm girişimleri bölgeye asker, cephane ve gıda yardımı göndermek olmuş ve bu çabalarda sınırlı kalmıştır.

1806 ve 1812 yılların arasında yaşanan Osmanlı-Rus savaşları esnasında Babiâli, Ruslar'ın Sırbistan' a asker sevk ettiğini biliyor ve Rusya'yı yakından izliyordu. 1812'de Osmanlı ve Rusya arasında imzalanan Bükreş Antlaşması gereği Osmanlı Devleti, Sırların isyan hareketlerini göz ardı etti ve Sırp toplumunu iç işlerinde serbest bıraktı. Rusların amacı ise Dalmaçya'ya kıyılarına inmekti. Ancak Rusya, Bükreş Antlaşması uyarınca arazi tahliyesine mecbur olduğundan Dalmaçya hedefinden ve asker sevkinden vazgeçmek zorunda kaldı. Bunun yanı sıra Rusya ile Sırbistan

²⁴⁶ Enver Ziya Karal, *a.g.e.*,s.106.

arasındaki siyasî ve askerî faaliyetleri Osmanlı Devleti kadar Avusturya da yakından izliyor ve İstanbul elçisine tedbirli olması konusunda uyarılarda bulunuyordu. Bu dönemde Ruslar, Fransa'ya karşı duygu ve düşüncelerini açıkça belli etmekten kaçınmıyorlardı. 1813 yılında Rus yönetiminden gelen bir emirle, Rus elçisi Talinski, Babiâli' ye bir nota vererek Osmanlı Devleti ve Fransa arasındaki yakın ilişkilerin Rusya tarafından hoş karşılanmadığını belirtmiş ve Osmanlı Devleti'ne Bükreş Antlaşması maddelerine uymasını belirtmiştir.

1830 yılının ardından, Sırbistan'da Miloş yönetimiyle milli idare dönemi yaşandı. Ancak Miloş'un Türklerle olan iyi ilişkileri, Sırların tepkisine sebep oldu. Bununla birlikte Miloş'un keyfi uygulamaları Rusya'yı da rahatsız ediyordu. Bunu fırsat olarak gören Osmanlı ve Rusya, ortak bir tavır sergileyerek Miloş'a karşı muhalefeti desteklemişti.²⁴⁷

Sırbistan'da kaos ortamı artıkça dış devletlerin müdahalesi de gündeme geliyordu. 1853'te Avusturya, karışıklıklara son vermek ve asayiş sağlamaya adanmış bölgeye asker sevk etmek istemiştir. Bunun ardından Osmanlı Devleti, Sırbistan' da asayiş kendisinin sağlayacağını ve Avusturya Hükümeti'nin buraya asker göndermesinin uygun olmadığını açıklamıştır.

1854'te Ruslar, Sırbistan üzerindeki faaliyetlerini yoğunlaştırarak, Sırlara verilmek istenen imtiyaz fermanının içeriğine karşı kışkırtıcı eylemlerde bulundu. Buna karşın Osmanlı Yönetimi, Rusya'dan gelen provokatörlerin Sırbistan'a girişini yasakladı ve provokatörlerin Sırbistan'a illegal yollardan girmesi durumunda onlarla savaşılacağını bildirdi. Ayrıca Rus konsolosunun Sırbistan' a geçmesi engellendi. Avrupalı devletlerin baskısı üzerine Osmanlı Devleti, 1856 yılında Islahat Fermanı'nı yayınladı. Ancak Islahat Fermanı'nın hükümleri Sırbistan' ı içermediğinden Babiâli, Sırbistan'la ayrıca ilgilenerek, imtiyazlarını yeniledi.

1858 senesinde Belçika' dan Sırbistan' a silah ve mühimmat gönderildiğine dair haberler yayılıyordu. Sırbistan'dan çeşitli eyaletlere gönderilen silahların ticaretinin Bosna' daki Sırp tüccar tarafından yapıldığı biliniyor ve Sırlar, Bosna'daki isyancıları de silahlandırıyor. Sırbistan, bir taraftan Bosna ve çevre sancakların iç işlerini

²⁴⁷ A. Hajek, "Sırbistan", *İslam Ansiklopedisi*, TDV, C XXXIV, s.563.

karıştırmaya çalışırken, diğer taraftan da kendi içinde siyasi çekişmeler yaşıyordu. Prensligi ele geçirmek için devam eden mücadeleler karşısında Osmanlı Devleti, Prensligin bir sureliğine de olsa, Aleksandır Bey’de kalması taraftarıydı.

1876 yılında Hersek’te çıkan isyan hareketlerini bastırabilmek adına Sırbistan, Osmanlı askerinin bu topraklardan çekilerek, kontrolün Sırp askerine bırakılmasını istedi. Ancak Osmanlı İdaresi bu talebi reddetti. Bunun zerine Rusların desteğini arkalarına alan Sırbistan ve Karadağ, Osmanlı Devleti’ne karşı savaş ilan etti. Rusya ve Avusturya 8 Temmuz 1876’da, Reichstad Antlaşmasını imzaladı ve Osmanlı ve Sırbistan-Karadağ Savaşı’na müdahale edebilmek için savaşın sonlanmasını beklemede hem fikir oldular. Eğer savaşı Osmanlı Devleti kazanırsa, savaş öncesi durum devam edecekti. şayet Osmanlı Devleti mağlup olursa Sırbistan, Karadağ ve Avusturya, Bosna-Hersek’i aralarında paylaşacaktı. Bunun yanında eğer Osmanlı Devleti ağır bir mağlubiyet alırsa, tek ve büyük bir Slav Devleti kurulmaması koşuluyla, Arnavutluk, Bulgaristan ve Doğu Rumeli topraklarında  kk devlet kurulacaktı. 24 Ağustos 1876’da Sırbistan, Avrupalı devletlerden mütareke için ara buluculuk yapmasını talep etti. İngiltere elçisi Henry Elliot Osmanlı yönetimine, Hersek, Sırbistan ve Karadağ isyancılarıyla anlaşma sağlanmaması durumunda, ilişkilerin kesileceğini ve İstanbul’u terk edeceğini bildirirken, Sırbistan ve Karadağ’ın savaş öncesi durumunun devam etmesi ve Bosna-Hersek ile Bulgaristan’ a muhtarlık verilmesi teklifinde bulundu. Ancak bu teklif Osmanlı tarafından kabul edilmedi. Babıalı, kurulması kararlaştırılan Meclis-i Umum ile tüm tebaanın islahına karar verdi.

Sırbistan-Karadağ Savaşı’nda Osmanlı Devleti başarılı olsa da, Avrupalı devletlerin müdahalesiyle İstanbul’da bir konferansın toplanmasına engel olamadı. Konferans sonunda Avrupalı devletler, aldıkları kararları İstanbul’a bildirmekle yetindi. Böylelikle Sırbistan ve Karadağ’ın sınırları Avrupalı devletler tarafından genişletiliyordu. Ancak 20 Ocak 1877 tarihinde, Osmanlı Devleti’nin, konferans kararlarını reddetmesiyle, Osmanlı-Rus ilişkilerindeki gerginlik hat safhaya ulaşmış ve bu gergin ortam 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi’ne de zemin hazırlamıştı.

1877-78 Osmanlı-Rus Harbi’nde Ruslar’ın galip gelmesi sonucunda, ilk olarak 3 Mart 1878’de Ayastefanos Antlaşması imzalanmış ve bu antlaşmayla, Sırbistan’ın bağımsızlığı onaylanarak sınırları belirlenmişti. Antlaşmaya uyarınca, Osmanlı ve Sırp

memurlarından oluşan bir komisyon kurulacak ve Rus komiserinin gözetiminde, sınırın kesin haritası yerinde tespit edilecekti. Bunun yanında Osmanlı Devleti ile Sırbistan Prensiği kendi aralarında bir antlaşma imzalanıncaya kadar Osmanlı Devleti'nde ikamet etmekte olan Sırbistan vatandaşlarına karşı uluslararası hukuk kuralları uygulanacaktı. Ancak bu antlaşma hükümlerine, İngiltere karşı çıkmış, Bunun üzerine 13 Temmuz 1878 tarihinde, ikinci bir antlaşma daha yapılmıştı. Yeni imzalanan Berlin Antlaşması'yla, Sırbistan tam bağımsız bir devlet olma özelliğini kazanıyordu. İmzalanan ilk antlaşmada olduğu gibi Osmanlı Devleti ve Sırbistan arasında bir antlaşma olana kadar Osmanlı Devleti'nde ikamet edip ve seyahat etmekte olan Sırp halkı hakkında, uluslararası hukuk kuralları geçerliydi.²⁴⁸

²⁴⁸ Ali Fuad Türkgeldi, *Mesail-i Mühime-i Siyasiye*, TTK, Ankara, 1987, C. II, s.79.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ'NİN AYRILIKÇI-MİLLİYETÇİ UNSURLARLA İŞBİRLİĞİ

3.1. İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ VE RUMLAR

Meşrutiyet'in yeniden ilan edilmesinden önceki süreçte İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Rum Milleti arasındaki münasebetler, Meşrutiyet'in ilan edilmesinden sonra, iki cenah arasında doğan gergin ortamın anlaşılabilmesi açısından önem arz etmektedir. Bunun yanında bu husus, Rum Milleti üzerinde hem dini hem de siyasi açıdan belirleyici etkileri olan Fener Rum Patrikhanesi ile Yunanistan'ın, II. Meşrutiyet devrinde İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşı olan tavırlarının yorumlanması bakımından da önemlidir. Meşrutiyet'in yeniden ilanı öncesi dönemde İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Rum toplumu arasında, bazı kişisel yakınlık ilişkilerinin haricinde, çok fazla yakın münasebet ortamı kurulamadı. Bunun sebepleri arasında Rumların, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin merkezîyetçi siyasetlerinden rahatsız olmaları ve Osmanlı Millet sistemi içerisindeki sahip oldukları ayrıcalıklı durumlarını devam ettirme fikri etkiliydi. Bu sebeple Rum toplumu, genel olarak II. Meşrutiyet öncesi dönemde Prens Sabahattin'in adem-i merkezîyet yanlısı düşüncelerine sıcak baktı. Fakat İttihat ve Terakki Cemiyeti, Abdülhamit yönetiminin yıkılması konusunda, Rumların ve Yunan Hükümeti'nin desteğini almaya çalıştı.

1902 senesinde düzenlenen I. Jön Türk Kongresi'ne Sathas, Adossidis ve Musurus, isimli bazı Rum delegeler katıldılar. Fakat her hangi bir örgütü temsil edip etmedikleri belirli olmayan bu isimlerin, Osmanlı Rum'u ya da Yunan vatandaşı olup olmadıkları da belirli değildir. 1902'de Jön Türkler tarafından tertip edilen Birinci Jön Türk kongresine katılan Rumlar, meşrutiyetin ilanından evvel 1907 senesinde düzenlenen İkinci Jön Türk kongresine ise davet edilmelerine karşın dahil olmamışlardır.²⁴⁹

²⁴⁹ Sina Akşin, *a.g.e.*, s.96.

Bunun yanı sıra Selanik'te kurulmuş olan *Osmanlı Hürriyet Cemiyeti*'nin de Rum çeteleri ile yakın ilişkiler kurduğu anlaşılmaktadır. *Osmanlı Hürriyet Cemiyeti*'nin kurucu kadrosundan olan Mithat Şükrü Bleda kalem aldığı anılarında: “*O tarihlerde Selanik, Bulgar, Rum ve Sırp komitecilerinin karargahı haline gelmişti. Biz bütün komitecilerle temasta olmamıza rağmen en iyi anlaştığımız Rum komitecileri idi*” ifadelerini kullanmış, İttihatçıların önde gelen isimlerinden Nazım Bey'in ülkeye girebilmesini sağlamak amacıyla Rum komitesi reisi ile görüştiklerini ve Nazım Bey'i Yunanistan aracılığıyla Selanik'e getirdiklerini aktarmıştır.²⁵⁰ Ayrıca aynı dönemde yaşamış Yunan çağdaşların yazdıkları anılar da Selanik'teki Jön Türklerle, Rum toplumu arasında yakın ilişkilerin olduğunu doğrular niteliktedir. Bilhassa Talat Bey, Rahmi Bey ve Cavit Bey'in Yunan Başkonsolosu ve aynı zamanda Makedonya'daki Rum Milis Hareketi'nin de kurucusu olan Koromilas ile yakın temas içinde oldukları anlaşılmaktadır.²⁵¹ Fakat İttihat ve Terakki ile yakın ilişki içinde olan Selanik Yunan Konsolosu Koromilas, 22 Şubat 1908 tarihinde Osmanlı Yönetimi'nin talebiyle Selanik'ten ayrılmak zorunda kalmıştır.

3.1.1. İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Rum İlişkilerinde Yunan Hükümetinin Etkisi

II. Meşrutiyet öncesinde Makedonya'da bulunan Rumların, İttihat ve Terakki Cemiyeti ile yakın ilişkiler geliştirmeleri, İstanbul Rum Patrikhanesi ve Yunan Hükümeti tarafından engellendi. İttihat ve Terakki Cemiyeti, 1908 yılının baharında hem Selanik'teki Yunan Konsolosluğu vasıtasıyla Yunan Hükümeti ile hem de Makedonya Vilayeti'nde bulunan Rum halkıyla yakınlaşma kararı almıştı. Özellikle Rahmi Bey, Selanik'teki Yunan konsolosu ile ilişki kurarak ihtilalci bir siyasal değişim hareketinin zorunlu olduğundan bahsetmiş ve Yunanlarla işbirliği içinde hareket edilmesi düşüncesini dile getirmişti.²⁵² Bunun yanında Rahmi Bey, Bulgarların yayılmacı politikaları sebebiyle Makedonya topraklarının tehlike içinde olduğunu belirtmiş ve Jön Türklerin Rum cenahı ile işbirliğine mecbur olduğunu ifade etmişti. Bu düşünce üzerine Selanik'teki Yunan Başkonsolosu, Rahmi Bey'e netlik taşımayan bir cevap vermiş, görüşmeden istedikleri sonucu alamayan Jön Türkler, bu tekliflerini 1908

²⁵⁰ Mithat Şükrü Bleda, *İmparatorluğun Çöküşü*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1979, s.24-25.

²⁵¹ Mehmet Hacısalıhoğlu, *Jön Türkler ve Makedonya Sorunu (1890-1918)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2008, s.151-152.

²⁵² Aykut Kansu, *1908 Devrimi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995, s.116.

senesinin Mayıs'ında yenilemişlerdi. Bu defa Selanik'teki Rumların önde gelen isimleri ile görüşen Jön Türkler, istedikleri sonucu yine alamadı. Makedonya'da bulunan diğer Yunan konsolosları da, İttihatçılarla yapılacak olan bir ortaklığın Rum halkına fayda getirmeyeceğine inanıyordu. Serez Yunan Konsolosu'na göre, Jön Türklerin anayasal idare altındaki eşitlik düşüncesi, Rum toplumunu tatmin etmeyecekti.²⁵³

İttihat ve Terakki Cemiyeti, Abdülhamit yönetiminin yıkılması konusunda Rumlarla ortaklık yapmaya çabalarırken, 10 Temmuz 1908 tarihinde Yunan Dışişleri Bakanı Georgios Baltatzis, Yunan konsoloslarına gönderdiği bir mektupta Rumların Jön Türk faaliyetlerine katılımının engellenmesini talep etti.²⁵⁴ İttihatçıların Yunan unsuruna sadece felaket getireceğine inanan Baltatzis'e göre, Sultan Abdülhamit idaresinin yıkılışı Yunan menfaatlerine zarar getirebileceği gibi tehlikeli kaoslara zemin hazırlayabilirdi. Bu sebeple Makedonya'da ya da Anadolu'da Osmanlı idaresi altında yaşamakta olan Yunanlar, İttihat ve Terakki Cemiyeti önderliğindeki ihtilalci harekete dahil olmamalıydı.²⁵⁵ İstanbul Fener Rum Patrikhanesi de Yunan Hükümeti ile aynı sebepler içeriğinde Makedonya'da bulunan Rumların İttihatçılarla ilişki kurmalarını engelledi. Fener Rum Patrikhanesi de İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin başarıya ulaşması durumunda Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Rumların nüfuzlarının zayıflayacağına inanmaktaydı. Bu sebeple, Rum çetelerinin Sultan Abdülhamit idaresine karşı İttihat ve Terakki Cemiyeti ile işbirliği yapmalarına engel oldu.²⁵⁶

İttihatçılar ise, bilhassa Makedonya'da etkin olan Rumların kendileri ile işbirliği yapmayarak Yunan ulusal menfaatlerini gözetme konusundaki siyasetlerinden rahatsız durumdaydı. İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne ait İkinci Jön Türk kongresini değerlendiren bir raporda, Rum ve Bulgarların kendi hükümetlerinin yanında oldukları ve Osmanlı Bulgar ve Rumlarını düşünmeyerek bu hükümetlerden aldıkları direktifler doğrultusunda hareket ettikleri dile getiriliyordu.

Cemiyetin Manastır şubesi, 22 Temmuz 1908'de yayımlamış olduğu bir belgede, Rum çetelerinin milli dava peşinde koşmalarını ve Sultan Abdülhamit hükümetinin yanında olmasını eleştirmiş ve Rumları şu cümlelerle ihtar etmiştir:

²⁵³ M. Şükrü Hanioglu, *a.g.e.*, s.250-251

²⁵⁴ *A.g.e.* 251.

²⁵⁵ Aykut Kansu, *a.g.e.*, s.116-117.

²⁵⁶ M. Şükrü Hanioglu, *a.g.e.*, s.251.

“Eğer Rum arkadaşlarımızın maksad-ı aslileri hakikaten hürriyet ve müsavat istihsaliyle refah ve saadete mazhar olmak ise hiçbir guna rica ve nasihate hacet görmeksizin bu maksadın husulüne bizim ile beraber can ve gönülden çalışırlar... İttihad olmasa bile hiç olmazsa şöyle bir niyet-i halisane ile bitaraflik izharını ve diğer unsurlara kemaflıssabık taarruzla kan dökülmesinden tevakki eylemelerini Rum vatandaşlarımızdan da insaniyet ve medeniyet namına rica eyleriz. Şurası muhakkak olarak bilinsin ki Rum kardeşlerimiz burada bir maksad-ı mukaddes ve ulviden ayrılarak Hellenizm fikir ve hayaline hizmetle hem neticesi gayet tehlikeli bir yola sapmış bulunur ve hem de Anadolu’da kendilerinin birkaç misli bulunan Rumların saadet ve selametini ayaklar altında çiğnetmiş olurlar. Binaenaleyh bu yanlış yoldan dönerek müttehiden bir maksad-ı mukaddese çalışılmasını ve hiç olmazsa diğer unsurlara karşı izhar-ı nefret olunmayarak kati’yyen hal-i bitarafide kalınmasını rica ederiz. Bu meseleye dair Yıldız ile Patrikhane arasındaki hafî müzakerat Rum milletinin selametinden ziyade mazarratını, mahvını mucip olacaktır.”²⁵⁷

II. Meşrutiyet ilanı öncesinde Rum halkının İttihat ve Terakki Cemiyeti ile yakın münasebet oluşturmamasında Rum Patrikhanesi ile Yunan Hükümeti’nin önemli etkisi olmuştur. Yunan Hükümeti ve Patrikhane’nin ihtilale karşı olumsuz bir tutum takınmalarının gerekçeleri arasında milli Yunan menfaatlerini diğer rakiplere karşı daha kolay kabul ettirebilmek için Osmanlı millet sisteminin, Yunan Hükümeti ve Patriklik tarafından daha avantajlı olarak kabul edilmesi önemli bir yer tutarken, Jön Türklerin Osmanlı İmparatorluğu’nu geri kalmışlıktan kurtarabilme ve güçlendirebilme iddiasıyla çıktıkları bu yolda başarılı olmaları, “Megali idea”nın kesin sonu anlamına geliyordu.

İttihatçılar ile Rumlar arasında meşrutiyetin ilanı evvelinde yaşanan gerginlik, II. Meşrutiyet’in ilanı sonrasında da her iki taraf arasında yaşanan anlaşmazlık ortamının da temellerini attı. İttihatçılar, meşrutiyet yönetiminin kurulmasında Rumların yeterli fedakarlığı göstermediğini düşünüyor ve II. Meşrutiyet ilanı öncesinde, Yunan ulusal davası ardında koşmalarından rahatsızlık duyuyorlardı.

²⁵⁷ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, TTK, Ankara, 1991, C.I, s.193-194.

3.2. İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ VE ERMENİLER

Sultan II. Abdülhamid, azınlıklar ve onları destekleyen Büyük Devletlerin hangi amaçlar dahilinde hareket ettiklerini biliyor, Osmanlı'yı yok etme planları içinde olduklarını görüyordu. Sultan: *‘Avrupa, Yunanistan ve Romanya'yı almak suretiyle Türk devletinin ayaklarını kesti. Bulgaristan'ın, Sırbistan'ın ve Mısır'ın kaybı ise bizi kollarımızdan mahrum bırakmıştır. Şimdi de Ermenileri ayaklandırmak suretiyle ciğerlerimizi sökmek istiyorlar. İşte, buna dayanamayız. Kendimizi savunmak zorundayız ve savunacağız.’* diyordu. Sultan II. Abdülhamid, Alman Büyükelçisi Prens de Rodalen'e de Ermenileri kıskırtanların İngilizler olduğundan bahsetmiş ve ıslahatlar konusunda şu cümleleri söylemişti: *‘Yemin ederim ki, Ermenilerin yanlış tazyikatına katiyen boyun eğmeyeceğim ve muhtariyete götüreceğim ıslahatı kabulden ise ölümü tercih ederim.’*²⁵⁸

1892 yılında yürürlüğe giren ‘Ermeni Eylem Planı’ ile Doğu Anadolu’da Ermenilerin Müslümanlara, Müslümanların ise Ermenilere karşı kıskırtılması planlanmış, iç isyanlar çıkartılarak Avrupalı Devletlerin dikkatlerini Osmanlı Devleti üzerine çekmek ve Büyük Devletlerin meseleye müdahil olmasına zemin hazırlanmıştı. Bu yöntemle Bulgaristan misali Doğu Anadolu’da da bağımsız bir Ermeni Devleti kurulacaktı.

Ermeni Sorunu, Ayastefanos ve Berlin Antlaşmalarıyla uluslar arası siyasi bir boyut kazandıktan sonra Ermeni Komitacıları, Sultan II. Abdülhamit’in devletin başında olduğu sürece Ermenilerin bağımsızlık emellerini gerçekleştirmelerinin imkansız olduğunu anlamıştı. Bu durumda Ermeniler için tek çare Sultan’ın ortadan kaldırılmasıydı. Bu amaç doğrultusunda 5 Temmuz 1905 günü Ermeni Komitacıları Yıldız Camiinde II. Abdülhamid’e bir suikast girişiminde bulundular.

Komitacılar, suikastta kullanacakları arabayı yurt dışında özel olarak imal ettirmişler, gümrükten parça parça yurt içine sokarak montajını yapmışlar, tekerleklerine yerleştirdikleri 100 kilo dinamiti avlu girişinde patlatmışlardı. 26 kişinin hayatını kaybettiği patlamada asıl hedef alınan kişi II. Abdülhamit, suikast günü camiden çıkarken önüne aniden çıkan Şeyhülislâm Cemalettin Efendi’nin birkaç dakika

²⁵⁸ Süleyman Kocabaş, ‘Ermeni Komitacılarının Jön Türlerle İşbirliği’, *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, sayı:285, 2010, s.2.

hal ve hatır sorması sonucunda patlama gerçekleşmiş, bu sayede Sultan suikasttan kurtulmuştu.²⁵⁹

Planlanan suikast sonucu Sultan II. Abdülhamid'in öldürülememesi Ermeni Komitacılarını yeni bir hayal kırıklığına uğratmıştı. Suikasttan sonra Sultan'ın koruma alayı genişletilmiş yeni tedbirler alınmıştı.

Alınan tedbirler neticesinde yeni bir suikastla II. Abdülhamid'in ortadan kaldırılamayacağını düşünen Ermeni Komitacıları, yeni bir yöntem olarak, Meşrutiyet'in ilanı davasını güden Jön Türklerle işbirliğine gitmek suretiyle onu etkisiz hale getirmenin yollarını aramaya başladılar.

Ermeni Komitacıları ile Jön Türkler arasındaki ortaklığı, iki dönem olarak ele aldığımızda I. Dönemin genel olarak Jön Türk merkezli olduğunu görebilmekteyiz. 1892 - 1898 yılları arası Ermeni terörünün en kuvvetli dönemleri olurken, aynı zamanda da Jön Türk hareketin de büyüyüp genişleyen bir muhalif güç olarak ortaya çıkmaya başladığı zamanlar oldu. Sultan II. Abdülhamid, "*Memleketin şartları henüz Meşrutiyet uygulamaya uygun değildir*" diyerek 22 Aralık 1876 tarihinde ilan ettiği Meşrutiyeti, 11 Şubat 1878 tarihinde Meclis-i Mebusanı tatil edip, Kanunu Esasi'yi askıya alarak yürürlükten kaldırmıştı. 1890'lı yılların başında Meşrutiyet yanlılarının nüfuzunu büyük ölçüde kırmıştı. II. döneme geldiğimizde Jön Türklerin bu dönemde teşkilatsız olarak ilerlemeye çalıştıklarını görmekteyiz. Hareket, daha çok bireysel çalışmalara, dergi ve gazete çıkarmalara eğiliyordu.

Jön Türklerle, Ermeni Komitacılar arasındaki ilk sonuçsuz kalan temaslar, 1891-1905 yılları arasında yaşandı ve ilk davet Ermeni terörünün filizlendiği zamanlarda 1891-1892 yılları arasında Jön Türk cenahından geldi. Yurt dışında bulunan Jön Türk Paris merkezinin başında bulunan Ahmet Rıza, Devrimci *Hınçak* Partisinin liderleri ile o sıralarda birçok defa bir araya gelmişti. Münasebetler esnasında Ermeni siyasi partileri ile Jön Türkler arasında ülkenin istikbaline dair görüşlerin taban tabana zıt olduğu ortaya çıkmış olsa da görüşmeler neticesindeki olumlu ortam, muhafaza edilmekte ve iletişim hattı sürdürülmekteydi. Bu dönemde Batı Ermenilerinin, Berlin Antlaşmasının 61. maddesinde Ermeni vilayetleri için öngörülen reformların

²⁵⁹ A.g.e., s.4.

gerçekleştirilmesine yönelik gittikçe güçlenen mücadelesi, rejimi değiştirmek üzere devrimci bir yol izlenmesine sıcak bakmayan ve daha barışçıl yöntemlerle hedefe ulaşmak isteyen Jön Türkleri tedirgin etmekteydi.

Jön Türkler Ermeni komitelerine, Vilayet-i Sitte'yi imparatorluktan ayırma ve Berlin Antlaşması hükümlerinin uygulanması fikirlerine dair devrimci yöntemlerinden vazgeçmeleri şartıyla, reformları gerçekleştirmek için ortak mücadele önerisinde bulundular. Ancak *Hınçak Cemiyeti* bu teklifi kabul etmedi.²⁶⁰

Ermeni Komitacı örgütleri arasındaki en etkin gruplardan biri de *Taşnaksutyun Cemiyeti* idi. Jön Türklerin, *Taşnaksutyun Cemiyeti* ile temasları 1896 – 1897 yılları arasında oldu. Cenevre'de bulunan Jön Türk Tunalı Hilmi ve Ahmet Rıza, *Taşnaksutyun Cemiyeti*'ne işbirliği teklifinde bulundu. *Taşnaksutyun*'un yayın organı *Troşag* (Bayrak) gazetesinin bürosuna ziyarete gelen Ahmet Rıza, Avrupalı Devletlerin meseleye müdahalelerini ret etmeleri, şiddet olaylarına başvurmaktan vazgeçip, II. Abdülhamid idaresini devirme mücadelesinde propaganda, ajitasyon, toplumun hazırlanması ve Büyük güçlerin mânevi desteğini sağlamak gibi barışçıl yöntemlerle beraber hareket etme teklifinde bulundu. Ancak bütün bu çabalara rağmen ilişkilerde karşılıklı temas düzeyinden öteye geçilemedi.

I. Dönemin ikinci safhası 1900 - 1905 yıllarında yapılan görüşmelerle ilerledi ancak süreç sonunda yine bir sonuç elde edilemedi. Yanına oğulları Prens Sabahattin ve Prens Lütfullah'ı da alarak Mısır'a kaçan Sultan II. Abdülhamid'in eniştesi Damat Mahmut Paşa, burada Sultan'a muhalif bütün grupları bir araya getirecek kongre girişiminde bulundu. Bu kongre, 4 - 9 Şubat 1902 tarihlerinde Prens Sabahattin'in başkanlığında Paris'te Osmanlı halklarını temsilen 60 - 70 katılımcının katılımıyla gerçekleştirildi. Prens Sabahattin'in iki yardımcısı, Aharonyan Ermeni, Satus ise Rum'du. Ermeni delegeler, Jön Türklerin ileri sürdüğü "*Makedonya Meselesi yoktur*" görüşünü bahane ederek Makedonya Devrimci Örgütlerinin Kongreye davet edilmemesini tenkit ettiler.

Kongrede tartışmalar iki görüş etrafında toplandı. Ermeniler, reformların yapılabilmesi için Batılı güçlerin müdahalesinin kaçınılmazlığını dile getirirken Prens

²⁶⁰ A.g.e.,s.5.

Sabahattin, ülkenin toprak bütünlüğünün korunması şartıyla Ermenilerin düşüncelerini destekledi. Ancak Ahmet Rıza ve arkadaşları bu düşünceye karşı çıkarak, ülkelerinde gerçekleşecek reformların kendi elleriyle yapılması gerektiğini, Batılı Devletlerin ise yalnızca manevi desteğinin alınmasının doğru olabileceğini savundular. Kongre sonunda Ermenilerle Jön Türkler arasında, Âdem-i Merkezci ve Merkezîyetçi olarak iki farklı görüş ayrılığı ortaya çıkmış oldu.

Başarısızlıkla sonuçlanan kongrenin ardından *Devrimci Hınçak Partisi* Jön Türkler'in daveti üzerine 1902 Kongresine katılmayı ret etmiş, 1906 senesine kadar Jön Türklerle hiçbir temasta bulunmamıştır. Muhalif güçlerin gerçekleştirdiği ilk kongrenin neticelerinden memnun olmayan *Vera Gamyal Hınçak Partisi* ²⁶¹de Jön Türklerle ilişkiden kaçınmaktaydı.

3.2.1. Ermeni İttifakında İkinci Dönem

I. Dönemde aktif işbirliği teklifi Jön Türklerden gelirken, II. Dönemde teklif Ermeni Komitacılarından geldi. Bunun nedenleri arasında, 1905'de Sultan II. Abdülhamid'e düzenlenen Ermeni suikastının başarısız olması önemli bir etken olurken, başarısız suikast girişiminin ardından Ermeni Komitacıları, Sultan Abdülhamit'i etkisiz hale getirmek adına Jön Türklerle mecburi işbirliği ihtiyacı hissetmeye başladılar.

Sultan II. Abdülhamid'e yönelik suikast girişimi *Taşnaksutyun Cemiyeti* tarafından düzenlenmişti. Jön Türkler arasında Prens Sabahattin'in başkanlığını yaptığı Teşebbüs-ü Şahsi ve Âdem-i Merkezîyet Grubundan görgü tanığı olarak Ahmet Bedevi Kuran, anılarında Ermenilerin bu teklifi nasıl yaptıklarını ve sonuçlarını şöyle anlatmaktadır:

“Cenevre'deki Ermeni Taşnaksutyun Cemiyeti, Teşebbüs-ü Şahsi ve Âdem-i Merkezîyet Cemiyetine hitaben Prens Sabahattin Bey'e gönderdiği bir mektupla 'önemli bir meselenin görüşülmesi için' bir delege kabul edilmesini istemiştir. Aynı şekilde bir teklif, Terakki ve İttihat Cemiyetinin temsilcisi sayılan Ahmet Rıza Bey'e de yapılmıştı. Birkaç ay sonra da Taşnaksutyun Cemiyeti'nin

²⁶¹ **Sosyal Demokrat Hınçak Partisi:** en eski ikinci Ermeni siyasi partisidir. Hınçak, Ermenice Çan anlamına gelir. Zamanla Rusların etkisi altında Osmanlı İmparatorluğu'na karşı bir cephe olarak örgütlenmiştir. Bkz. Cahit Külekçi, “Arşiv Vesikalarına Göre Osmanlı Devleti'nde Ermeni Cemiyetleri (1875-1925 yılları arası)”, *İslâm, Sanat, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi*, Sayı:15, 2010, s.143- 157.

delegesi Malumyan adında bir zat Berlin Sokağındaki Sabahattin Bey'in yazihanesine gelerek kendisiyle görüşmüş, bir kongre düzenlenmesini ve bir program etrafında toplanmayı ve bazı icraat şekellerini teklif etmiştir. Prens Sabahattin Bey ve dostları bu teklifi olumlu bulmuşlar, hangi noktalar etrafında görüşüleceğini tayin için bir hazırlık komitesinin seçilmesini ileri sürmüşlerdir. Birkaç gün içinde Ermeni delegelerinin gayretiyle gerek Terakki ve İttihat Cemiyeti'nden ve gerek Teşebbüsü Şahsi Grubundan delegeler seçilmiş ve ilk toplantı Berlin sokağındaki Prens Sabahattin Bey'in bürosunda yapılmıştır. Bu toplantıda Âdem-i Merkeziyet Grubundan Dr. Nihat Reşat, Fazlı Beyler, Terakki ve İttihat Grubundan Dr. Bahaeddin Şâkir, Hüsrev Sami Beyler, Ermenilerden de Malumyan Efendi ve diğer bir zat bulunuyordu. Birinci toplantıda Ermeniler, maksatlarını açıkça söylemişler ve Ermeni Komiteleri tarafından Sultan Abdülhamid aleyhine yapılan suikastın kötü sonuçları verdiğini ve bu yüzden birçok paranın heder edildiğini itiraf ettikten sonra, Ermeni komitelerinin bağımsız hareketlerinin gerek memleket ve gerek kendileri için iyi olmadığına kanaat getirdiklerini izah ve açıkça ortaya koymuşlar, istenilen hedefe varabilmek amacıyla ortak bir program düzenlenmesini ve takip edilecek yolların şimdiden tayin ve tespitini teklif etmişlerdir. Umumi bir şekilde ortaya konulan bu kanaat ve düşünceler herkes tarafından hoş görülmüş ise iş ortak bir program düzenlenmesine gelince, görüş farklılıkları meydana çıkmıştır. Hatta bir ara görüşmeler kesintiye uğramış ve en sonunda şu esaslar üzerinde anlaşma yapılabilmıştır: Her cemiyet kendi kimliğini muhafaza etmekle beraber prensip düşüncelerini bir an için dikkate almayarak ve diğerlerinin tenkidıyla meşgul olmayarak, İstibdada (II. Abdülhamid'in yönetimine) son verilmesi için ortak bir program altında çalışacak, çalışma tarzını da bu üç cemiyetin gizli surette seçecekleri delegeler tayin edecekler.”²⁶²

Jön Türklerin, Ermeni Komitacıları ile yeniden işbirliği içerisine girmeye çalıştığı bu günlerde, Sultan II. Abdülhamid'in Ermeni terörüne karşı almış olduğu tedbirlere bakış açıları çok farklı ve kendi itiraflarına göre de yanlıştı. Sultan Abdülhamid'in, Ermenilerin vatanı bölme amaçlı faaliyetlerini engellemesini “İstibdadını devam ettirmek” olarak yorumlayan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin, içinde gayri Müslimlerin de bulunduğu Osmanlı vatandaşlarını Sultan'ın idaresine karşı

²⁶² A.g.e., s.6-7.

işbirliği ve ihtilale çağıran bildirisinde şu ifadeler yer alıyordu: “*Vatandaşlar! Bir dakika akilane ve bitarafane (tarafsız olarak) düşünecek olursanız Abdülhamid idaresinin gerek Ermenilere, gerekse diğer Osmanlı unsurlarına karşı olan düşmanlığının her şeyden ziyade İstibdadını devam ettirmek istemesinden ileri geldiğini anlarsınız. Bizi birbirimize boğazlatarak vakit kazanıyor.*”²⁶³

Sultan II. Abdülhamit yönetimini devirmek için tüm Osmanlı unsurlarını birleşmeye davet eden İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yayınladığı bildiriye, hedefe ulaşmak için, gizli teşkilat yapısının kuvvetlendirilmesi, ihtilal için ordunun içinde propagandaya girişilmesi, vergi vermemeye yönelik halka propaganda yapılması, Meşrutî yönetim gelirse, halkın maddi ve mânevi huzura kavuşacağı, askerlik hizmetinin iki yıla indirilip er ve subay maaşlarının artırılacağı, arazisi az olanlara toprak dağıtılacağı, Veliâht Reşat Efendi'nin Meşrutîyet taraftarı olduğuna dair propaganda yapılması istenilmekteydi.²⁶⁴

Bugün akıl terazisi ve mantık çerçevesince düşündüğümüzde, olumlu olarak değerlendiremeyeceğimiz Jön Türklerin yukarıdaki düşünceleri ve tutarsız tekliflerinin yanlış olduğu, daha sonra ortalık durulup Meşrutîyet uygulamalarının hazin sonuçları görülünce, kendileri tarafından da itiraf edilmiş başta Cemal Paşa bu özeleştiriye kendi hatıratlarında yapmıştır:

“*Genç Türkler, ...1894 - 1896 Ermeni vakalarını (Doğu Anadolu ve İstanbul'da Ermeni terörü) II. Abdülhamid'in bir siyasi hatası ve kendi İstibdadını devam ettirmek için başvurduğu zalim bir tedbir telakki ettiler. Bunun içindir ki, o zaman Avrupa'da bulunan Ahmet Rıza Bey ve arkadaşları işi bu bakımdan muhakeme ederek Ermeni ihtilalcilerine büyük yardımlarda bulundular. Benim gibi memleket içinde bulunan ihtilalciler de aynı görüşü kabul ederek Türklük ve hususiyle Osmanlılık için çok büyük zararlar doğurabilecek mahiyette gelişen Ermeni katliamından dolayı Abdülhamid'i itham etmekten çekinmediler.*”²⁶⁵

²⁶³ Erdal Aydoğan – İsmail Eyyüpoğlu, *Bahâeddin Şâkir Bey'in Bıraktığı Vesikalara Göre İttihat ve Terakki*, Alternatif Yayınları, Ankara, 2004, s. 135.

²⁶⁴ *A.g.e.*, s.136 – 146.

²⁶⁵ Cemal Paşa, *Hatıralar*, Haz. B. Cemal, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1977, s. 211.

Ermeni Komitacılarının Jön Türklerle giriştikleri işbirliğinin II. Döneminde Osmanlıyı bölmek amaçları bu işbirliği sayesinde devam etmişti. I. Dönemde fikir ayrılıklarından doğan çatışma sebebiyle işbirliği çalışmaları yarım kalmıştı. II. Dönem ortaklık girişiminde de asıl amaçlar değişmemiş, Ahmet Bedevi Kuran'ın anlattıklarından anlaşılacağı üzere, her teşkilatın yapı ve amaç olarak bağımsızlığı kabul edilirken, sadece “tek hedef ve amaç” denilen “ortak düşman” Sultan II. Abdülhamid'in devrilmesinde birleşmişti. Bu oldukça tuhaf ve ülke için büyük zararlar doğurabilecek Ermeni - Jön Türk ortaklığında izlenecek yol haritası konusunda Ermeni komitacıları ile baş müzakerecilik yapan İttihat ve Terakki mensubu Bahaeddin Şâkir, cemiyetin Çanakkale şubesine 3 Ocak 1908 tarihinde yazdığı mektupta şunlardan bahsetmektedir:

“Ermeniler de bu idare-i ittihad (işbirliğine) celbedildiler (çağrıldılar). Ermenilerin en büyük ihtilal partisi olan Taşnaklar bu zâlim idareyi yıkmak için bizimle ittihat (işbirliği) ettiler. Ancak bu ittihat yalnız fiiliyata münhasır olup her fırka (parti) yine programında bağımsız hareket edecektir. Bundan memleketimize iki fayda vardır: Birincisi, lüzumsuz yere kan döken ve ecnebi (yabancı) müdahalesini davet eden fırkaların zararlı hareketlerine set çekmek, ikincisi de menfaatleri aynı olan Hristiyan unsurların kudretinden faydalanmaktır.”

Ermeni komitacılarıyla işbirliği meselesinde baş müzakerecilerden İttihat ve Terakki'nin Avrupa'daki baş temsilcisi olan Ahmet Rıza da Bahaeddin Şâkir'in düşüncelerine paralel görüşlere sahiptir. Cenevre'de Ermeni Komitacılarıyla görüşmeler yaparken Paris'e gönderdiği mektupta şunları kaleme almaktadır:

“Ermenilerle dört gün uğraştım. Pek muazzep (eziyet ve sıkıntı çeken) oldum. Ömrümde bu Rus Ermenileri kadar kaba, dikbaşı, kalın kafalı adamlar görmedim. Programlarını aldım, gönderiyorum. Dikkatle inceleyiniz. Bu heriflerle biz hiçbir vakit birleşemeyiz. Ancak cemiyetleri muntazam, paraları çok ve her tarafta adamları vardır. Bu kuvvetten istifade etmeyi düşündüm. Cümlemize fenalık eden şimdiki idareyi devirmek için icraatta ittifakın lüzumunu anlattım. Buna razı oldular. Bu işin planını tertip etmek için muhtelif fırkaların

mensuplarından meydana gelen bir kongre teşkilini teklif ettiler. Kabul ettim.”

266

Prens Sabahattin de yazdığı kitabında, Jön Türklerle Ermeni işbirliği ortamının II. Abdülhamit yönetimini devirene kadar olduğunu belirterek şunları ifade eder: *“Bütün fırkalar, evvela Hükümet-i Hamidiye’yi yıkmak hususunda gayelerini tevhit (amaçlarını birleştirme) eyleyecekler, maksat hasıl olunca (II. Abdülhamid etkisiz hale getirilince) her biri kendi programının mevki tatbikinin vaazına (yerine getirilmesine) çalışacaklardı.”*²⁶⁷

Ermeni Komitacılarının Jön Türklerle, II. Abdülhamit idaresini devirmek için ‘yapay bir koalisyon’ içine girdiğini yabancı kaynaklarda dile getirmiş, Sultan Meşrutiyet’i yeniden ilan etmek mecburiyetinde kalınca, Ermenilerin de ortaya çıkan müfrit hürriyetçi havadan nemalandıkları hususu üzerinde durulmuştur.²⁶⁸

3.2.2. Sultan’a Ortak Suikast Girişimi

Sultan II. Abdülhamit’e düşmanlık noktasında, Jön Türkler ve Ermeni komitacılarının gözleri o kadar kararmış, o derece ileri gitmişlerdi ki, Sultan’ı bir suikast girişimi ile ortadan kaldırmayı planlayan eylemler dahi düşünmüşlerdi. 5 Temmuz 1905 tarihinde Yıldız camiinde başarısız bir suikast girişimine kalkışan Ermeniler, Jön Türklerin açıktan gösterdikleri sevinçlerine de neden olmuşlardı. Şair Tevfik Fikret, *“Bir Lahza-ı Teahhur- Biraz Gecikme”* başlıklı şiirinde şu satırları kaleme almıştı: *“Ey şanlı avcı tuzağını beyhude kurmadın; / Attın, fakat yazık ki, yazıklar ki vuramadın!”* Bu satırlardaki “Şanlı avcı”, suikastı düzenleyen Ermeni tetikçisi olurken, “Av” benzetmesi ise Sultan II. Abdülhamit için kullanılmıştır. Sultan, Tevfik Fikret’in şiirinden haberdar olunca çok öfkelenmiş ve şunları söylemişti: *“Hiçbir namuslu Ermeni, padişahına kast eden eli bombalı ırktaşına ‘şanlı avcı’ diyecek kadar hayasız olmamıştır.”*²⁶⁹

Jön Türklerin Payitahta yaptığı asıl büyük yanlış ise II. Abdülhamit’i her ne koşulda olursa olsun devirmek için Ermenilerle ortak suikasta dek varan planları

²⁶⁶ Erdal Aydoğan – İsmail Eyyüpoğlu, *a.g.e.*, s. 409.

²⁶⁷ Süleyman Kocabaş, *a.g.e.*, s.8.

²⁶⁸ *A.g.e.*, s.9.

²⁶⁹ *Abdülhamid’in Hatıra Defteri*, Haz. İ. Bozdağ, Kervan Yayınları, İstanbul, 1974, s. 90.

olmuştur ki, bu meseleyi Ermeni Komitacıları baş müzakerecisi Diran Kelekyan ile İTC baş müzakerecisi Bahaeddin Şâkir arasındaki işbirliği yazışmalarında görmek mümkündür. Diran Kelekyan, 1905 yılında düzenlenen başarısız Yıldız suikastının ardından, 1906 yılında “ortak” planlanan suikastla ilgili Bahaeddin Şâkir’e şunları yazar:

*“İstanbul’da zâlim aleyhine yeni bir teşebbüs icrasına gelince: Tarafı-ı âlinizden söylenen şey yapılamaz. Çünkü ramazanın on beşinden evvel deniz dalgalanıyor. Fakat denize mayın dökmek kabil olmazsa bu teşebbüsümüzden vazgeçilmesini anlamına gelmez. Burada yeni bir bomba hazırlanmıştır. Bu hazırlığın tatbiki mümkün şeylerden olduğuna geçenlerde yaptığım ufak bir tecrübe ile kanaat hâsıl ettim. Eğer lazım olan para bulunursa, ben bu işi başa çıkarabileceğimize eminim”*²⁷⁰

Yukarıdaki planlanan suikast, Sultan II. Abdülhamid’in her sene âdeti olduğu üzere 1906 senesinin ramazan ayında Eyüp Sultan’ı ziyareti esnasında düşünülmüştür. Kelekyan, Yıldız suikastında olduğu gibi, Eyüp Sultan’da yapılması planlanan suikast için de Bahaeddin Şâkir’e şunları yazar:

*“Buradaki icap eden tahkikatı yaptım. Yıldız’da yapılacak yeni bir teşebbüs, muhtemel ve gayri muhtemel masraflar dahil olmak üzere yüz bin ile yüz elli bin frank arasındadır. Bu paranın içinde gayet ince yapılmış makineler (bombalar) bedeli de vardır. Yeni teşebbüs elektrik kuvvetinin gayr-i memul (umut edilmeyen) ve bütün nevicat (yeni icat) bir tatbikine müstenit (dayanmak) olacaktır. Bu baktaki (konudaki) tedarikâtı icabı (gereken hazırlıkları) halinde binnefis (kendi kendisine) kendin yaparım. Çünkü yeni usulün nazariyesi tamamıyla gizli tutulmaktadır.”*²⁷¹

Diran Kelekyan, suikasta kullanılması planlanan ve Sigara kutusu hacminde bir kutuya yerleştirilerek patlatılacak bombanın, patlatılma yönteminin kendisinden başka kimsenin bilmediğini ve suikast esnasında Eyüp Camii’nde şahsen kendisinin bulunarak bombayı patlatacağını belirtmiştir. B planı olarak da Müslüman bir işbirlikçi bulunarak, camii içinde II. Abdülhamid’in namaz kıldığı safa yakın bir yere bombanın

²⁷⁰ Erdal Aydoğan – İsmail Eyyüpoğlu, *a.g.e.*, s.326.

²⁷¹ *A.g.e.*, s.326 – 327.

yerleştirilmesi düşünülmüş, bu işin de 120 ya da 130 bin Frank'a halledilebileceği belirtilmiştir. Diran Kelekyan, suikast hakkında bu iki plandan birinin seçilmesini istemiştir.²⁷²

Plan aşamasında kalan bu suikast girişiminin, hangi nedenle gerçekleştirilemediği net olarak bilinmese de kuvvetle muhtemel, plan için gerekli paranın tedarik edilememesi ve Yıldız suikastının ardından II. Abdülhamit'in koruma alayının artırılarak daha sıkı tedbirlerin alınmış olması etki yaratmıştır.

3.2.3. İkinci Jön Türk Kongresi

Yukarıda belirttiğimiz gibi, Ermeni Komitacıları ve Jön Türk ortaklığı görüşmelerinde "işbirliği hareket planı"nın hazırlanması adına bir kongrenin toplanması da karara bağlanmıştı. Kongre, Paris'te 22 -29 Aralık 1907 tarihleri arasında Ahmet Rıza, Prens Sabahattin ve Jön Türklere işbirliği teklifini öneren *Taşnaksutyun Cemiyeti*'nden Malumyan'ın ortak başkanlığında toplandı. Kongreye katılan isimler şunlardır:

"1- Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti. Yayın organları: *Şûrayı Ümmet ve Meşveret*, 2- Ermeni Devrimci Örgütleri Federasyonu (*Taşnaksutyun*). Yayın organı: *Troşak*, 3- Teşebbüs-ü Şahsi ve Âdem-i Merkeziyetçilik Cemiyeti. Yayın organı: *Terakki*, 4- Mısırlı İsraililer Cemiyeti. Yayın organı: *La Vara* 5- Londra'da yayınlanan *Türk - Arap dergisi Hilafet*'in temsilcileri, 6- Marsilya'da basılan *Armenia* dergisini temsilen heyet, 7- Balkanlarda yayınlanan *Razmik* dergisinin temsilcisi heyet, 8- Amerika'da basılan devrimci dergi *Hayrenik*'in temsilci heyeti, 9- Mısır'dan *Ahd-i Osmani Cemiyeti*." ²⁷³

Görüldüğü üzere, kongreye Osmanlı Devleti'nden kopma peşinde olan tüm ayrılıkçı gruplar dahil olmuş, bilhassa Ermeni ayrılıkçı unsurların katılımının yüksek olması nedeniyle Ermeni - Jön Türk işbirliği kendisini iyice hissettirmiş ve müşterek tek amaçları, kendilerine en büyük düşman olarak gördükleri Sultan II. Abdülhamit idaresini devirmek olmuştur.

²⁷² A.g.e., s. 341.

²⁷³ E. E. Ramsaur, a.g.e., s.144 – 145.

II. Abdülhamit yönetimini devirmek amacıyla toplanan 1907 Kongresinde şu kararlar alınmıştır:

1- *Baskıya karşı silahlı direnme,*

2- *Hükümet görevlileri ve polis görevlileri de dahil olmak üzere politik ve ekonomik görevlerle silahsız direnme,*

3- *Vergi ödememek yoluyla pasif direnme,*

4- *Askerlerin halk ya da devrimci gruplar üzerine yürümesini engelleyecek gibi ordu içinde propaganda,*

5- *Gerekirse toptan ayaklanma,*

6- *Durum ve koşullara göre diğer eylem biçimleri.*²⁷⁴

Sultan II. Abdülhamid'i devirme amacı güden bu ihtilal hareket planları, aslında ülke ve devletin varlığı için de son derece tehlikeli planlardı. Ermeni komitacıları ile Jön Türkler arasında gelişen "yapay müttefikliği" kendi kurduğu istihbaratı ile de yakinen takip eden Sultan, Jön Türklerin bu oluşumun içinde yer almasıyla ilgili tepkisini şu sözlerle dile getirmiştir: "*Ben Ermenilerin bağımsızlık sevdasına kapılmalarına şaşmıyorum, hele Büyük Devletler tarafından tahrik edildiklerini bildikten sonra... Fakat Avrupa'ya kaçıp orada benim aleyhime gazete çıkaran bazı Jön Türklerin Ermeni komutacılarıyla işbirliği yapmalarına, hatta onlardan para almalarına hâlâ şaşıyorum. Hem Osmanlı ülkesini parçalanmaktan kurtarmak istediklerini söylüyorlar, hem de parçalayanlarla işbirliği, ahit birliği yapıyorlar! Eğer aralarına ayrılık düşürmeseydim, işi nereye kadar götüreceklerdi acaba? Anadolu'nun göbeğinde bir Ermeni devleti kurmak vatanperverliklerinin ispatı mı olacaktı?"*²⁷⁵

²⁷⁴ A.g.e., s. 146.

²⁷⁵ Süleyman Kocabaş, a.g.e., s.11.

3.3. İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ VE YAHUDİLER

Yahudi Devleti'nin kurulmasına izin vermeyen Sultan II. Abdülhamit'i ortadan kaldırmaya karar veren Siyonist gruplar, ancak bu şekilde emellerine ulaşabileceklerini düşünüyor bunun için de yalnızca dışarıdan gelecek bir müdahalenin de yeterli olmayacağını da biliyorlardı. Dolayısıyla Sultan karşıtı, bir iç muhalefet grubuyla iş birliği yapmak gerekmektedir. İşte bu doğrultuda Yahudi liderler, Jön Türklerle iş birliği yapma kararı aldı.

1908 İhtilali evvelinde Osmanlı Yahudileri, Siyonizm'e hizmet etmek ve Yahudi Devleti'nin kuruluşu için Avrupa'daki Siyonist Yahudiler tarafından teşvik edilmiş, bunun için de çok sayıda Yahudi'nin yaşadığı Selanik üs olarak seçilmişti. Selanik'te yoğun çalışmalar yapan Siyonistler, kısa sürede kendilerine pek çok Yahudi sempatican kazanmıştı. Siyonizm adına çalışmakta olan her Yahudi, doğal bir müttefik olarak değerlendirilmekteydi.

Ancak Siyonistler için en önemli kazanç, Jön Türkler içinde ünlü bir sima olan Emanuel Karosso idi. Selanik Yahudilerinin, özellikle Emanuel Karosso, Nissim Mazliyah ve Nissim Russo'nun vazifesi, Jön Türklere Siyonizm'i anlatıp, kabul ettirmektir. Karosso, Russo ve Mazliyah Türk siyasetçilerini, Siyonizm'den çekinmemelerini inandırarak, onları davalarına kazandırmak için çabalıyordu. Nissim Mazliyah masondu.²⁷⁶ Uzun yıllar Osmanlı Meclisi'nde İzmir mebusu olarak görev alacak olan Nissim Mazliyah, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin gazetelerinde yazıları yayımlanmış, Cemiyet mensuplarının Siyonizm'e kazandırılmasında mühim vazifeler üstlenmiştir.²⁷⁷

Siyonizm taraftarı olan Osmanlı Yahudileri de, Sultan Abdülhamit'e karşı yürütülen mücadelede Jön Türklere ellerinden gelen desteği vermişti. Özellikle Jön Türklerle yakın ilişkiler kuran Nissim Russo, Yahudi halkını 1908 İhtilali'ne dahil edebilmek adına propagandalar yürütmüş, ihtilal sabahında kahve kahve dolaşıp attığı nutuklarla halkı isyana dahil olmaya çağırmıştı. İhtilal akşamında taleplerini Sultan'a tebliğ etmek üzere saraya giden ihtilal heyetinin de sözcüsü görevini üstlenmişti. Ayrıca

²⁷⁶ İlhami Soysal, *Dünyada ve Türkiye'de Masonlar ve Masonluk*, Derin Yayınları, İstanbul, 1980, s.6.

²⁷⁷ Avram Galante, *Türkler ve Yahudiler*, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1954, s.91.

Nissim Russo, II. Meşrutiyet'in ilan edilmesinin ardından kurulan *Siyonist Cemiyeti*'nin de kurucuları arasındadır.

Jön Türklerin, Yahudi iş birlikçileri arasındaki bir başka önemli ismi olan Rafael Benuziyar ise Selanik'te eczacılık yapmaktaydı. Benuziyar'ın eczanesi Jön Türklerin de toplanma merkeziydi. Bunun yanında Abdülhamit yönetiminin şüphe ettiği Jön Türk kadrolarının iletişimini sağlayan Benuziyar, 22 Temmuz 1908 günü akşamında Selanik sokaklarına ihtilal bildirisini dağıtanlardan biri olmuştur.

Fransa'ya giderek Jön Türk muhalefet hareketine destek veren Aşer ve Avram Salem kardeşler faaliyetlerini sürdürürken, bir başka isim Leon Gatezno da Paris'te Jön Türkler adına önemli faaliyetler yürütmüştür. Selanik'in büyük manifatura tüccarları arasında yer alan Tiamo ise, Jön Türk hareketine birçok hizmette bulunurken, servetini de Jön Türklere sunmuştur.²⁷⁸

Yahudi toplumunun, Jön Türkler ile muhalefet hareketinin ilk zamanlarından beri işbirliği içinde olduğunu görebilmekteyiz. Bunun temel nedenleri arasında, muhalif hareketin Selanik merkezli olması önemli bir yer tutarken, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Hıristiyanların ekonomik egemenliğine karşı, oluşturmak istediği yerli burjuvazi sınıfının bir unsuru olarak, Yahudileri doğal müttefik olarak görmesi de vardır. Nitekim karşılıklı çıkarlar doğrultusunda, Yahudiler de Selanik'ten Bağdat'a kadar İttihatçıların yanında olmuş ve politikalarını desteklemiştir.²⁷⁹

Jön Türklerle birlikte Ermeni ve Rum toplumuna nazaran farklı bir politika yürüten Yahudi Cemaati, ki bilhassa Selanik Musevileri, Cemiyet ile tam bir birliktelik içinde ilerlemiş, hatta bu ortaklık tabana da yayılmıştır. 31 Mart Olayı'nda Selanik, Çanakkale, Edirne ve Keşan'dan toplanan 700 Yahudi gönüllü, Hareket Ordusu'na dahil olmuş, bunlardan bir bölümü İstanbul'da isyancılarla çıkan çatışmalarda hayatını kaybetmiş ve günümüzde *Abide-i Hürriyet* adıyla tanınan anıtın bulunduğu Şişli'deki yere defnedilmişlerdir.²⁸⁰

²⁷⁸ *A.g.e.* s.94.

²⁷⁹ İlber Ortaylı, "Son Devirde Osmanlı Musevileri", *Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadi ve Sosyal Değişim Makaleler I*, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara, 2004, s. 300-302.

²⁸⁰ Rifat N. Bali, *Musa'nın Evlatları Cumhuriyet'in Yurttaşları*, İletişim Yayınları, İstanbul 2001, s. 53-82.

3.3.1. Jön Türkler ve Mason Locaları

İttihat ve Terakki Cemiyeti, daha kuruluş günleri öncesinde ve hatta sonrasında da, Yahudilik ve Farmasonluk ile yakından bağlantılıydı.²⁸¹ Ayrıca Cemiyet'in amblemi ile *Makedonya Rizorta Locası* ve *Yahudi Beni Birth Cemiyeti*'nin amblemleri arasındaki benzerlik de dikkat çekmektedir.²⁸²

Kuruluş aşamasında önderliğini İbrahim Temo'nun yapmış olduğu İttihat ve Terakki Cemiyeti, İtalya'da ortaya çıkan İşçi Mason teşkilatı *Carbonari* Örgütü model alınarak oluşturulmuştu. Cemiyetin kuruluşu öncesinde İbrahim Temo, deniz yoluyla Arnavutluk'a giderek, Birindisi' de kalmıştı. Bu zaman zarfı içinde bir arkadaşı ile birlikte Mason Locaları'nı ziyaret eden İbrahim Temo, Ardından Osmanlı Devleti topraklarında, örnek bir gizli teşkilatın oluşturulması fikrinin temellerinin atılmasında etkili olan *Carbonari* Örgütü'nün, İtalya siyasi tarihi üzerindeki rolü hakkında bilgi edinmişti. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kuruluşunda *Carbonari* Hareketi'nin kuvvetle muhtemel etkisi varsayımına göre; Cemiyet üyelerinin birbirlerini sayısal ifadeler kullanarak çağırdıkları öngörülmektedir. Cemiyetin kısımları her bir yeni üniteyi numaralandırarak oluşturulmuş ve daha sonra oluşturulan bu grup içerisindeki her mensup da numaralandırılmıştır. Ünite veya şube sayısı kısımların paydasını, üye sayısı ise payımı ifade etmektedir.²⁸³

Selanik Mebusu Emanuel Karosso, Selanik'te İtalyan Farmasonluğu ile yakından ilişkili *Makedonya Rizorta* adlı bir loca kurdu. Sivil ve subay Jön Türklerle Masonluğu benimsetmek amacıyla faaliyetlerini yürüten Karosso, Sultan Abdülhamit'in istihbarat teşkilatına yakalanmamak için ciddi tedbirler almıştı.

Meşrutiyeti ilan ettirmek için izledikleri yolda *Hürriyet*, *Musavat*, *Uhuvvet* gibi sloganları kullanan Jön Türkler, bu kelimeleri İtalyan Farmasonluğundan almış olsalar da, Selanik merkezli hareketin özü Yahudi asıllıdır.²⁸⁴

²⁸¹ Elie Kedouire, "Jön Türkler, Farmasonlar ve Yahudiler", çev. Zeynep Avcı Karabey, *Birikim Dergisi*, sayı:45, İstanbul, 1993, s.57.

²⁸² *A.g.e.*, s.57.

²⁸³ Ernest E. Ramsaur, *a.g.e.*, s.34-35.

²⁸⁴ Elie Kedouire, *a.g.e.*, s.59.

1908 Jön Türk devriminin ardından Cemiyetin İstanbul'a yerleşmesiyle, üyelerinin birçoğunun farmason olduğu ortaya çıkmıştı. Karosso nüfuzunu arttırırken, 1908 Jön Türk devriminin bir Türk oluşumu olmaktansa daha çok Yahudi devrimi olduğu söylentisi halk arasında da yayılmaya başlamıştı.

Ordunun yanı sıra hareketin içinde yayıldığı kurumlardan bir diğeri ise Selanik ve Makedonya'daki mason cemiyetleridir. 1906 yılında Selanik'te İtalyan maşrığine bağlı *Makedonya Rizorta Laborlux*, İspanyol maşrığine bağlı *Perseverantzia*, Fransa maşrığine bağlı *L'avenir de L'Orient* ve *Veritas* localarının yanı sıra Atina maşrığine bağlı mason locaları bulunuyordu. Bunların yanında *Promete Serez'de Makedonya* ve *Aristotelis* locaları da bulunmaktaydı. *Osmanlı Hürriyet Cemiyeti*'nin gelişmesinde etkili olan localar ise Makedonya *Rizorta* ve *Veritas* locaları olmuştur. Talat Bey, Mithat Şükrü (Bleda), Kazım Nami (Duru) *Rizorta* locasına üyelerdi. *Veritas* locasının üstad-ı azamı ise sonradan İttihat ve Terakki'nin umum-i azası olan Emanuel Karasu'dur. Bu locada Talat Bey, Naki Bey, İsmail Canbolat ve Cemal Bey (Paşa) gibi isimler bulunmaktaydı.²⁸⁵

II. Abdülhamit tarafından İstanbul'daki faaliyetleri yasaklanmış olan masonlar, Makedonya'da uluslararası kontrolün varlığı nedeniyle daha rahat çalışma imkânı buluyorlardı. Hareket de bu imkândan yararlanarak gizli yazışma arşivini localarda saklamıştır. Mason locası ayrıca harekete destek olabilecek Yahudilerle iletişim kurmayı da kolaylaştırmaktaydı. Bu ilişkiyi sağlayan kişi ise her iki grupta da etkin olan Emanuel Karasu'dur.

Türkiye Hür ve Kabul Edilmiş Masonlar Locası Üstadı ve locanın resmi yayın organı olan *Tesviye Dergisi*'nin editörü Celil Layiktez'in yayınladığı "*İslam Ülkelerinde Masonluk*" adlı makalesinde, Osmanlı Devleti topraklarında masonluğun nasıl yerleştiğini ve Sultan II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesine giden süreçte masonların oynadıkları rolü açıkça kaleme almıştır. 1908 yılında Meşrutiyet'in yeniden ilan edilmesinin ardından İstanbul'da "İslamcılar" tarafından bir isyan hareketinin başladığını ve bu ayaklanmanın Hareket Ordusu tarafından bastırılarak Sultan Abdülhamid'in tahttan indirildiğini belirten Layiktez, "*Hareket Ordusu, masonlar tarafından örgütlendi ve yönetildi*" ifadelerini kullanırken, "*Sultan Abdülhamid'e*

²⁸⁵ Orhan Koloğlu, *İttihatçılar ve Masonlar*, Eylül Yayınları, İstanbul, 2002, s.192.

tahttan indirildiğini tebliğ eden 5 milletvekilinden oluşan heyetkilerin tamamı masondu” itirafında bulunmaktadır.²⁸⁶

Celil Layiktez kaleme aldığı makalesi hakkında, yazıyı İtalyan masonlarının isteği üzerine kaleme aldığını belirterek, İtalya’da yalnızca masonların üye olabildiği Masonik bir internet sitesinin tarih kütüphanesine de gönderdiğini söylemiş ve iddialarının arkasında durduğunu vurgulamıştır. “*Rising Point*”²⁸⁷ adlı Uluslararası Mason dergisinde de yayınlanan makalede Layiktez, Sultan II. Abdülhamit Han’a tahttan indirildiğini tebliğ eden komite üyelerinin masonluğu hakkında, “*Elimizde yeterli belgeler var. Bu 5 kişinin mason olduğuna eminiz.*” ifadelerini kullanıyordu.²⁸⁸

3.4. İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ VE BULGARLAR

İttihat ve Terakki Cemiyeti, Osmanlı Devleti’nin Rumeli Vilayeti, Balkan toplumlarının da Makedonya adını verdikleri bölgede kurulmuştur. Cemiyet mensuplarının çoğunluğu masondur.²⁸⁹ Cemiyet ihtilalci bir karaktere sahiptir. Zira Makedonya’da kurulmuş olması buna en büyük etkendir.²⁹⁰ Orduda yer alan subayların, ihtilalci Makedonya ortamının etkisinde kalmaları önemli bir faktördür.²⁹¹

Berlin Anlaşması’nın imzalanmasının ardından, Osmanlı Devleti’nin elindeki son Balkan toprakları üzerinde, müthiş bir nüfuz mücadelesi yaşanmaktaydı. Makedonya olarak adlandırılan bölgede Bulgaristan, Sırbistan, Yunanistan gibi ulus devletler doğmuş ve topraklar üzerinde hak iddia etmekteydi. Bu yeni doğan ulus devletlerin her birinin arkasında büyük bir Avrupalı devlet bulunmaktaydı. Makedonya’da bu iklimde kurulan İttihat ve Terakki Cemiyeti hali hazırda Osmanlı Devleti’nden koparak bir milli devlet oluşturma fikrine sahip değildi. Fakat İttihat ve Terakki Cemiyeti, Balkan uluslarıyla müşterek bir noktada buluştu. Bu ortak nokta Sultan II. Abdülhamit idaresini devirmektir.

²⁸⁶ Celil Layiktez, “Freemasonry in the Islamic World”, *Masonluk Tesviye Dergisi*, 2005, sayı 63. s.14.

²⁸⁷ Celil Layiktez, “Freemasonry in the Islamic World”, *Rising Point*, sayı: 1, Özel Baskı, 2007, C.XIX, s.14.

²⁸⁸ Celil Layiktez, *a.g.e.*, s.63.

²⁸⁹ Tarık Zafer Tunaya, *a.g.e.*, s. 3.

²⁹⁰ *A.g.e.*, s. 22.

²⁹¹ Niyazi Berkes, *a.g.e.*, s.383.

1876 yılından 1908'e kadar Osmanlı Devleti içinde yaşayan Bulgarlar, Makedonyalılar ve Arnavutlar ayrılıkçı çeteler oluşturmuşlardı. Rumeli Vilayeti, çete ve komite yuvası konumundaydı. Ancak Türkler ve Araplar bu sürecin dışında kalmışlardır. Balkanlaşmanın simgesi haline gelen komite ve çeteler bilhassa Makedonyalılar ve Bulgarlar, bu tür mücadelelerde uzmanlık kazanmıştır.

Makedonya Vilayeti, Osmanlı'nın Avrupa'daki Filistin'i konumundaydı. Rumeli'nin vaat edilen toprakları üzerindeki talepler çok yönlü niteliğe sahipti. Sırbistan, Yunanistan ve Romanya'nın bu topraklar üzerindeki talepleri henüz bitmemişti. Hatta Bulgarlar, daha ileri giderek, Büyük Bulgarya'yı kurma hayalleriyle Makedonya'yı topraklarına katma amacındaydılar.²⁹² Bu doğrultuda “*Makedonya Edirne İç Devrim Örgütü(VMRO)*” ve “*Yüksek Makedonya Komitesi(YMK)*” gibi örgütleri kuran Bulgarlar, Makedonya'nın Bulgaristan'a ilhakı yönünde faaliyetler yürütmüşlerdir. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra da adı geçen örgütler faaliyetlerini sürdürmüşlerdir.

3.4.1. 1903 Ayaklanması

1903 yılında Balkanlardaki çeteci faaliyetlerin doğurduğu kaos ortamına son vermek için bölgeye gelen İngiliz, Rus, Fransız ve Avusturya askerleri, Sultan II. Abdülhamit idaresinin bölgedeki nüfuzunu aşağı çekmekteydi. Bu esnada III. Ordu'da görev yapan Osmanlı subayları ile Avrupa jandarma birliğindeki askerler arasında yakın ilişki ortamı doğmuştu. Osmanlı subaylarıyla yabancı subayların yakın temas içinde bulunmaları, kısa sürede etkisini gösterdi. Eğitim olanakları önemli ölçüde artan ve o güne dek kendilerine kapalı olan pek çok şeyin yeni farkına varan genç subaylar, onlara karşı hayranlıklarını gizleyemezken, bir taraftan da imrendikleri Avrupalı subayların, kendi toprakları üzerinde bulunmasından da rahatsızlık duyuyorlardı. Duyguları çelişkili olan Osmanlı subayları, onları topraklarından kovmak için günden güne artan bir arzu taşırken, diğer yandan da onlara benzemek için kaçınılmaz bir istek duymaktaydılar.²⁹³

Makedonya'da bulunan Türk subayları içindeki akımlar arasında, 1903 ayaklanması bir dönüm noktası olmuştur. Demiryollarının muhafazasından sorumlu olan ve diğer yandan da bölgedeki çetelerle mücadele eden, II. ve III. Ordu'daki

²⁹² *A.g.e.*, s.510-511.

²⁹³ Ernest Edmondson Ramsaur, *a.g.e.*, s.136-137.

mektepli subayların tecrübeleri, onları siyasi düşüncelere açık hale getirmişti. 1902'den beri Rumeli'deki mevcut buhranlardan dolayı yaşanan siyasi kaos ve Makedonya'nın kaybedileceği düşüncesi genç subayları, siyasi olaylara ilgili bir konuma getirmişti.²⁹⁴ Genç Türk subaylar, Makedonya'daki ulusçuluk hareketleri doğrultusunda faaliyet gösteren çetelerle mücadele ederken, onlardan da etkilenmekteydi. Komiteler ulus devlet hayalleriyle savaşırken, Türk subayları "baskıcı" olarak değerlendirdikleri bir padişah adına savaşıyor, hatta hayatları uğruna sürdürdükleri bu mücadele esnasında, maaşlarını bile tam olarak alamıyorlardı. Genç subayların yaşadığı çelişki yumağı, onları mücadele ettikleri komitelerle aynı tarafa sürüklüyordu. Nitekim mevcut sorunlar sebebiyle duydukları rahatsızlık, Osmanlı subaylarını örgütlenerek önemli bir rol alacakları muhalif bir hareketin merkezi konumuna itmekteydi.²⁹⁵

Makedonya toprakları üzerindeki hareketlilik açısından mühim bir olay olan 1903 ayaklanması, Makedonya'daki ortam altında kendi tabanlarından destek görse de başarılı neticeye ulaşabilmesi için yeterli şartlara sahip değildi. Böylelikle Bulgar grupları, II. Abdülhamit yönetimini yıkmak için mücadele eden Jön Türk hareketiyle işbirliği yapmaya mecbur kalıyordu.²⁹⁶

1906 yılına gelindiğinde Osmanlı idaresine karşı örgütlenen Jön Türk hareketi için ortam hazırды. Sultan'a karşı bir araya gelen muhalif bu yapının, Türk halkının tabanında yayılabilmesi için yeterli sebepler oluşturulduğu gibi Makedonya'daki diğer unsurların desteğini sağlamaya imkân tanıyacak siyasi tecrübesi de vardır. Gizli bir oluşumun doğmasına elverişli olan bu ortamda, ilk zamanlar birbirleriyle ilişkisi olmayan çok sayıda gizli örgüt kurulurken, süreç ilerledikçe bu gizli yapılar birleşerek tek hareket haline gelmiştir.

²⁹⁴ Ali Birinci, *a.g.e.*, s. 31.

²⁹⁵ Ernest Edmondson Ramsour, *a.g.e.*, s.130-131.

²⁹⁶ Mehmet Hacısalihoğlu, "İttihadcılar ve Makedonya İhtilal Komiteleri: İttihad ve Terakki Hükümetinin Başlamasına Kadar İlişkiler, Pazarlıklar ve Sonuçları" *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 2002, s.101-117.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ VE AYRILIKÇI-MİLLİYETÇİ UNSURLARIN İŞBİRLİĞİ ÇERÇEVESİNDE GENEL MUHALAFETİ

4.1. SULTAN'A KARŞI MUHALEFET

4.1.1. Sultan II. Abdülhamit Yönetimi

Sultan II. Abdülhamit, Batı bilim ve teknolojisini alırken Batı kültüründen etkilenmemesi adına halkını muhafaza etmiş, Osmanlı Devleti'ni eski ihtişamına kavuşturmak için de İslam dini temellerini baz almıştır. Refaha ulaşma yolunun İslam dinini tam ve doğru yaşamakta olduğu gerçeğini halkın öğrenmesini sağlamak, cahil halkın cehaletten kurtulmasını temin etmek, devlet ve hükümet bünyesinde yetişen, milli ve manevi değerlerine bağlı sadık ve bilgili yöneticiler yetiştirip atamak ve memleket için zararı olan düşünce ve fikirlerle mücadele etmek, Sultan II. Abdülhamit'in iç siyasetinin temellerini oluşturmaktaydı.²⁹⁷

Sultan II. Abdülhamit'in iç politika anlayışının temeli, toplumun kültür yapısını benimseyerek tebaaya yaklaşmak ve onlarla bütünleşmektir. Bu doğrultuda benimsediği ve gerekli gördüğü siyasi görüş Ümmetçilik'tir. Sultan'ın dahili politikada güttüğü Ümmetçilik politikasının temellerinde, bazı nedenler etkin rol üstlenmiştir. Bu bağlamda II. Abdülhamit mevcut koşulların mecbur kıldığı önlemleri almak amacıyla, devletini ayakta tutabilmek adına en doğru siyasi içtihadı uygulamak zorundaydı.

93 harbi olarak bilinen Osmanlı - Rus harbinin doğurduğu ortam, Osmanlı Devleti'nin politikasında önemli değişiklikler yapması gerektiği gerçeğini göstermişti. Dolayısıyla Harp sonrası ortaya çıkan siyasi, içtimai ve iktisadi durum, yeni yürütülecek politikanın temellerini oluşturmada mühim bir yer tutmuştur.

Balkanlar'ın kaybedilmesi, Osmanlı Devleti'ndeki Müslim ve Gayrimüslim nüfus dengesini Müslümanlar'ın lehine çevirirken, işgal edilen topraklardan kaçıp Osmanlı Devleti'ne sığınan bir milyona yakın Müslüman'ın, Osmanlı Devleti'ndeki umumî ortamı ne kadar etkilediği, din kardeşlerinin bu sefil duruma düşmesine neden olan Gayrimüslimlere karşı Müslüman halkın takındığı tutum, yeni politikanın

²⁹⁷ Seyfullah Arpacı, *Sultan Abdülhamit*, Işık Yayınları, İstanbul, 2005, s. 42.

belirlenmesi esnasında Sultan II. Abdülhamit tarafından dikkate alınmıştır. Bu bağlamda Sultan, konjoktörel durum ve Müslümanlar'ın geleceği için İslam birliğinin doğru ve uygun bir siyasi yöntem olacağını düşünmekteydi.

Sultan II. Abdülhamit dahili politikada temel bir yön değişikliğine gitti. Nasıl ki Tanzimat Dönemi'nde Gayrimüslim halk unsurlarının tatmini göz önüne alındıysa, bundan böyle Müslüman gruplar da Ümmetçilik siyaseti ile ön plana çıkarılacaktı. Bu politikada, bir taraftan Müslümanların ortak kimliğinin temel unsurunu oluşturan İslam Dini, diğer yandan da devlet ve tebaası arasında bir köprü olarak önem arz etmekteydi.²⁹⁸

Ayrıca Sultan II. Abdülhamit “ *Bu sebeplerden ötürü Osmanlı Devleti üzerinde fazla durmamak, buna mukabil hepimizin müslüman olduğunu bilhassa belirtmekte fayda var*” demiştir. Bu görüşe istinaden II. Abdülhamit, siyasi bağlamda Halifelik unvanını ön plana çıkararak, Osmanlı Padişahı unvanını ikinci sıraya atmıştır. Bu anlamda II. Abdülhamit, izlediği siyasetin altyapısını ve devletin sosyal bünyesinin temelini din esaslı üzerine kurmuştur.²⁹⁹

II. Abdülhamit, belki de Osmanlı padişahları içerisinde İslam Halifesi Unvanını en çok önemseyen ve değerlendiren padişah olmuştur. Dolayısıyla II. Abdülhamit, Ümmetçi politika çerçevesindeki faaliyet ve hizmetleriyle İslam toplumuna bu siyasetinde ne kadar samimi olduğunu hissettirmeye çalışmıştır. Bu bağlamda 1877-1878 Osmanlı Rus Harbi ve Berlin Konferansı, II. Abdülhamit'in Meşrutiyeti fes etme ile birlikte Merkezîyetçilik düşüncesine eğilimini artırmıştır. Özellikle Tanzimatçılar'ın başarısız olması, ıslahatların uygulanmasında yerel güçlerin ortaya çıkması, iç isyanlar ve benzeri hadiselerin, devletin merkezi otoritesindeki zayıflığına bağlayan Sultan Abdülhamit, bu sebeple Âdem-i Merkezîyetçi fikre karşı çıkmıştır. Meclisi-i Mebusan-ı kapatmakla merkezîyetçi siyasetini İstanbul'daki siyasi odaklara kabul ettiren Sultan,

²⁹⁸ Mustafa Gencer, *Jöntürk Modernizmi ve Alman Ruhu 1908-1918 Dönemi Türk-Alman İlişkileri ve Eğitim*, İletişim Yayınları İstanbul, 2003, s.42.

²⁹⁹ Cezmi Eraslan, *II. Abdülhamit ve İslam Birliği*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1992, s.187-212.

ordu komutanı, taşra eşrafı ve valilerin de bu görüşü benimsemelerini sağlamaya çalışmıştır.³⁰⁰

Sultan II. Abdülhamit, devlet için zararlı olan düşünce ve fikirlerle mücadele edebilmek için Yıldız İstihbarat Teşkilatı'nı kurmuş ve geliştirerek muazzam bir haber alma teşkilatı haline getirmişti. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin büyük bir öfke ile yargıladığı, Gayrimüslimlerin ise bilinçli olarak aleyhinde kötü propaganda yaptığı Yıldız İstihbarat Teşkilatı, yıllarca hem devletin içindeki hem de dış istihbarat, sabotaj ve casusluk, teşkilatları ile mücadele etmiş ve pek çok kez başarılı olmuştur.³⁰¹

Sultan II. Abdülhamit dönemine tanıklık eden önemli devlet adamlarından Sir Henry Woods Paşa, II. Abdülhamit'in yönetim biçimini şu sözlerle ifade etmiştir:

''Abdülhamit rejimi hakkında doğru hükme varmak için, olaylara akılcı açıdan bakmak gerekir. Bu açıdan bakıldığında idarenin ne kadar iyi olduğu görülecektir. Çünkü Abdülhamit baskıcı idare tarzına rağmen, devletin yeni baştan idare edilmesi için çalışmıştı. Abdülhamit olmasaydı, ne son senelere kadar geniş ve müstakil bir Osmanlı Devleti, ne de Ankara Hükümeti olabilirdi. Abdülhamit tahta çıktığı zaman Osmanlı'yı yoksul bir duruma düşüren Türk-Rus savaşı çıkmıştı. Bu harbin bütün ağır neticelerine karşın meydana gelen kayıpların Abdülhamit devrinde telafi edilmesi takdire şayandır. Zira bu savaş Osmanlı'yı para ve personel bakımından tamamen iflas ettirmişti. Önceki hükümdarlar zamanında muhtelif anlaşmalar gereğince alınan dış borçlar, ödenemeyecek seviyeye ulaşmış ve biriken faizler, anapara borç tutarını aşmıştı. Savaştan sonra yapılan Berlin Antlaşması ile bir yandan Avrupa'daki en büyük en zengin eyaletlerini, bir yandan Doğu'daki stratejik savunma pozisyonunu kaybetmişti. Bütün bu kötü neticelere rağmen devlet hazinesi, birkaç yıl içinde yeniden düzene sokulmuş, ticaret canlandırılmış ve dış borçların mühim kısmı ödenmişti. Bu arada Türk ordusunun gücü de arttırılmıştı. Bunların neticesinde Osmanlı'nın dostluğu yine büyük devletler tarafından aranır hale gelmişti. ''³⁰²

³⁰⁰ Cevdet Ergül, *II. Abdülhamit'in Doğu Politikası ve Hamidiye Alayları*, Çaplayan Yayınları, İzmir, 1997, s. 31.

³⁰¹ Levon Panos Dabağyan, *a.g.e.*, s. 18.

³⁰² Seyfullah Arpacı, *a.g.e.*, s. 42-43.

4.1.2. İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne göre "İstibdat"

İttihat ve Terakki Cemiyeti, yürüttüğü muhalefet politikasını "İstibdat" olarak tanımladıkları Sultan II. Abdülhamit'in yönetim biçimine dayandırmaktadır.

İttihat ve Terakki Cemiyeti mensupları kendi fikirlerini ülkede istedikleri gibi rahatça yayabilme imkânı bulamadıkları için firar edip gittikleri Avrupa ülkelerinde, II. Abdülhamit'e karşı yaptıkları eleştirilerin odak noktasında baskıcı olarak nitelendirmiş oldukları merkeziyetçi idaresi vardı.

Cemiyetin oluşumunda 'istibdata' karşı duyulan hoşnutsuzluk ile Batıya karşı duyulan hayranlık yatmaktadır. "Bu devlet nasıl kurtulur" sorusundan müphem olarak acilen meşrutiyetin ilanının gereğine inanan Cemiyet üyeleri, II. Abdülhamit idaresinin bir an evvel yıkılmasını arzu etmekteydiler. Osmanlı Devleti'nde ıslahat yapılması ve 'istibdat' idaresinin yıkılarak meşruti bir idarenin tesis edilmesi için yoğun bir propaganda faaliyetine girmişlerdir. Cemiyet, özellikle basın yayın yoluyla 'istibdat' idaresinin menfi uygulamalarından bahsetmiştir. Cemiyet, bu idarenin son bulması ile imparatorluğun derin bir nefes alacağı ve meşruti bir sistemin ihdas edilmesiyle birlikte de, vatanın şer odaklarından kurtulacağı düşüncesinde idi. Yayınladıkları neşriyatlarda da hükûmetin öncelikli işinin meşrutiyeti tesis etmek olduğu ifade ediliyordu.³⁰³

Saray, Cemiyetin varlığından ciddi manada rahatsız olmaktadır. İttihatçıların hedefinin II. Abdülhamit'i devirmek olduğunun bilinmesi İttihatçılar üzerindeki siyasi baskıyı giderek artırmıştır. Cemiyet üyelerinin II. Abdülhamit'e suikast planı kurup bir kısmının vazgeçmesi, dahası içlerinden birinin bu planı ihbar etmesi Cemiyetin kendine o tarihlerde tam anlamıyla güven duymadığını göstermektedir. Yakalanan Cemiyet üyeleri genelde sürgüne gönderilmekteydi. Saray Abdullah Cevdet, İshak Sükutî, Şerafettin Mağmumi ve Kerim Sebati'yi tutukladıktan sonra sürgüne göndermiştir. Ahmet Bey ve Sükutî ise sürgünde buldukları Rodos'tan Paris'e kaçmışlardır.³⁰⁴

Mekteb-i Tıbbiye'deki törenlerde "padişahım çok yaşa" sloganlarına muhalif talebeler bu tezahüratlara iştirak etmeyerek kendilerini açıkça ifşa etmekteydiler. Bu durum öğrenciler üzerinde büyük etki yapmaktaydı. O dönemde Harp Okulu'nda

³⁰³ Taner Aslan, *a.g.e.*, s.81.

³⁰⁴ Sina Akşin, *a.g.e.*, s.30.

öğrenci olan Enver Paşa anılarında bu olayın öğrenciler üzerindeki etkisini şu şekilde izah etmektedir:

“Zeki Paşa, bir gün Harbiyede iken yoklamada, bir çok zâbit ve Erkân-ı Harb sınıfıyla diğer sınıflardan ve mekteb-i Tıbbiye’den bir çok efen dilerin Sultan Hamîd aleyhinde teşebbüsât-ı cinayetskârânede bulduklarından dolayı tard, nefy ve idâm cezalarıyla mahkûm olduklarını okudu. Bunu bir sadakât nutku takip etti. Zeki Paşa, padişahın bizi sadakât için beslediğinden ve sadakât tahsîl edildikçe ta’biye ve seferiyye ve sair hususâtlardan meleke iktisâb edilmesine hacet kalmadan muzafferiyet temîn olunacağını söyledi. Bu iğrenç yalanlar zihnimde ufak bir ukde yapmıştı. Demek bizi aldatıyorlar, dedim. Hakikaten, idare-i zalimanenin tesirini bütün milletin anlamağa başlamış olduğunu hissettim ve bundan sonra idare-i zalime-i Hamîdi’ye karşı zihnimde hasıl olan intibâh, derece-i kemâle gelmişti. Bu hain herif istese bir anda her şeyi yapar; memleketi bahtiyar eder; etrafındaki alçakları dağıtır; hem memleket, millet bahtiyar olur, hem kendisi, diyordum”³⁰⁵

Resneli Niyazi’de Saray’ın uygulamalarını eleştirirken:

“Artık Yıldız Hükûmeti, Avrupa’ya kaçan gençleri taltîf sûreti ile celbetmek külfetinden vareste kalmış, aleyhinde kalem kullananlara, yazı yazanlara, söz anlatanlara, “silah-i kahr ü istibdâd”ını göstermişti. Mülkî ve askerî ceza kanunnâmeleri bu yeni cürümleri cinâyete addederek mürtekîblerini idâm, nefy-i müebbed, kâl’a- bendlik gibi şedîd cezalarla tehdîd edici yeni yeni maddeler, fasıllarla doldurulmuştu. Mektebe büyük bir şevk ve muhabbetle girdiğim halde Zabıt (Subay) üniformasını kazanıp giyerken, mektep idare heyetinin yani bir sürü casusların, bir sürü düzenbaz vatan hainlerinin mühürlerini taşıyan diplomayı elime aldığım ve hele mektebi terk ettiğim zaman, beni yetiştiren mektebe ve hele İstanbul’a hiddet ve nefretle veda ederek ayrıldım.”

şeklinde bahsetmektedir.

³⁰⁵ Taner Aslan, *a.g.e.*, s.87.

İttihat ve Terakki Cemiyeti, ‘‘istibdatçı’’ olarak adlandırdıkları Abdülhamit yönetimi yerine sadece azınlıkların işine yarayacak ve devleti temellerinden sarsacak bir ‘‘hürriyet’’ istiyordu. İttihat ve Terakki Cemiyeti nazarında II. Abdülhamit idaresi baskıcı olduğu gibi Osmanlı Devleti’nde de yeterli hürriyet ortamı bulunmuyor ve bu durum da azınlık sorunlarının temelini oluşturuyordu. Fakat bu iddialara karşı cevap niteliğinde olan iki emsalden biri olan Romanya'nın ünlü muharrirlerinden Panait İstrati: *‘‘Osmanlı Ülkesi dünyanın en hür diyarıdır, İslam'ı ve padişahı tenkid etmemek şartıyla her şey yapmak serbesttir.’’* Cümlelerini kurarken İkinci örnek olarak da yine bu döneme tanıklık etmiş ve Türkiye mütehassısı olarak tanınmış olan M.Urquarth ise: *‘‘İngiliz ve Protestan olmasaydım Türk ve Müslüman olmayı tercih ederdim, İngiltere ve Türkiye dini ve medeni hürriyete sahip yegâne iki ülkedir’’* ifadesini kullanmıştır.³⁰⁶

Bu gözlemler neticesinde Osmanlı Devleti, istibdadın hâkim olduğu bir ülke olmaktan daha ziyade makul ve tabii hürriyetin hükümlerinde olduğu bir memleketti. Bu durumda adı geçen cemiyete mensup olanların ızdırap duyduğu, adına kasideler düzdüğü hürriyet neydi? Bu hürriyet öncelikle gayr-ı Müslim vatandaşlara fayda sağlayan bir metaydı. Bizzat Avrupalı devletlerin notalarıyla ileri sürülmüş olan ıslahat talepleri de buna dayandığı gibi aynı mahiyetin ürünüydü. Ardından cemiyet bunun tabii neticesi olarak meclis talep etmişti. Çünkü bunun kendi zanlarınca, hem padişahın mutlak otoritesini tehdit için arzulamış, hem de bütün tebaayı kaynaştıracağını ümit etmişlerdi.³⁰⁷

4.1.3. Pragmatik Siyasetten Kişisel Muhalefete

‘‘Bu devlet nasıl kurtulur?’’ sorusundan müphem olarak acilen meşrutiyetin ilanı gereğine inanmakta olan Cemiyet mensupları, II. Abdülhamit idaresinin bir an evvel yıkılmasını arzu etmekteydiler. Osmanlı Devleti’nde ıslahat yapılması ve ‘istibdat’ idaresinin yıkılarak meşruti bir idarenin tesis edilmesi için yoğun bir propaganda faaliyetine girmişlerdir. Cemiyet, bilhassa basın yayın aracılığıyla ‘istibdat’ idaresinin menfi uygulamalarından bahsetmiştir. Abdülhamit yönetiminin son bulması ile imparatorluğun derin bir nefes alacağı ve meşruti bir sistemin kurulmasıyla birlikte de,

³⁰⁶ Ziya Nur Aksun, *Osmanlı Tarihi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1994, s.10.

³⁰⁷ A.g.e., s. 11.

vatanın şer odaklarından kurtulacağı düşüncesinde olan cemiyet, yayınlarıyla da hükûmetin öncelikli işinin meşrutiyeti tesis etmek olduğunu ifade etmekteydi.³⁰⁸

Osmanlı İmparatorluğu içerisinde Abdülhamit idaresine karşı muhalefetin odak noktası olan İttihat ve Terakki Cemiyeti, başlangıçta yalnızca, anayasa, Osmanlılık ve hürriyet programı çerçevesinde Osmanlı Devleti'nin yenileşmesini, II. Abdülhamit'in yerine de, ya Sultan V. Murat'ın yeniden tahta çıkmasını, ya da Mehmet Reşat'ın tahta geçirilmesini istemekteydi.

Meşrutiyet idaresinin kurulması için çalışmalarını hızlandıran cemiyet, öncelikle bazı şubeler açarak üye kayıtlarıyla kadrosunu güçlendirmeye çalışmıştır. II. Abdülhamit, bir müddet sonra bazı öğrencilerin ve hafiyelerin ihbarı ile bu cemiyetin varlığından haberdar olmuştu. Cemiyet, padişah tarafından kapatılarak ileri gelen mensupları da tutuklanmıştı. Fakat II. Abdülhamit'in insafı sayesinde, üç ay geçmeden tutuklananlar Padişah tarafından affedilmiş, cemiyet üyelerinin okullarına dönmelerine izin verilmişti. Bu nedenle çalışmalarına bir süre ara veren cemiyet, kaldığı yerden çalışmalarına devam etmiştir.³⁰⁹

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kurulmasının ardından, özellikle II. Abdülhamit'in kullandığı istihbarat teşkilatı, İstanbul'daki muhalif hareketi yakından takip etmeye başlamıştı. Bundan sonraki süreçte de pek çok cemiyet mensubu ülkeyi terk etmiş, kalanlar da bu gizli oluşumu vilayetlerde yaymaya çalışmıştı. Cemiyetin kurucu üyeleri, Kahire'de ve Avrupa'da şubeler açmıştı. Cemiyetin savunduğu düşünelere meyilli olan öğrenciler, İstanbul'daki askeri ve mesleki okullardan mezun olup vilayetlere tayin oldukça, cemiyetin savunduğu devrimci fikirler, yayılmaya başlıyordu. Bu arada hükümet, kuşkulandığı subayları, öğrencileri ve memurları bilhassa Bağdat, Trablusgarp, Hicaz gibi uzak bölgelere sürgün etmiş, sürgüne gidenler ise gittikleri bölgelerde benzer propagandaları sürdürmüşlerdir. Destekçi subaylar vesilesiyle, bu bölgelerin başkentlerinde bulunan başlıca askeri birliklerde, cemiyetin fikirleri ve faaliyetleri hızla gelişmişti.³¹⁰

³⁰⁸ Taner Aslan, *a.g.e.*, s.81.

³⁰⁹ Vahid Çabuk, *a.g.e.*, s. 223-224.

³¹⁰ Hasan Kayalı, *a.g.e.*, s.53-54.

Devlet tarafından sürgün edilen veya kendi istekleriyle yurt dışına kaçan cemiyet üyeleri, bir süre sonra buldukları yerlerde yine gizlice cemiyetin şubelerini açmaya başlamışlardı. 1889'da Paris'te tanıtık bir isim olan Ahmet Rıza, Avrupa'daki İttihatçılar'a katılmıştı. Ahmet Rıza, hakkında çıkan söylentiler nedeniyle Hüdavendigâr vilayetindeki eğitim-öğretim müdürlüğü görevinden ayrılmış ve Abdülhamit yönetimine karşı Osmanlı Devleti'nin dışında bir muhalefet kampanyası başlatmıştı.³¹¹

Bütün bu gelişmeler ışığında İttihat ve Terakki Cemiyeti, İstanbul'da hızlı bir şekilde yayılmaya devam ediyordu. Bu durumdan şüphelenen hükümet, çeşitli şahısları tutuklatmıştı. 1895 yılının sonlarına doğru, aralarında İshak Sükuti, Abdullah Cevdet, Şerafettin Magmumi ve Kerim Sebati'nin de bulunduğu birkaç üye tevkif edilmiş ve sürgüne gönderilmişti. İshak Sükuti ve Harbiye'de öğretmen olan Çürüksulu Ahmet Bey, Rodos'a sürgün edilmelerinden sonra bir kaçış planı hazırlamışlar ve Paris'e kaçmayı başarmışlardı. Abdullah Cevdet, Afrika'da bulunan Trablusgarb'a gönderilmiş ancak çok geçmeden oradan da Tunus'a, 1897'de de Fransa'ya ulaşmayı başarmıştı. İbrahim Temo ise tutuklanmadan evvel, ülkeden ayrılarak Romanya'ya gitmişti. Romanya'da cemiyetin örgütlenme sürecine yardım etmiş ve hareketin düşüncelerini savunan bir gazete çıkarmaya başlamıştı.³¹²

Başlangıçta "*hürriyet, müsavat, uhuvvet*" sloganlarıyla yola çıkan İttihat ve Terakki Cemiyeti, tutuklamaların artmasıyla birlikte muhalefet hareketini daha da sertleştirerek farklı bir siyasi eğilim sergilemeye başladı. Devlet için "faydacı" bir amaç uğruna çıktıklarını iddia ettikleri muhalefet yolunda, izledikleri siyasi yol boyut değiştirmiş ve farklı bir çizgiye doğru kayarak tamamen Sultan II. Abdülhamit karşıtı bir politikaya dönüşmüştür.

Amaçlarını gerçekleştirme adına önlerindeki tek engeli Sultan II. Abdülhamit olarak değerlendiren cemiyet, bundan sonraki faaliyetlerini "şahıs" odaklı yürüterek muhalefet çizgisini "Abdülhamit karşıtlığına" indirgemişti. Bu doğrultuda söylemlerini gittikçe sertleştirilen İttihat ve Terakki Cemiyeti, yayınlarında Sultan'ı açıktan hedef göstermiş ve II. Abdülhamit için ağır hakaretlere varan ifadeler kullanmaktan da çekinmemişlerdi.

³¹¹ Ernest E. Ramsaur, *a.g.e.*, s.41.

³¹² Hasan Kayalı, *a.g.e.* s.51.

İttihatçıların önemli yayın organlarından biri olan *Mizan* Gazetesinde Sultan II. Abdülhamit için; “*Memleketi yöneten artık bir sultan değil, şeytandır*”, “*Sultan değil, taht üzerine kurulmuş ifritin ta kendisi, uğursuz herif, katil-i ekber, şeyn-i (ayıp) beşeriyet, cani-i âzam*”³¹³ ifadeleri kullanılırken bir başka İttihatçı yayın organı *Osmanlı*’da; “*Sultan Hamîd bir katildir, Sultan Hamîd dinsizdir. Sultan Hamîd memleketi ve halkı tahrip etmektedir, Allah’ın yardımıyla Sultan Hamîd’in tahtını bir gün başında paralayacağız.*”³¹⁴ gibi açık tehditkar cümleler yer almıştır.

Sultan II. Abdülhamit düşmanlığına dönüşen İttihat ve Terakki Cemiyeti muhalefeti, daha da ileri giderek Sultan’ın canına kast etme derecesine varan boyutlara da ulaşmıştır.

Ermeni Komitacıları baş müzakerecisi Diran Kelekyan ile İTC baş müzakerecisi Bahaeddin Şâkir arasındaki yazışmalarda, İTC ve Ermeni Komitelerinin Sultan II. Abdülhamit’e karşı bir suikast planı içinde oldukları anlaşıldığı gibi planın detayları konuşulmuş ve hatta alternatif yöntemlerine kadar düşünüldüğü ortaya çıkmıştır. Yıldız Suikastı sonrası geniş güvenlik tedbirlerinin alınmasıyla plan safhasında kalan girişim gerçekleştirilememiştir.³¹⁵

4.2. DEVLETE MUHALEFET

4.2.1. Abdülhamit Düşmanlığından Devlet Karşıtlığına

İttihat ve Terakki Cemiyeti üyeleri toplumsal statü ve ilkeleri açısından farklı gruplardan oluşmaktaydı. Devletin kurtuluşunu Osmanlıcılık ideolojisinde gören Prens Sabahattin grubu Teşebbüs-i Şahsi ve Âdem-i Merkeziyetçi fikri benimserken Ahmet Rıza ve arkadaşları Pozitivist ve milliyetçi görüşü benimsemiş, Mizancı Murat ve çevresi ise İslamcı görüşü kanıksamıştı.³¹⁶

Jön Türkler muhtelif bölge ve mahallerde eylemlerini sürdürdü. Ahmet Rıza öncülüğündeki Paris Şubesi, Hoca Kadri’nin başında bulunduğu Kahire, İshak Sükûti ve Abdullah Cevdet’in içinde bulunduğu Cenevre Şubesi ile İbrahim Temo’nun

³¹³ Muammer Göçmen , *a.g.e.*, s.172.

³¹⁴ *A.g.e.*, s.180-209.

³¹⁵ Erdal Aydoğan – İsmail Eyyüpoğlu, *a.g.e.*, s.326.

³¹⁶ Taner Aslan, *a.g.e.*, s.102.

Balkanlar'ın çeşitli yerlerinde kurduğu küçük Şubeler ve son olarak da Kafkasya'daki Şubeler faaliyet gösterdi. Âdem-i Merkezi yönetimi savunan Prens Sabahattin'in grubuna Dr. Nihat Reşat, Dr. Sabri Siret, Fazıl ve Zeki Beyler, Ahmet Rıza grubuna ise Dr. Nazım, Dr. Bahaettin Şakir ve Ferit Beyler katıldı. Ancak gruplar arasındaki ciddi fikir ayrılıkları mevcuttu.³¹⁷

1900'lü yıllardan beri Makedonya bölgesinde Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti biliniyordu. Paris'te Jön Türkler arasında fikir ayrılıkları baş gösterirken cemiyet mensupları farklı gruplara bölündü. Jön Türklerin Terakki ve İttihat Cemiyeti üyesi olan Dr. Nazım Bey Balkanlar'daki gelişmeleri düzenli olarak takip ediyordu. Dr. Nazım Bey Balkanlar'dan başlayacak bir mücadelenin daha çabuk sonuca ulaşacağı düşüncesindeydi. Balkanlar'da kurulan *Osmanlı Hürriyet Cemiyeti* üyelerinin büyük çoğunluğu genç subaylardan oluşuyordu. Dr. Nazım Bey bu durumu fark ederek Paris'te kalmanın İttihatçı düşünce için bir fayda vermeyeceği düşüncesindeydi. Cemiyete yeni kazandırılan genç isimler ile yeni şubeler açma yoluna gitmeyi مناسب görüyordu.³¹⁸

Dr. Nazım Bey Paris'te uzun süre kalmanın bir fayda vermeyeceği kanısıyla Mithat Şükrü gibi cemiyete kazandırdığı gençlerle yeni şubeler açma yolunu tercih etti. Bu doğrultuda Mithat Şükrü'ye Cenevre'de Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bir şubesini açmasını tavsiye etti. Cemiyet üyeleri özellikle Avrupa'da gazeteler yoluyla faaliyetlerini sürdürüyorlardı. Dr. Nazım bu faaliyetlerle bir yere varılamayacağını düşünerek daha etken bir yol bulmak maksadıyla Selanik'e hareket etti.³¹⁹

Dr. Nazım'ın aslında amacı yurda bir şekilde girerek Cemiyet'in teşkilat, basın ve gazete eylemlerini yürütmektir. Ancak Hükümetin, Dr. Nazım'ı vatan haini ilan etmesi ve hakkında da idam kararı vermiş olması nedeniyle Dr. Nazım'ın yurda girebilmesi pek mümkün gözüküyordu.³²⁰

Dr. Nazım'ın teşkilatın toparlanabilmesi için muhakkak ülkeye girmesi gerekiyordu. Düşüncesini gerçekleştirebilmek adına bir plan tasarladı. Dr. Nazım'ın

³¹⁷ *A.g.e.*, s.103.

³¹⁸ Ahmet Eyicil, *a.g.e.*, s.234.

³¹⁹ *A.g.e.*, s.64.

³²⁰ *A.g.e.*, s.65.

ülkeye girebilmesi yalnızca Yunanistan vasıtasıyla mümkün görünüyordu. O dönemlerde Selanik, Rum, Sırp ve Bulgar çetecilerinin merkezi konumundaydı. Selanik'te bulunan *Osmanlı Hürriyet Cemiyeti*'nin en iyi anlaşığı azınlık grubu Rum komitacılarıydı. Cemiyet'in idari kanadı Dr. Nazım'ın Paris'ten Selanik'e gelebilmesi için Rum Komitacılarının lideriyle temasa geçti.

Plana göre Dr. Nazım Yunanistan'a ulaştıktan sonra Rum Komitacıları onu sınıra getirecek, buradan da uygun bir vakit esnasında içeri girecekti. Cemiyet, planın gerçekleşmesi adına o dönemlerde açıkça devlet karşıtlığı yapan ve Osmanlı toprak bütünlüğünü tehdit eden Rum Komitacılarıyla irtibata geçerek planın içeriği hakkında bilgi verdi. Rum Komitacıları da bu konuda cemiyete yardım edeceklerine dair söz verdi. Cemiyet, Dr. Nazım'a Rum Komitacılarıyla yaptıkları görüşme ve izlenecek yol haritası ile ilgili bir bilgi mektubu gönderdi.

Selanik'e ulaşan ve Mithat Şükrü Bleda'nın evinde kısa bir müddet kaldıktan sonra Frenk Mahallesinde bir İtalyan'dan kiralanan pansiyona yerleşen Dr. Nazım, Selanik'teki örgüt arkadaşlarına bütün bilgileri bu küçük pansiyon odasında veriyordu. Selanik'e gelmeden önce Dr. Nazım, Mithat Şükrü Bey'e haberleşme için yetenekli ve hırslı bir gence ihtiyacı olduğunu ifade etti.

Mithat Şükrü Bleda da Dr. Nazım'a o zamanlar posta başkâtibi olan Talat Bey'i önerdi. Dr. Nazım Bey ve Talat Bey'in tanışıklığı bu şekilde başlamış oluyor ve ikili aralarında gizlice irtibat kuruyordu.

Selanik'teki hareketin başını Sabatayist olduğu söylenen Talat Bey çekerken Mithat Şükrü, Selanik'te dikkat çekmemek adına Dr. Nazım ile hücre evinde, Beş Çınar Kahvehanesi'nin bahçesinde, bazen Yanyo'nun birahanesinde ya da Mason Locası'nda görüşüyordu. Devlet karşıtı Rum Komitacılarıyla iş birliği yapan Cemiyet, Selanik'te de Mason Localarından da destek alıyordu. Dr. Nazım, Paris ile diğer şubeler arasındaki iletişimi sağlamak için basın ve gazete eylemlerinin devam ettirilmesinin yanında *Osmanlı Hürriyet Cemiyeti* ile Paris merkezli *Terakki ve İttihat Cemiyeti*'nin birleştirilmesi fikrini savunuyordu. Dr. Nazım'ın Mithat Şükrü'den aldığı bilgiler

Selanik'teki cemiyetin hedefi ile Paris'teki cemiyetin amacının aynı, fakat gittikleri yolun farklı olduğunu gösteriyordu.³²¹

Cemiyet, Meşrutiyeti ilan etmek ve Sultan II. Abdülhamit'i tahttan indirmek gayesi adına asker, sivil, Müslim, Gayrimüslim ve Devlet düşmanı komitacılar gibi gruplarla işbirliği ortamı kurmuş, Paris, Kahire ve Cenevre üçgeni ile Selanik, Edirne ve Üsküp arasındaki bağ sayesinde hareketini kuvvetlendirmiştir. Manastır'da Devlet'e karşı başlatılan isyan hareketi, 24 Temmuz 1908 tarihinde Sultan II. Abdülhamit'in II. Meşrutiyeti ilan etmesiyle sonuçlanacaktır.

İttihatçıların Devlete karşı düştüğü bir başka büyük hata ise Sultan II. Abdülhamit'i devirmek adına bir yandan bölücü Rum Komitacılarıyla saf tutarken diğer yandan da Ermenilerle birlikte suikast planlarına ortak olmalarıydı.

Suikast planı için Ermeni Komita baş müzakerecisi Diran Kelekyan ile temasa geçen İttihat ve Terakki Cemiyeti baş müzakerecisi Bahaeddin Şâkir, planın ayrıntılarını mektuplaşarak şekillendirmiş, 1905 yılında başarısızlıkla sonuçlanan Yıldız suikastı sonrasında 1906 yılında yeniden ortak bir suikast planı tasarlanmıştır.³²²

Hangi nedenle gerçekleştirilemediği kesin olarak bilinmeyen bu suikast planı, yalnızca plan aşamasında kalmış olsa da bu hadise İttihatçıların, Sultan II. Abdülhamit'i tahtan devirmek adına yürüttükleri muhalefetin, boyut değiştirerek Devlet muhalifliğine dönüştüğünün bir kanıtı niteliğindedir.

4.3. DAHİLİ MUHALEFET

4.3.1. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Sultan'a Karşı Yürüttüğü İç Muhalefet

Sultan II. Abdülhamit'in en etkili reform hareketleri, eğitim alanında yapmış olduğu çalışmalardır. Bu yenilikler, merkezi otoriteyi zayıflatırken şehirli alt orta sınıf halkı için de askeri ve bürokratik kariyer odaklı bir eğitim, statüsel sıçrayış aracına dönüşmüştü. Bu bağlamda Jön Türk hareketinin birçok mensubu, bu toplumsal tabakadan geldikleri için onlara bürokrasinin kapıları aralanmış oluyordu. II. Abdülhamit'in hayata koyduğu eğitim yenilikleri, İttihat ve Terakki Cemiyeti üyeleri

³²¹ *A.g.e.*, s.67-68.

³²² Erdal Aydoğan – İsmail Eyyüpoğlu, *a.g.e.*, s.326.

için ihtilâl hareketinin tetikleyici bir unsuru olmuş ve cemiyet, kapatılan meclisin tekrar açılması ve Kanun-i Esasi'nin yeniden yürürlüğe girmesini bir başlangıç olarak görmüştü. İttihatçılar, devleti yalnızca siyasi açıdan değil, toplumsal, ekonomik ve kültürel açıdan da değiştirmek istemekteydiler.³²³

Sultan II. Abdülhamit, çağdaşlaşmayı kontrol altında tutmayı bir gereksinim olarak değerlendirmişti. Bu reform hareketleri yalnızca eğitim alanında sınırlı kalmamış, iletişim, sağlık, ulaşım ve bayındırlık sahalarında dönemine kıyasla oldukça iddialı ve cesur yenilikler getirmişti.

1890 senesinde Mizancı Murat tarafından hazırlanmış bibliyografik çalışmaya göre; II. Abdülhamit'in ilk on beş senelik yönetimi boyunca, 4000 kadar Türkçe eser basılırken bunların 200'ü din, 500 tanesi dil, 1000 tanesi akademik, 1600 adetten fazlası edebiyat, tiyatro, şiir ve 1200 adetten fazlasının ise idari ve yönetmeliklerle alakalı olduğu anlaşılmaktadır.³²⁴

II. Abdülhamit, Batı'dan jurnalcileri marifetiyle gelen liberal fikirleri ve düşünceleri kontrol altına alarak rejimin ve devletin güvenliğini arttırmayı hedeflemişti. Ancak bu uygulama Avrupalı devletlerin etkisiyle de azınlık unsurlarda ulusçu düşüncelerin kuvvetlenmesine yol açarken Jön Türklerde de sansüre ve jurnalciliğe karşı siyasal fikirlerin yaygınlaşp ve güçlenmesine katkı sağlamıştı.³²⁵

Cemiyetin vücut bulmasında “istibdat yönetimi” olarak adlandırdıkları idareye duyulan hoşnutsuzluk ile Avrupa'ya karşı duyulan ilgi ve “Devleti kurtarma” ideası temel nokta olmuştur. Sultan II. Abdülhamit idaresinin bir an evvel yıkılmasını arzu eden İttihatçılar, Osmanlı Devleti'nde acilen ıslahat yapılması ve ‘istibdat’ idaresinin yıkılarak meşruti bir idarenin tesis edilmesi için yoğun bir propaganda sürecine girmişlerdir. Cemiyet, bilhassa basın yayın yoluyla ‘istibdat’ idaresinin menfi uygulamalarını eleştirirken bu idarenin son bulması ile imparatorluğun çöküşten kurtulacağını ve meşruti bir sistemin ihdas edilmesiyle birlikte de, vatanın şer

³²³ Feroz Ahmad, *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, Çev: Sedat Cem Karadeli, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 2010, s.56-57.

³²⁴ Bernard Lewis, *a.g.e.*, s.256.

³²⁵ İlhan Akın, *Türk Devrim Tarihi*, Fakülteler Matbaası, 2. Baskı, İstanbul 1984, s.47.

odaklarından arındırılacağını savunmuştur. Çıkardıkları neşriyatlarda da hükûmetin ilk işinin meşrutiyeti tesis etmek olduğu kuvvetle ifade ediliyordu.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin teşkilâtlanma yapısına bakıldığında, kolektif liderlik özelliği dikkat çekmektedir. Bu husus Cemiyet üyelerinin demokrasiyi çok sevdiklerinden ya da çoğulcu ilkeleri benimsemiş olduklarından değil; Sultan II. Abdülhamit'in revize ettiği çağdaş mekteplerden yetişmiş olmalarından kaynaklıydı. Bu okullarda edindikleri düşünce yapısı ile yönetimin sadece padişahın ve beraberindeki bir grup paşanın keyfi istek ve arzularına göre ayakta durmaması gerektiğine inanmaktaydılar.

Mustafa Ragıb'ın, *‘Meşrutiyetten Önce Manastırda Patlayan Tabanca’* isimli eserinde ifade ettiği durum, Sultan II. Abdülhamit döneminin muhalefet hareketinin genel düşünce yapısını yansıtması açısından mühimdir:

‘Padişahın tahakkümü ve zulmü, memleketin hayat ve varlığını zehirledikçe memleket içinde ve dışındaki inkılâp cereyanları da çoğalıyordu. Abdülhamit idaresine karşı nefret ve isyan duygularıyla kaynaşan bu cereyana karışanların bir nokta etrafında birleşmiş düşünceleri vardı:

Meşrutiyeti ilan ettirecek umumi bir ihtilal yapmak.

Vatanın kurtuluşunda başlıca deva olacağı sanılan bu düşünce, günden güne olgunlaşıyor, kökleşiyordu. Fakat bu samimi inanışlarla kalpleri çarpanlar, hükümetin kahredici ve yıldırıcı kuvvetleri karşısında (hafiyeler ve jurnalcilik) birleşmek yolunu bulamıyorlardı. Yıllarca süren bu asil isyan duyguları, yalnız birbirine güvenilir insanlar arasında dudaklardan kulaklara fısıldamalar şeklinde tezahür ediyor, fiili bir kudret padişahı ve hükümeti tehdit edici bir mahiyet alamıyordu.

II. Abdülhamid, halkın sevgisine dayanmayarak saltanat sürdüğüne çok eskiden beri emindi. Hatta son zamanlarda, halk tabakalarında gizli bir varlıkla

yaşayan umumi nefreti sezmemiş değildi. Ancak bu nefretin elle tutulabilecek bir dereceye gelmediğini görüyor, hedefini tayin edemiyordu.''³²⁶

II. Abdülhamit yönetimini kendilerince değerlendirerek halkın da idareden memnun olmadığı düşüncesine inanan muhalif kanat için artık ‘’istibdat’’ uygulamaları gün geçtikçe çekilmez bir hal almış ve yönetimde kendilerinin olması için de Meşrutiyet’in ilanı bir gereksinim olmuştu.

20. yüzyılın başlarında Meşrutiyetin yeniden yürürlüğe girmesi için muhaliflere cesaret veren diğer bir farklı hadise ise 1905 yılında Uzak Doğu’da Rusya’nın Meşrutiyet yönetimiyle yönetilen Japonya’ya yenilmesi olmuştu. Japonya’nın bir Batılı devleti yenmesinin sebebini meşruti bir idareyle yönetilmesine bağlayan muhalifler, Osmanlı Devleti’nin de aynı başarıyı gösterebileceğine inanmışlardı. Aynı sene içerisinde Tahran’da iki tüccarın Şah tarafından cezalandırılması halkın Şah’ı protesto etmesine sebep olurken protesto ile başlayan olaylar kısa zaman içerisinde büyüdü ve 1906 yılında Şah, temsili bir meclis için seçimlerin yapılmasını kabul etmek zorunda kaldı. Böylece Müslüman bir ülkede halk hükümdardan anayasal bir güvence koparmış oluyor, bu durum da İttihatçıların daha da cesaretlenmesine sebep oluyordu.³²⁷

4.3.2. Ahmet Rıza ve Siyasi Fikirleri

Sultan II. Abdülhamit yönetimine karşı pek çok yönden muhalefet eden İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin önemli isimlerinden biri olan Ahmet Rıza Bey, 1858 yılında İstanbul da dünyaya geldi. Babası İngiliz lakabıyla tanınan Şura-yı Devlet ve Ayan Meclisi üyelerinden Ali Bey, annesi ihtida etmiş Avusturyalı bir ailenin kızı Naile Hanım’dır. Ahmet Rıza, Beylerbeyi Rüştüyesini bitirdikten sonra Mahrec-i Aklam'a, daha sonra da Mekteb-i Sultani’ye devam etti. Annesinin etkisiyle küçük yaşlardan itibaren Batı kültürüyle yetişti. Çocukluğunda astım hastalığından dolayı uzunca bir süre Vaniköy sırtlarındaki çiftliklerinde avcılık ve bahçe işleriyle meşgul oldu. Ardından Anadolu köylüsünün sefaletinin tarım geriliğinden kaynaklandığı düşüncesiyle Fransa'ya giderek ziraat eğitimi aldı. Paris Grignon Ziraat Mektebi’ni bitirdikten sonra yurda dönen ve Ziraat Nezareti'nde memurluğa başlayan Ahmet Rıza, Modern tarım metotlarının kullanıldığı bir işletme kurmak istiyordu. Ancak bu girişimi

³²⁶ Mustafa Ragıb, *Meşrutiyet’ten önce Manastır’da Patlayan Tabanca*, Bengi Yay., İstanbul, 2007, s.5-6.

³²⁷ Tevfik Çandar, *a.g.e.*, s.87.

başarısız oldu. Fransız İhtilali'nin yüzüncü yılı dolısıyla düzenlenen sergiyi ziyaret etmek amacıyla Paris'e gitti ve orada yaşamaya karar verdi.³²⁸

Dünya görüşü olarak Pozitivist olmayı seçen Ahmet Rıza Bey, bu doğrultuda Comte'nin felsefesini benimsemiştir. Ahmet Rıza, kendince yorumladığı ve Osmanlı Devleti üzerinde uygulamak istediği felsefi görüşünde İslam dinini bir engel mahiyetinde değerlendiriyordu. Ancak daha sonraki sürece bakıldığında, Ahmet Rıza Bey'in bu hesapta yanıldığını görülmektedir.

Sultan II. Abdülhamit'e karşı muhalif hareketin liderlerinden biri olan Ahmet Rıza, insanlara kendi fikirlerini benimsetmeye çalışırken diğer taraftan da padişahı sertçe eleştirmiştir. Avrupa'da lobilerin desteğiyle çıkardığı *Meşveret*'te, Sultan'ı şu ağır sözlerle eleştirmişti: "*Kendinden başka hiçbir şey için kaygılanmayan, kendi esenlik ve mutluluğu uğruna her şeyi, devletin değer ve onurunu, uluslarımızın hak ve yetkilerini kurban eden bu monark'a insan demeye utanıyorum.*" 1902 yılının Mayıs ayında, *Şûra-yı Ümmet*'te yayımlanan bir makalesinde zalim olarak değerlendirdiği bu hükümdara karşı halkı uyarırken: "*gücünü ve iktidarını, halkı bölmek ve bir birine düşürmekten alan hükümdarın boyunduruğundan vatani kurtarmak*" gerektiğini iddia ediyordu.

Ahmet Rıza Bey, düşüncelerini bir lahiya halinde II. Abdülhamit'e gönderdi. Sultan'ın fikirlerini bildirmeye devam etmesini istemesi ve onu teşvik etmesi üzerine Ahmet Rıza, padişaha lahiyalar göndermeyi sürdürdü. Gönderdiği lahiyaları daha sonra Londra'da risaleler halinde neşreden Ahmet Rıza'nın yayınları, 1894 yılında Paris'te bir araya gelen muhalif grup arasında büyük yankı uyandırmıştı. Ahmet Rıza'nın katılımıyla İttihatçılar'ın Avrupa kamuoyundaki faaliyetleri hız kazandı.³²⁹

Ahmet Rıza'ya göre "*Bütün Avrupalılar, tüccarları ve misyonerleriyle İslam memleketlerini sömürebilmek ve kendilerini burada hâkim kılabilmek için bahaneler arıyorlardı.*" Ahmet Rıza, Osmanlı Devleti'nin parçalanmasının önemli etkenlerinden

³²⁸ Ömer Faruk Şerifoğlu, "Ahmet Rıza", *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, I. Cilt, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2008 s.158.

³²⁹ *A.g.e.*, s.158.

birisi olarak da, Osmanlı Devleti'nin Gayrimüslimler'e karşı güttüğü hoşgörü politikası olduğunu ileri sürmüştü.³³⁰

Bu iddialarına karşın somut bir çözüm önerisi ortaya koymayan Ahmet Rıza, bütün bunları bilmesine rağmen Avrupalı dostlarıyla ilişkilerini sürdürmüş ve onlarda destek alarak Sultan Abdülhamit'i eleştirmekten geri durmamıştır. Ahmet Rıza'nın Türkçe *Meşveret*'te ve Fransızca ekinde birbirinden farklı iki tutum görülmektedir. Fransızca ekinde bazı İttihatçılar tarafından kozmopolit ve evrensel olarak görülen fikirleri yer alırken Türkçe *Meşveret*'te daha çok Osmanlılar'ın vatanlarını kurtarmaları gerektiği, Sultan'ın despot politikası hakkındaki meseleler kaleme alınıyordu.³³¹

Ahmet Rıza *Meşveret* gazetesinde Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin gayelerini de şu şekilde izah etmekteydi : “ *Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti din ve millet ayırmayarak bütün Osmanlılar'ı ittihat ve ittifaka davet ediyordu. Birleşmek ve menfa-i umumiyenin muhafazasına elbirliğiyle çalışmak için evvela ahalide vatanın nefil ve ziyarı ve selamet-ü tehlikesi hakkında bir fikr-i umumisi olmalıydı. Cemiyetin maksadı Meşveret vasıtasıyla ahaliye hükümet-i haziranın seyyiatı yüzünden giriftar olduğu halin vahametini ve memleketin ihtiyacını ve inkılâbın lüzumuna tefhim ederek ittihadın eshabını hazırlamak ve ahval-i idare-i devletin ıslahı yolunu müzakere etmektir.*”³³² Ayrıca *Meşveret* gazetesindeki bazı makalelerde, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin isteğiyle anayasanın tekrar yürürlüğe konması gerektiği mecburiyetini hatırlatıyor, bunun da ancak Sultan II. Abdülhamit'in tahtan uzaklaştırılmasıyla mümkün olabileceğini savunuyordu.

Ahmet Rıza, II. Abdülhamit ve onun merkezîyetçi yönetim anlayışını Fransa'da yayımladığı *Meşveret* Gazetesi'nde eleştirilerinin merkezi haline getirmişti. Ahmet Rıza, Osmanlı Devleti'nin istiklali için gereken ıslahatların ancak İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yönetime gelmesiyle olacağına inanıyor, bu doğrultuda devleti iyi yönetemediği ve devletin kurtuluşu için gerekli reformist icraatları yerine getirmediği gerekçesiyle Sultan II. Abdülhamit'i suçlu buluyordu.

³³⁰ Şerif Mardin, *a.g.e.*, s.128-132.

³³¹ *A.g.e.*, s.135.

³³² *A.g.e.*, s.135-136.

İttihatçılar'ın ve Ahmet Rıza'nın, Avrupa'da basın yoluyla Sultan II. Abdülhamit'i acımasızca eleştirmek yoluyla Padişah'a karşı kin ve nefreti artırarak ona muhalif bir kamuoyu oluşturma çabalarına karşın Avrupa basınında, Sultan II. Abdülhamit ve icraatlarını öven pek çok gazete makalesi bulunmaktadır. Viyana'da Fransızca yayımlanan *Extrablatt* Gazetesi'nde Osmanlı Devleti'nin 34. Padişahı olan II. Abdülhamit'in tahta çıktığı günden beri önemli devlet işleriyle meşgul olduğunu belirtmiştir. Adil ve ıslahatçı olduğundan bahsedilen II. Abdülhamit'in, Asakir-i Şahaneyi tanzim ettiği ve geliştirmek için ıslahatta bulunduğu beyan edilmiştir. Gazetede II. Abdülhamit'in devletin en ücra köşelerine kadar adaleti sağlamak için çaba sarf ettiği vurgulanmıştır.

II. Meşrutiyet'i ilan ettirinceye kadar II. Abdülhamit'i sertçe eleştiren İttihat ve Terakki üyeleri, bilhassa İstanbul'a döndükten ve hükümdarı yakından tanıdıktan sonra yanıldıklarını anlamıştır. Enteresan olan, Ahmet Rıza Meşrutiyet'in ilanı ile daha İstanbul'a geri dönmeden günah çıkartmaya başlamış ve yerden yere vurarak sertçe eleştirdiği Sultan hakkında övgü dolu ifadeler kullanmaya başlamıştır:

*“ Ülkemin çıkarı beni hükümdarın iyi niyetinden şüphe etmemeğe zorluyor. Vaadine inandığım kadar, İttihat ve Terakki komitemizin vatanseverlik gücüne de aynı zamanda inanıyorum. Bu unutulmayacak olayın Abdülhamit'in saltanatında gerçekleşmiş olması ülke için büyük bir mutluluktur. Çünkü hiçbir devlet adamı Avrupa diplomasisinin perde gerisini onun kadar bilmez, hiçbir hükümdarın onun kadar tecrübesi yoktur ve dünyada Hiçbir memur onun kadar çalışmaz. Halkını, geniş politik bilgilerinden, eylemlerinden, çalışkanlığından yararlandırarak ve gücünü iki meclisin moral ve fiziki gücüne katarak, sadece muhteşem imparatorluğuna büyük bir hizmet etmekle kalmayacak, insanlığa da hizmet edecektir.”*³³³

4.3.3. Mizancı Murat ve Muhalefeti

Ahmet Rıza'nın ardından İttihat ve Terakki hareketinin bir diğer önemli ismi de Mizancı Murat'tır. Sultan II. Abdülhamit'e karşı basın yoluyla sert bir muhalif yol izleyen Mizancı Murat, 1854 yılında Dağıstan Huraki'de doğdu. Hacı Mustafa

³³³ Adem Çevik, *Jön Türker'den Cumhuriyet'e II. Abdülhamid'de Yanılanlar*, Ufuk Kitap Yayınları, İstanbul, 2006, s.174.

Efendi'nin oğlu olan Mizancı Murat, Dağıstan'ın bağımsızlığı için Ruslarla mücadele etti ve Hacı Murat'ın maiyeti altında küçük yaşlarda Arapça ve din dersleri aldı. Timurhan Şura Rüştüyesi ve İstavropol İdadisi'ni tamamladı. Rus baskıları nedeniyle İstanbul'a gelerek Halifeye hizmet etmek istiyordu. Bu amaçla 1873 yılında İstanbul'a giderek Hariciye Matbuat Kalemi'nde çalışmaya başladı. Bu esnada Maliye Nazırı Şirvanizade Rüşdü Paşa'nın konağına yerleşerek mühürdarı oldu ve çeşitli görevleri esnasında yanında bulundu.³³⁴

1876-1877 yılları arasında *Vakit* ve *İttihat* gazetelerinde dış politika hakkında yazılar yazdı. Bu esnada Mekteb-i Mülkiye'de coğrafya ve tarih dersleri verdi. Darülmuallime'de tarih hocalığı ve müdürlük yaparak Maarif Nezareti Teftiş ve Muayene Heyeti üyesi oldu. Dağıstan'a gidip geldikten sonra ise *Mizan* Gazetesini yayımlamaya başladı. İlk zamanlar saray tarafından takdir gören gazete, bir müddet sonra belirli aralıklarla tatil edildi.³³⁵

1891 yılında Duyun-i Umumiye Komiserliği görevine getirildi. Dört yıl bu görevi sürdüren Mizancı Murat, memleketin kalkınması amacıyla hazırlamış olduğu ıslahat teklifi Padişah tarafından ilgi görmeyince, yönetim ile arası açıldı. Duyun-i Umumiye' de görev yapan Gayrimüslimlerin de etkisiyle Avrupa'ya kaçma planları hazırladı. 1805 Kasım'ında Sivastopol üzerinden önce Dağıstan'a oradan da Kiev - Viyana yoluyla Paris'e gitti. Paris'te İttihat ve Terakki Cemiyeti lideri Ahmet Rıza ile görüşen Mizancı Murat, Ahmet Rıza'dan umduğu ilgiyi göremeyince Mısır'a giderek *Mizan*'ı Kahire'de çıkarmaya başladı.

Burada kaleme aldığı yazılarında Sultan II. Abdülhamit'e karşı açıkça cephe alarak Sultan'a ağır eleştirililerde bulundu. 1896 Temmuz'unda yeniden Paris' giderek Ahmet Rıza'ya muhalif olan İttihatçılar'ın desteğiyle 1896 Kasım'ında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin başına geçti. Kısa bir vakit sonra cemiyet merkezini Cenevre'ye taşıdı. *Mizan* Gazetesi de cemiyetin yayın organı olarak yayın hayatına devam etti. Fakat cemiyet üyeleri arasındaki ihtilafları çözme çabalarında başarılı olamadı.³³⁶

³³⁴ Abdullah Uçman, "Murat (Mizancı)", *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, II. Cilt, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2008, s.250.

³³⁵ *A.g.e.*, s.250.

³³⁶ *A.g.e.*, s.251.

Mizancı Murat, tarihçi ya da coğrafyacı kimliği veya bu sahalarda verdiği hizmet ve çalışmalarından daha ziyade saraya karşı siyasi muhalefeti ile üstlendiği gazeteciliği ile ün yapmıştır. Siyasi anlamda Sultan II. Abdülhamit'e karşı muhalefet hareketinin liderleri arasında bulunan Mizancı Murat, anılarında İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne dahil olmasıyla ilgili olarak; aslında gençlerin fevri bir hareket içinde olmalarını engellemek adına aralarına girdiğini aktarırken niyetinin, cemiyeti galeyana getirmeye çalışanlara engel olup, ihtilalcilerin amaçlarını Sultan'a endişe ettirmeyecek bir dille anlatmak olduğunu ifade etmiştir. Bu gerçekçi siyasetten uzak görüş yapısı, Mizancı Murat Bey'in aktif politika nezdinde ne kadar bir zayıf olduğunun bir göstergesidir.³³⁷

1897 yılının Temmuz ayında Murat Bey, dönemin İttihatçı düşünce yapısını tanıtan ve Cemiyet hakkında bilgiler veren bir broşür çıkarmıştır. Broşürde, Osmanlı Devleti'ndeki tüm kötülüklerin iki temel kaynaktan esinlendiğini ileri süren Mizancı Murat, birinci kaynak olarak Yıldız yönetimini işaret eder. Ona göre, Sultan Abdülhamit “*Sultan değil, sadece saltanatın şeytanıdır.*” ikincisi ana etken ise büyük devletlerdir. Mizancı Murat Osmanlı Devleti'nin İstikbalini tehlikede görürken II. Abdülhamit'in yürüttüğü politikalar ve devleti idare şekli istikbal için hiç de umut vaat edici değildir.³³⁸

İttihatçılar düştüğü en büyük yanlışlardan bir tanesi de Osmanlı Devleti'nin maruz kaldığı esaslı sorunları genel anlamda bir bütünlük içinde tanımlayamamış olmalarıydı. Modern çağda iş başındaki güçlerle ilgili yeterli değerlendirmede bulunamamışlar ve devletin içine yayılmış olan bela ve kederlerin tek sorumlusu olarak II. Abdülhamit'i göstermişlerdi. Mizancı Murat'ın broşüründe bu meselelerin çözüm yolu net bir şekilde ifade edilmiştir. O da sultanı ortadan kaldırmak ancak saltanata zinhar dokunmamaktı. Bunun yanında Mithat Paşa'nın kısa vadeli yasa taslağını yeniden yürürlüğe koymak bir zaruriyetti.

Mizancı Murat 13 Ramazan 1314 tarihli *Mizan*'da yayınlanan “*Hilafet Makamına*” başlıklı II. Abdülhamit'e yazdığı bir mektupta, şahsına yönelik itham ve

³³⁷ Şerif Mardin, *a.g.e.*, s.54.

³³⁸ Ernest E. Ramsaur, *a.g.e.*, s. 59.

hakaretlerle dolu açık bir mektup göndermişti. Bu mektupta yer alan en dikkat çeken ifadelerden bazıları şunlardır:

” *Bu gün hatanızın eserlerini artık görüyorsunuz. Bu kadar acı neticelerle sabit olan acı tecrübelerinize ve bhusus kurtuluş ümidinizi kestiğimize göre tekrar maruzat ref'ine müsaraat olunur. Yıldız'ın bu bapta herhangi bir ümit beslenecek mahal olmadığını bilmekle beraber, ahvalin vehametini ve neticelerinin azim mesuliyeti hasebiyle vicdanın sevkine tebiyet olunur. Eğer devletin bekasını, kendi selametinizi ve hanedanunuzun şan ve şerefini korumak, bunca zıdları birleştiren, vücudu şahanenizde mevcut ise, Avrupa'nın tekliflerini tereddütsüz ve samimiyetle kabul ettikten sonra onu icra mevkiine koymakla beraber Mebusan Meclisi'ni toplantıya davet buyurunuz. Maiyet-i şahanedeki rezillerden en çok lekeli olanlardan bir kaçını sürgüne gönderdikten sonra toplanacak Millet Meclisini, diyanet ve himayet kanını harekete getirecek bir güzel nutukla küşat buyurunuz. Bununla da yirmi senelik umumi ve bahsusi tahribat tamir olunur istikbal temin edilmiş olur.*”³³⁹

Görüldüğü üzere II. Abdülhamit idaresini ve devlet adamlarını başarısızlıkla ve devlete zarar vermekle suçlayan Murat Bey, çözümü yalnızca bazı bürokratların sürgünü sonrasında ilan edilecek Meşrutiyette ve Meclisi Mebusan'ın tekrar açılmasında görmektedir. Bununla yanında Mizancı Murat, bu çözümün hayata geçebilmesi adına da II. Abdülhamit'i tahtan indirmek için bir darbe planı hazırlamıştır.³⁴⁰

İşte bu doğrultuda Mizancı Murat, İstanbul'da bulunan mühim bir zat-ı muhteremi Avrupa'ya kaçırıp II. Abdülhamit'in karşısına çıkarmayı tasarladı. Mizancı bahsi geçen zat-ı muhteremin kim olduğuna dair net bir bilgi vermezken ihtimaller doğrultusunda bu kişinin Sultan Abdülhamit'in ağabeyi ve zihinsel rahatsızlığından dolayı tahtan indirilen Sultan V. Murat ya da Veliaht Reşat Efendi'nin olabileceği yönündedir.

Bu tehlikeli planı Mizancı Murat kendi ağzından şöyle ifade eder: “ *Bizim bütün sersemeleri bile harekete getirebilecek tesirli bir tedbir düşündüm ve icrasına teşebbüs*

³³⁹ Ahmet Cemaleddin Saraçoğlu, *Mizancı Murad*, Şema Yayınları, İstanbul, 2005, s.123.

³⁴⁰ *A.g.e.*, s.132.

ettim. Yani “ büyük bir zatı muhterem”in öteden beri teveccüh ve itimadına mahzar olduğumu bilirdim. Hatta Mısır'da iken bile dairesine sanatını icara için gidip gelen bir ecnebi usta vasıtasıyla münasebete devam etmiştim. En büyük fedakârlılara bile hazır olduğunu beyan ve iddia ettiği gibi etmese bile öyle olduğu bence malumdu. İşte o zatı Mısır'a kaçırmak istedim.”³⁴¹

Mizan gazetesi Mizancı Murat'ın Abdülhamit'e karşı en büyük muhalefet aracıydı. Zira yalnızca *Mizan*'da II. Abdülhamit'e karşı hangi cepheden saldırıldığını göstermeye yeterli olacak bir örnek de bu devirde *Mizan*'da Sultan Abdülhamit'e yakıştırılan sıfatlar şunlardı: *Uğursuz, Pinti Hamid, Şeyn-i beşeriyet, Kırmızı Sultan, Kızıl Sultan, Uğursuz Herif, Yezid-i Cedit, Katil-i Ekber, Cani-i azam...*³⁴²

4.3.4. Abdullah Cevdet ve Materyalist Yaklaşımları

Sultan II. Abdülhamit'e karşı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin önemli isimlerinden biri de Abdullah Cevdet'tir. 9 Eylül 1869'da Arapkir'de dünya'ya gelen Abdullah Cevdet, İlimiye sınıfı mensubu tapu kâtibi el hac Ömer Vasfi Efendi'nin oğludur. İlk eğitimini ve dini bilgileri babasından ve mahalle imamı olan amcasından öğrendi. Arapkir iptidai mektebinden sonra Elazığ Askeri Rüştüyesi'ni bitirdi. İstanbul Askeri Tıbbiye İdadisi'nden 1887 yılında mezun olan Abdullah Cevdet, o esnada birtakım siyasi fikirlerin yuvası konumundaki Askeri Tıbbiye'ye girdi.³⁴³

Burada siyasi faaliyetlere karışan Abdullah Cevdet, bazı Batılı fikirleri benimsedi ve ardından İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne dönüşecek olan İttihad-ı Osmaniye Cemiyeti'nin kurucuları arasında yer buldu. Siyasal eylemleri sebebiyle okul yönetimince pek çok kez tutuklandı.³⁴⁴

Sultan Abdülhamit ile ilgili ağır eleştirilerde bulunan “*Bir Rüya*” isimli risalesi nedeniyle, hakkında kalebentlik cezası verildi. 1 Eylül 1904 tarihinden itibaren yarısı Türkçe, yarısı ise Fransızca olan *İçtihat* adlı kültür ve düşünce dergisini Cenevre'de yayımlamaya başladı. İsviçre'den sınır dışı edilen Abdullah Cevdet, Mısır'a gitti ve

³⁴¹ A.g.e., s.133.

³⁴² Birol Emil, *Mizancı Murad Bey Hayatı ve Eserleri*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1979, s. 387.

³⁴³ Abdullah Uçman, “Abdullah Cevdet”, *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, I. Cilt, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2008, s.11.

³⁴⁴ A.g.e., s.11.

dergiyi burada yayımlamaya devam etti. II. Meşrutiyet'in ilan edilmesinden iki yıl sonra İstanbul'a döndü ve aynı isimle yeniden çıkardı. Ömrünün sonuna kadar bir taraftan hekimlik mesleğini icra eden Abdullah Cevdet, diğer yandan da kitap ve dergi çıkarmaya devam etti. Olaylı geçen cenaze namazının ardından Merkezefendi Kabristanı'na defnedildi.³⁴⁵

Abdullah Cevdet, diğer İttihatçılardan dünya görüşü olarak farklıydı. Bu farklı görüşlerinin nedeni biyolojik materyalist fikirlerin etkisi altında kalmış olmasıydı. Dini duyguları güçlü olan bir aileden yapısından gelmiş olmasına ve dini bir eğitim almış olmasına rağmen Abdullah Cevdet, materyalist fikirlere sıkıca bağlıydı. Dinin insan üzerindeki ehemmiyetini inkâr eden ve her şeyi madde ile açıklamaya çabalayan materyalist düşüncelere yer veren bazı eserler kaleme aldı.³⁴⁶

İngiliz Muhipleri Cemiyeti'nin de kurucuları arasında yer alan Abdullah Cevdet, II. Abdülhamit dönemine olabildiğince düşman bir tavır sergilerken Sultan hakkında en çirkin ifadeleri kullanmaktan da çekinmemiştir.

Bunun yanı sıra İttihat ve Terakki Cemiyeti üyelerinin dine karşı bakış açıları da görüldüğünden daha farklıdır. Dine karşı samimi bir yaklaşım ortaya koydukları söylenemeyen muhalif hareket, dini yalnızca sosyal ve siyasi dönüşümleri gerçekleştirmek adına kullanılması gereken bir araç olarak görmüşlerdir.

4.3.5. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Dahili Siyaset Anlayışı

İttihat ve Terakki Cemiyeti mensupları, Abdülhamit idaresine karşı yaptıkları muhalefette içtimai açıdan kendi düşünceleri çerçevesinde toplumu nasıl değiştirebilecekleri konusunda beyanlarda bulunmuşlardı. Çünkü onlara göre; hem Abdülhamit'in siyasi idaresine son verebilmek hem de Osmanlı Devleti'nin Avrupa Medeniyeti'ne katılabilmesi için Osmanlı toplumunun pek çok yönden değişmesi gerekmektedir. Zira Osmanlı Devleti'nin Batanılılaşması için yapılacak olan ıslahatlara topluma hazırlamak gerektiği inancı hâkimdi. Bu yüzden toplumsal dönüşüme ve değişime önem vermişlerdi. Bunu için de onların kaynak olarak faydalandıkları tefekkür

³⁴⁵ *A.g.e.*, s.11.

³⁴⁶ Adem Çevik, *a.g.e.*, s.161.

kaideleri, Avrupa'nın içtimai çehresini oluşturan filozof ve düşünürlerinden edindikleri bilgileri içermekteydi.³⁴⁷

Bu anlamda Cemiyet, II. Abdülhamit'in İslamcılık siyaseti gereğince toplumda meydan getirmeye çalıştığı uygulamalara karşı çıkmış ve biyolojik anlamda materyalizmin Osmanlı toplumunda İslam dininin yerini alması gerekliliğini savunmuştur. Böyle olması durumunda, toplumsal ilerlemenin sağlanacağı düşüncesine sahip olan İTC, bu ilerlemeyi sağlamak adına İslam dininden ve özellikle onun toplumsal içeriğinden yararlanmak gerektiğini, bu destek olmaksızın böylesine dönüşümlerin sağlanamayacağı düşüncesine sahiptir. Biyolojik materyalizmin, İslam'ın toplumda oynadığı rolü alabilmesi ve bu düşüncelerin Osmanlı toplumunda kabul görebilmesi için çalışan İttihatçılar, eski İslam âlimlerinin de fikirlerinden yararlanmış, onların biyolojik materyalist düşünürlerle aynı görüşü savunduklarını ileri sürmüştür. Bu surette fikirlerini topluma yaymaya çalışmışlardır.³⁴⁸

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yayınları incelendiğinde toplumsal anlamda dikkat çeken temel eleştiri noktalarından biri de toplumun devlet idaresine ve padişaha karşı sadakat içinde olmasıdır. Bu konuya örnek: İttihatçılar'ın en önemli merkezi olan Mekteb-i Tıbiyye'de öğrencilere en zor gelen hususun törenlerde "*padişahım çok yaşa*" şeklinde bağırarak olduğu görülmektedir.³⁴⁹

Diğer yandan İttihatçıların Sultan II. Abdülhamit yönetimini en fazla eleştirdikleri noktalardan birisi de İktisadi meseleler olmuştur. Abdullah Cevdet, iktisadi gelişme ve endüstrinin bahsi mevzu edildiği vakit çalışmayı önemle vurgularken iktisadi faaliyetlerin esasını anlamakta güçlük çekmekteydi Kendisi gibi İttihatçılar'ın en çok anlamakta zorlandıkları alan iktisadi meseleler olmuştur. Bu manada düşünüldüğünde onların, iktisadi meselelerdeki niteliğini göstermesi açısından önemliydi.³⁵⁰

Diğer taraftan Mizancı Murat ise Osmanlı Devleti'nde iktisadi çöküşün Reji İdaresinden ve Duyun-u Umumiye'den Kaynaklandığını ileri sürmüştü. Mizan sahibi

³⁴⁷ M. Şükrü Hanioglu, *a.g.e.*, s.135-139.

³⁴⁸ M. Şükrü Hanioglu, "*Bir Siyasi Düşünür Olarak Abdullah Cevdet ve Dönemi*", s.29-30

³⁴⁹ M. Şükrü Hanioglu, *a.g.e.*, s.66.

³⁵⁰ Şerif Mardin, *a.g.e.*, s.184.

milli siyaset açısından olaya bakmıştı. Bu idarelerin tamamen ortadan kaldırılmasını teklif etmişti. Bunu mukabil demir yolu melesinde ise Abdülhamit'i övmekten de geri kalmamıştı. Diğer taraftan kapitülasyonların kaldırılması ve Osmanlı Devleti'nin Avrupa'nın serbest pazarı haline gelmesinin önlenmesi ve yerli sanayi ve ticaretin geliştirilmesinin gerekli olduğunu savunmuştu.

Mizan gazetesinde, sıklıkla muhalefet edilen konulardan biride maliye meselesi olmuştu. Osmanlı maliyesinin içinde bulunduğu kötü durum eleştirilmişti. Mizancı Murat'a göre, Bu hususta ortaya çıkan en mühim sorunlar mali yetersizlik ve bütçedeki denge açığının kapatılması ile ilgili olmuştu. Fakat bu vazifeyle kurulan Islahat-ı Maliye Komisyonu'nun tedbirlerinin yetersiz olduğunu ve İlk tedbir olarak düşünülen memur tensikatının istenilen sonucu vermediği ve Duyun-i Umumiye'yi tenzil cihetine gidilmesine bir çare olmadığı üzerinde ısrarla duran Mizancı, asıl yapılacak işin "tezyidi varidat" olduğunu ileri sürmüştür. Mizancı Murat'a göre alınacak tedbirlerin başında, tenkisin bir yana bırakıp, maaşların mutlaka verilmesi ve memurları ağına düşüren sarraf takımının suiistimallerine son verilmesiydi. Mizancı, mali güçlükleri doğuran diğer sebeplerin ise suiistimal, rüşvet ve irtikâplar olduğunu söylemiştir.³⁵¹

İttihat ve Terakki Cemiyeti mensuplarının, basında en çok işledikleri konulardan biriside Osmanlı Devleti'nin mevcut eğitim sistemi ile gelişimini yerince sağlayamadığı ve bunun değiştirilmesinin gerektiğiydi. Eğitimin gerekliliğinin belirtilmesi yanında Abdullah Cevdet ve İttihatçılar açısından önemli olan sorun bu eğitimin hangi yöntemlerle gerçekleştirileceği olarak ortaya çıkmıştı. Abdullah Cevdet göre eğitimin niteliği ve yöntemleri biyolojik materyalizm anlayışına göre düzenlemeliydi. Ona göre biyolojik açıdan üstün kimseler toplumsal gelişmeyi sağlamak için başta gelen unsurdu. Abdullah Cevdet, eğitimin bu kimselerin ortaya çıkmasında ve gelişmelerinde önemli bir rolü olduğunu düşünüyordu. Bu anlayış çerçevesinde eğitimin değiştirilmesi neticesinde, yetişecek nesillerin ülkenin gelişmesini sağlayacağını fikrindeydi.³⁵²

Bununla birlikte Mizancı Murat'ın maarif konusunda tenkitleri ve teklifleri daha çok öğretmen yetiştirme, okulların ve ders programlarının ıslahı, talebelerin ve bazı yüksekokul mezunlarının durumunu üzerine olmuştu. Mizancı, bütün okullardan

³⁵¹ Birol Emil, *a.g.e.*, s.272.

³⁵² M.Şükrü Hanioğlu, *"Bir Siyasi Düşünür Olarak Abdullah Cevdet ve Dönemi"*, s.169-170.

bahsetmekle birlikte kesinlikle ıslahat yapılması gerektiğini düşündüğü iki müessese vardı. Mekteb-i Mülkiye ve Darülmualimin'di. Bu hususta Mizancı'ya göre devletin şiddetle ihtiyaç duyduğu idari ve siyasi erbabın yetişmesi için Mekteb-i Mülkiye'nin ıslahata muhtaç tarafları vardı. Maarif konusunda bundan başka bir de üzerinde durulan cephesi ahlaki ve milli bir eğitim verilmesi gerektiği idi.³⁵³

Bu doğrultuda ortaya koydukları düşünceler toplumun değerleriyle çelişirken Meşrutî sistemi destekleyen geniş bir halk tabanının olmaması İttihatçıların iç politikada başarısız olmasına neden olduğu söylenebilir. Nitekim cemiyet de fikirlerini zengin tabakaya ve orduya dayatmıştır. Ayrıca çıkarlarını savundukları Müslüman tebaaya karşı kültürel olarak yabancılaşmışlardır. Pozitivist öğretinin ve sosyal-Darwinist düşüncelerin destekleyicisi olarak İttihatçılar, halkın muhafazakar yapısının devletin çağdaşlaşmasına engel olacağını savunmuşlardır. Bu doğrultuda cemiyet üyelerinin Batı Kültürü'nü benimseyerek kendilerini halktan uzaklaştırdıkları yorumu da yapılabilmektedir.

4.3.6. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Dahili Siyaseti ve Osmanlılık

Abdullah Cevdet, İttihat ve Terakki Hareketi içerisinde siyasal faaliyetlerini sürdürürken Prens Sabahattin ve çevresine yakınlık duyar olmuştur. Mısır'daki faaliyetleri sırasında, bu gurubun *Âdem-i Merkeziyetçilik ve Teşebbüs-ü Şahsi Cemiyeti*'nin aktif bir mensubu konumuna gelmişti. İttihatçılar arasında, Sultan II. Abdülhamit'in tahttan indirilmesinde başka bazı yapısal değişikliklerin olabileceğini öne süren Abdullah Cevdet'e göre; Osmanlı Devleti'nin Batılılaşması bir zaruriyetti. Bunun için de *Âdem-i Merkeziyetçi* bir yönetim yapısının kurulması mecburiyet teşkil ediyordu. Buna göre Osmanlı Devleti'nde insanlar, her şeyi devletten bekliyor bu sebeple ticaret gelişmiyor ve toplum zenginleşemiyordu. *Âdem-i Merkeziyetçilere* göre Bunun tek sorumlusu II. Abdülhamit ve onun merkeziyetçi yönetimi idi.

Bunun yanı sıra İttihatçılar yürüttükleri muhalefette "Osmanlılık" fikrini de savunmuşlardır. Bu düşünce doğrultusunda cemiyet, bağımsızlık mücadelesi içindeki

³⁵³ Birol Emil, *a.g.e.*, s. 278.

azınlık komitelerine karşı çıkmaktaydı. Kuruluş günlerinden itibaren İttihat ve Terakki Cemiyeti, bu mevzuyu yayın organlarında başlıca konu olarak işlemiştir.³⁵⁴

İttihat ve Terakki Cemiyeti, Osmanlı halkının “Osmanlı” olabilme bilincine varmasını ve herkesin eşit düzeyde vatandaş kabul edilmesini ileri sürerken bu uğraşları neticesinde sadık olarak değerlendiren azınlıklardan başlayarak ülkede Türkler dışındaki milletler arasında yayılacak bir “Osmanlı Milliyetçiliği” fikrinin uyanmasını umut ediyorlardı. İttihatçılar, dönemin en yaygın düşüncesi olan Milliyetçilik düşüncesinden ilham alarak suni bir Osmanlı Milliyetçiliği ihdas etmek istiyordu.³⁵⁵

Osmanlıcılık fikrinin vücut bulması için de Osmanlı Devleti’ndeki herkesin temsil edilebileceği bir Meclis-i Mebusan ve bu düzenin de kanunla denetlendiği bir anayasaya ihtiyaç vardı. İttihatçılara göre bu Meşrutî sistemin var olabilmesi için, II. Abdülhamit’in “İstibdatçı” yönetiminin yıkılması ve hürriyetçi fikirlerin hâkim kılınması şarttı. II. Abdülhamit idaresini sürekli “İstibdatçı” olmakla suçlayan İttihatçılar, Abdülhamit’in Meclisi feshetmesi ve anayasayı askıya almasını gerekçe olarak gösteriyordu.

İttihatçıların düşüncelerinin asıl kaynağı, dış tahriklerle ortaya çıkan Gayrimüslim tebaanın isyanları ve yabancı devletlerin ıslahat konusundaki baskıları olmuştu. İttihatçılar hürriyet denilen sihirli kelimeyle, işin kolayca halledileceğini, her millettten seçilmiş vekillerle kurulacak olan meclisin kaynaştırıcı bir kurum olacağını umarken diğer yandan da Sultan’ın da mutlak olan hakimiyetini sınırlamak istemişlerdi.

Ancak Sultan’ı, fiilen baskıcı ya da mutlak bir müstebit hükümdar olarak değerlendirmek yanlış görüş olurdu. Sultan’ın hakimiyetini sınırlamak devletteki nüfuzunu zedelemekten başka bir sonuç vermezdi.³⁵⁶

Hala Asya, Afrika, ve Avrupa’da geniş toprakları bulunan, çok çeşitli kozmopolit bir tebaaya sahip olan devletin, en büyük birleştirici ve kaynaştırıcı etkeni,

³⁵⁴ M. Şükrü Hanioğlu, *Bir Siyasi Düşünür Olarak Abdullah Cevdet ve Dönemi*, Üçdal, Neşriyat, İstanbul, 1981, s.209.

³⁵⁵ M. Şükrü Hanioğlu, *a.g.e.*, s.213-214.

³⁵⁶ Ziya Nur Aksun, *Osmanlı Tarihi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul,1994, C.IV, s. 11.

adil, şerefli, çok köklü, icraatlar yapmış olan ve Hanedan-ı Al-i Osman'da tecelli etmiş olan Padişah idi. Bunun yanın sıra, bu düşüncenin ısrarında devam edilmesinin sonucu, maalesef ki Padişahın otoritesinin tahrip edilerek zayıflatılması tarzında gelişirken neticesinde her açıdan düzen ve muvazene unsuru olan devletin parçalanmasına kadar devam etmişti.³⁵⁷

İttihatçıların Sultan II. Abdülhamit'e muhalefet ettikleri mühim iç meselelerden bir tanesi de Ermeni sorunuydu. Bazı İttihatçı isimler bu meselenin çıkmasının sorumlusu olarak II. Abdülhamit yönetimini işaret ediyordu. İttihatçılara göre meşruti yönetime geçilmesiyle, azınlıklar kendilerini Meclisi Mebusan'a gönderecekleri vekiller sayesinde temsil hakkına sahip olacaklar ve bu gibi bölücü faaliyetler son erecek, böylelikle Avrupalı devletlerin de Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahalede bulunamayacaktı. Ermeni meselelerinin çıkması konusunda, Mizancı Murat da tepkisini göstererek: *“Ermeni meselesini halledecek ve ona bağlı olarak umumi ıslahatı gerçekleştirecek kuvvet Avrupa değil, yine Osmanlı Devleti ve özellikle Padişah'tı. Dâhilde yapılacak ilk ve tek şey Padişah'ı buna ikna etmektir. Eğer muvaffak olunmazsa o zaman son çare Avrupa'yı aydınlatmak ve uyarmaktır. Daha doğrusu harekete geçirmektir.”* ifadelerini kullanmıştır.

Ermeni olayları üzerine, birtakım milliyetçi İttihatçılar “Osmanlılık” düşüncesi çerçevesinde tüm azınlıkların, Türk kimliği unsurunun altında toplanması gerekliliği üzerinde durmuştur. Bu düşünce bilhassa 1902 kongresindeki bazı İttihatçılar tarafından özellikle “yabancı müdahalesine” karşı çıkanlar tarafından ortaya atılarak desteklenmiştir. Yabancı müdahalesine karşı çıkan bu grup, Osmanlı Devleti'nde vukuu bulan Ermeni hadiseleriyle ilgili: *“İstiklal diye kıyameti koparan Ermeni ihtilalcileri binlerce vatandaşın telefâtına ve vatanın harabiyetine sebep verdiler. Osmanlı akvamı arasına serpiştirdikleri fesad tohumlarının ve tefrikaların mahsulünü topluyorlar...”* şeklinde tepki göstermiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin önemli yayın organlarından biri olan *Meşveret* Gazetesinde Ermeni meselesi hakkında kaleme alınan bir yazıda Osmanlı Devleti'nin Doğusunda yaşanan Ermeni hadiselerine karşı artık sabırların tükendiği ifade ediliyordu.

³⁵⁷ A.g.e., s.12.

Görüldüğü üzere bazı İttihatçılar Ermeni meselesini Osmanlı Devleti'nin bütünlüğüne zarar veren bir vaka olarak değerlendirirken bu olayın temellerini atıkları Osmanlılık düşüncesine ters düştüğünü savunmuşlardır. Nitekim bu azınlık isyanı ülkenin parçalanması anlamına gelmekteydi. Diğer yandan İttihatçılar ısrarla savunmuş oldukları Osmanlılık fikrine tezat bir eylemde bulunmuşlardır. Bu noktada yalnızca II. Abdülhamit'i tahtan indirmek ve Meclis-i Mebusan-ı açabilmek için 1907 yılında ikinci Jön Türk kongresine II. Abdülhamit'e düşman Ermeni milliyetçisi olan *Taşnak Cemiyeti*'ni de davet etmişlerdir. Böylece hiçbir zaman hiçbir şekilde bir araya gelmeleri mümkün olmayan bu iki kesim söz konusu Sultan'ı devirmek olunca, II. Abdülhamit'e karşı kuvvet birliğine girmişlerdi. Böyle bir olayın vuku bulması İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin siyaset hayatındaki muhalefet çelişkilerden biri olarak kalacaktır.

4.4. HARİCİ MUHALEFET

4.4.1. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Dış Muhalefet Anlayışı

II. Abdülhamit yönetimine karşı, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin harici siyaset açısından başta gelen meselesi, Sultan II. Abdülhamit'in dış politikada güttüğü Ümmetçilik politikası olmuştur. Bu doğrultuda İttihatçılar, II. Abdülhamit'in yürüttüğü İttihat-ı İslam siyasetiyle yakından ilgilenmişlerdir.

İttihatçıların dış politikada, İslam birliği anlayışına karşı ilgi duymalarındaki asıl neden Sultan II. Abdülhamit'in yürüttüğü bu siyaset ile çevrede inşa etmeye çalıştığı hakimiyeti bozmaya çalışmaktır. Bu manada Prens Sabahattin: "... *İttihad-ı İslam fikrinin menba ve naşiri İstanbul ve en büyük hamisinin Abdülhamit olduğunu ispat edecek hiçbir delil...*" olmadığını ifade ederek bu nüfuz alanını yıkmaya çalışmıştır.³⁵⁸

Diğer yandan *Mizan* Gazetesi sahibi Murat Bey de, II. Abdülhamit'in dış politikada güttüğü Ümmetçilik siyasetine karşı çıkararak bu konu hakkında eleştirilerde bulunmuştur. Murat Bey bu meselede "kendince" bir İslam görüşü geliştirmeye çalışmıştır.

Bu doğrultuda Mizancı Murat'ta, İslam algısı daha ziyade Milliyetçilik düşüncesinin etkisinde şekillenmiştir. Mizancı Murat, Osmanlı'da Türkçülük

³⁵⁸ M.Şükrü Hanioğlu, *a.g.e.*, s.156.

ideolojisinin yerleşmesi için *Mizan* Gazetesindeki yayınlarında çeşitli yazılar kaleme almıştır. Mizancı Murat, Türklüğü İslam Dini ile gelen bir etken olarak kabul etmiş ve İslam Dini Murat Bey'in düşüncelerinde siyasi bir koz olarak yer almıştır. Mizancı Murat, İslam Dinini bir dış ilişkiler unsuru olarak değerlendirmeye çalışırken İslam'ın teolojik yanlarını yorumlamada etkisiz kalmıştır. Nitekim bu hususta da yeterli bilgiye sahip değildi. İslami kavramları acemice kullanmış olması da bunun bariz bir kanıtıdır.³⁵⁹

Osmanlı Devleti'nin dış politikasıyla alakalı bu dönemde gündem meşgul eden meselelerden biri de Balkan sorunuydu. Bu doğrultuda II. Abdülhamit'in Balkan siyaseti İttihatçılar'ın muhalefet etiği konular arasında yer almıştı. Cemiyet basımında, Sultan II. Abdülhamit yönetiminin devletin sorunlarını karşısında yetersiz kaldığı iddia ediliyordu. İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne göre Osmanlı Devleti için en önemli tehlike ulusçuluk sorunuydu.

İttihatçılar bu doğrultuda Makedonya için çok tehlikeli bir istikbal öngörüyorlardı. Makedonya ve Arnavutluk'ta patlak verecek bir isyanın ardından Balkan devletleri Yunanistan, Bulgaristan, Sırbistan ve Karadağ'ın müdahalesi ve büyük güçlerin destekleriyle Girit Adası bile kaybedilebilme riskini taşıyordu.

Bu doğrultuda İttihatçılar, Balkanlar'da ortaya çıkabilecek isyanların önlenmesi adına, tüm Balkan milletlerinin "Osmanlılık" düşüncesi çatısı altında toplanması gerektiğini ve böyle bir ittifakın ancak Osmanlı Devleti'ni parçalanmaktan kurtaracağı düşüncesiydiler. Bu yüzden Makedonya büyük bir önem arz ediyordu. İttihatçılar Osmanlı idaresinin Balkanlar ve Makedonya'daki sergilediği tutumu Osmanlı Devleti'ne karşı bir ihanet olarak değerlendirmekteydi. Son derece önemli bir bölge olan Balkanlar, İttihatçılara göre Osmanlı Devleti'nde kalmalıydı. Bu nedenlerden ötürü Balkanlar'a ve Makedonya'ya ıslahat yapılması gerekliliğini savunmaktaydılar.

4.4.2. İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Ermeni Meselesi

II. Abdülhamit dönemindeki diğer bir harici siyasi konu da Ermeni sorunuydu. Bu doğrultuda II. Abdülhamit'i en çok tenkit edenlerden biri olan Mizancı Murat, İttihat

³⁵⁹ Şerif Mardin, *a.g.e.*, s. 179.

ve Terakki Cemiyeti'ne dahil olmadan önce, *Mizan* Gazetesinde defalarca II. Abdülhamit'in siyasetini övücü yazılar kaleme almış ve Sultan'ın faaliyetlerini övmüştü. Bu tutumunun amacı Sultan'a yakın olabilmektir. Ancak Sultan Abdülhamit'in Murat Bey ile görüşme sözü gerçekleşmeyince, Sultan'a karşı olan muhalif hareketin içine dahil amacıyla ülkeden kaçmıştı. Avrupa'ya kaçmadan önce, Osmanlı Devleti'nin iç meselelerine müdahil olan Avrupa'yı eleştirmiş, kapitülasyonlara karşı çıkmış, yabancılara verilen ayrıcalıklara itirazda bulunmuştu.

Bu bağlamda Osmanlı Devlet'ini sömüren yabancı devletler aleyhinde yazdığı yazılardan ötürü İttihatçılar, Murat Bey'in kendilerine dahil olmasını talep ettiler. Ancak tuhaf bir şekilde, Avrupa'ya gittikten sonra Mizancı Murat'ın yazılarında bu tarz eleştiriler azalmıştı. Bu durum ise Mizancı Murat'ın Batılı devletlerin yardımını alabilmek amacıyla mı onları tenkit etmekten vazgeçtiği sorusunu akıllara getirmiştir.³⁶⁰

Murat Bey, Ermeni sorununun temellerini bazı nedenlere dayandırmıştır. Ona göre Ermeni sorununun geri planında Londra hükümetinin misillemesi yatıyordu. Bunun da ilk nedeni ise, Sultan Abdülhamit'in İngiliz karşıtı politikasının olduğunu iddia etmiştir. Diğer yandan Ermeni sorunu ortaya çıkaran ikinci neden ise Yıldız Sarayı'nın yetersiz olduğu kanısıydı. Üçüncü nedenin ise Avrupalı devlet adamlarının İngiliz siyaseti karşısındaki yetersizlikleri olduğunu ileri sürmüştür.

4.4.3. İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Siyonizm

Osmanlı Devleti'nin bu dönemde harici politikada meşgul olduğu bir diğer konu, İngiltere'nin yardımıyla Yahudiler'in, Filistin'de bir Yahudi devleti kurma çabalarıydı. Bu meselede dönemin yoğun tartışmalarına sebep olan Siyonizm benzeri siyasi fikirlerin, Abdullah Cevdet gibi isimlerce ilgiyle karşılandığı görülmüştür. İlk kez İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yayın organlarından *İttihat* da Siyonizm hakkında bir makale kaleme alınmıştır.³⁶¹

Ayrıca Abdullah Cevdet'in Viyana'da istişarelerde bulunduğu Theodor Herzl'e, Yahudiler'in Filistin'e yerleşmeleri hususunda yardım etmesi ve ona Osmanlı devlet adamlarına rüşvet vererek bu gayelerine ulaşmaları konusunda ilginç bir tavsiyede

³⁶⁰ Şerif Mardin, *a.g.e.*, s.55.

³⁶¹ M. Şükrü Hanioglu, "*Bir Siyasi Düşünür Olarak Abdullah Cevdet ve Dönemi*", ...s.17.

bulunması, kendisinin bu meseleye oldukça ilgi duyduğunu göstermiştir. Herzl'in Avrupa'daki temsilcisi Vambery, ilk zamanlarda İttihatçılardan bahsederken “yarı kaçık kimseler” ifadesini kullanırken daha sonra Sultan'a yaranmak için onları bir araç olarak kullanmaya çalışmıştı. İlerleyen süreçte Siyonistler, İttihatçıları bir iktidar alternatifi olarak görmeye başlamış, onlarla bir ittifak yoluna girmeyi düşünmüş ve Abdullah Cevdet ile olduğu gibi onların üzerinden de siyasi emeller gütmüştür.³⁶²

Siyonistler için en önemli kazanç, Jön Türkler içinde ünlü bir sima olan Selanik mebusu Emanuel Karosso idi. Selanik Yahudilerinin, özellikle Emanuel Karosso, Nissim Mazliyah ve Nissim Russo'nun vazifesi, Jön Türklere Siyonizm'i anlatıp, kabul ettirmektir. Karosso, Russo ve Mazliyah Türk siyasetçilerini, Siyonizm'den çekinmemelerini inandırarak, onları davalarına kazandırmak için çabalıyordu. Nissim Mazliyah masondu. Uzun yıllar Osmanlı Meclisi'nde İzmir mebusu olarak görev alan Nissim Mazliyah, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin gazetelerinde yazıları yayımlanmış, Cemiyet mensuplarının Siyonizm'e kazandırılmasında mühim vazifeler üstlenmiştir.³⁶³

1908 İhtilali evvelinde Osmanlı Yahudileri, Siyonizm'e hizmet etmek ve İsrail Devleti'nin kuruluşu için Avrupa'daki Siyonist Yahudiler tarafından teşvik edilmiş, bunun için de çok sayıda Yahudi'nin yaşadığı Selanik üs olarak seçilmişti. Selanik'te yoğun çalışmalar yapan Siyonistler, kısa sürede kendilerine pek çok Yahudi sempatizan kazanmıştı. Siyonizm adına çalışmakta olan her Yahudi, doğal bir müttefik olarak değerlendirilmekteydi.

Yahudi toplumunun, Jön Türkler ile muhalefet hareketinin ilk zamanlarından beri işbirliği içinde olduğunu görebilmekteyiz. Bunun temel nedenleri arasında, muhalif hareketin Selanik merkezli olması önemli bir yer tutarken, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Hıristiyanların ekonomik egemenliğine karşı, oluşturmak istediği yerli burjuvazi sınıfının bir unsuru olarak, Yahudileri doğal müttefik olarak görmesi de vardır. Nitekim karşılıklı çıkarlar doğrultusunda, Yahudiler de Selanik'ten Bağdat'a kadar İttihatçıların yanında olmuş ve politikalarını desteklemiştir.³⁶⁴

³⁶² *A.g.e.*, s.174-175.

³⁶³ Avram Galante, *a.g.e.*, s.91.

³⁶⁴ İlber Ortaylı, “*Son Devirde Osmanlı Musevileri*”, ...s. 300-302.

BEŞİNCİ BÖLÜM

İKİNCİ MEŞRUTİYETİN İLANI VE SULTAN ABDÜLHAMİT'İN TAHTTAN İNDİRİLMESİ

5.1. İKİNCİ MEŞRUTİYETİN İLANI

5.1.1. Reval Görüşmeleri ve Firzovik Toplantısı

9 Haziran 1908'de Reval'de İngiltere Kralı ile Rus Çarının buluşmasının Cemiyet'in ihtilali başlatması üzerinde ciddi derecede etkisi olmuştur. Çünkü zaten İngiltere'nin 3 Mart 1908'deki Makedonya ile ilgili genelgesi hayata geçirildiğinde, Makedonya'nın bağımsız olacağı ve haliyle Arnavutluk'un da elden gidecek olma ihtimali Cemiyet'i endişelendirmişti.³⁶⁵

İngiltere Kralı VII. Edward ile Rus Çarı II. Nicholas 9-10 Haziran 1908'de Reval'de İngiliz-Rus münasebetlerini gözden geçirmek maksadıyla buluşmuşlardı.³⁶⁶ Esasen buluşmanın temeli; Makedonya'daki kargaşalığa son vermek için kapsamlı bir ıslahat programı tertip etmektir. İngilizler, Mart 1908'den itibaren Makedonya meselesini kurcalamaya başlamışlardı. İngiltere'nin bu girişimleri ve Reval'deki İngiliz-Rus mülakatı, İttihatçı subaylar arasında İmparatorluğun paylaşılmasına³⁶⁷ dair bir komplonun göstergesi olarak algılandı ve ciddi bir tepkiye yol açarken II. Meşrutiyet'in ilanını hızlandıran nedenlerden birisi olarak, büyük devletlerden önce Makedonya'da bir ıslahat hareketine kalkışmanın gerekliliği gösterilebilir. Son tahlilde bu hadise meşrutiyet taraftarlarını bir an önce harekete geçmeye zorlamıştı.³⁶⁸

Reval'deki bu buluşmada, Makedonya reformları meselesi, görüşmelerde kayda değer ölçüde yer aldı. İngiliz Dışişleri Daimi Müsteşarı Hardinge ile Rusya Dışişleri Bakanı Izvolski'nin görüşmelerinde Bakan, Rusya'nın İngiltere ve Almanya ile olan genel siyaseti hakkında kanaatlerini belirtme fırsatı buldu. O bu görüşmede, İngiltere'nin Makedonya ile ilgili planını memnuniyetle kabul ettiğini, fakat bunun diğer Güçler ve özellikle Padişah tarafından kabul edileceğine dair en ufak bir umut

³⁶⁵ Sina Akşin, *a.g.e.*, s. 98.

³⁶⁶ Yusuf Hikmet Bayur, *a.g.e.*, Cilt I, Kısım I, s.237

³⁶⁷ Kazım Karabekir, *a.g.e.*, s.187.

³⁶⁸ Feroz Ahmad, *a.g.e.*, s.17.

taşımadığını belirtti. En ciddi itirazın da Almanya ve Avusturya cenahından geleceğini bildiğini ekledi. Ancak bu konuda belli bir anlaşma ve plan üzerinde müzakere edilmedi. Zaten Hardinge, füey'in onayı olmadan, bu konuda bir teklif sunma ve müzakere etme konusunda yetkili olmadığını belirtti. Bunun haricinde İran işleri, Bağdat demiryolu meselesi ve Balkan demiryolları ile ilgili konular müzakere edildi. Ancak bunun Avrupa'da, tahmin edileceği gibi özellikle Avusturya ve Almanya basınına yansımaları tam tersi şekilde oldu ve sanki iki ülke Makedonya'nın Osmanlı Devleti'nden koparılmasında anlaşmış gibi bir hava oluşturuldu. Bu ise, zaten diken üzerinde duran Makedonya'daki İttihatçıları fazlasıyla tahrik etti.

Makedonya'da, etnik ve dinî unsurların ayaklanmaları ve çete faaliyetleri, II. Meşrutiyet'in ilanını hazırlayan faktörler arasında olmakla birlikte, 1908 Haziran başında gerçekleşen Firzovik Toplantısı'nın da Meşrutiyet'in ilanına giden yolda tetikleyici bir işlevi olmuştu.³⁶⁹

Hadise yabancıların çocuklarının okuduğu bir Sırp okulunun öğrencilerine bir gezi tertip etmek için Firzovik'e götürmesiyle başlamıştı. Gezinin yapılacağı yer Sarayışte mevkiinde bulunan bir koruydu. Gezide herhangi bir gizli amaç bulunmamakla birlikte bu gezi, velilerin ve öğrencilerin kır eğlencesi niteliğindedir. Ancak civarda yaşayan dindar Arnavutlar'ın danslı içkili bir eğlence yapılmasına karşı gösterdikleri aşırı hassasiyet ve bunun arka planında Arnavutlar'ın yaşadığı mahallere yönelik gizli faaliyetlerin olduğu söylentisinin yayılması, civarda bulunan Arnavutlar'ın silahlanarak bölgeye akın etmesine yol açmıştı. Bu halk hareketinin meşrutiyetin ilanını istemekle direkt olarak bir bağlantısı yoktu; fakat Galip [Pasinler] Bey ve Necip Draga'nın gayretleri ve yönlendirmeleriyle, Arnavutlar'ın dinî duyguları istismar edilerek bu olay meşrutiyet lehine döndürülmüştü. Galip Bey'in Cemiyet'e kazandırdığı Gırniçeli Hacı Şaban'ın: “*Meşrutiyeti istemek, Allah'ın kitabını dilemektir.*” ifadesi, dinî duyguların istismarının hangi boyutlarda yaşandığını göstermesi açısından dikkat çekicidir.³⁷⁰

³⁶⁹ Süleyman Külçe, *Firzovik Toplantısı ve Meşrutiyet*, Haz: İsmail Dervişoğlu, İsmail Küçükılınç, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2013, s.17.

³⁷⁰ *A.g.e.*, s.17-24.

5.1.2. Nazım Bey Suikastı

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin meşrutiyet'i ilan etmek adına yaptığı ilk fiili eylem, Mustafa Necip Bey'in İsmail Cambulâd Bey'den aldığı yardımla Selanik Merkez Kumandanı, Kaymakam Nâzım Bey'e yaptığı suikasttır.

O günlerde Yıldız Sarayı tarafından İstanbul'a davet edilen Miralay Hasan Rıza Bey, birkaç gün İstanbul'da misafir olduktan sonra, Selanik'e gönderildi. Nâzım Bey hadisesi patlak verince Erkânıharp Enver Bey de aranmış ve tutuklanması istenmişti. O da Niyazi Bey'in dağa çıkmasının ardından, birkaç gün gizlenmek zorunluluğunu hissetmiştir.³⁷¹

Yıldız Sarayı yaverlerinden biri olan Nâzım Bey, aynı zamanda Erkânıharp binbaşlarından Enver Paşa'nın da eniştesiydi. Buna karşın cemiyet, mensuplarını ortaya çıkarmaya çabaladığı için bu eylemi Enver Paşa da münasip görmüş ve eniştesinin öldürülmesini istemiştir. Hatta o esnada eniştesinin evinde misafir olarak bulunan Enver Paşa suikastçıya da yardım etmiştir. Ancak Nâzım Bey planlandığı gibi öldürülemedi, suikast sonucu sadece yaralanmıştır.³⁷²

Yıldız Sarayı, olayı hakkında soruşturma yapmak için, Selanik'e İsmail Mahir Paşa başkanlığındaki heyetini göndermiştir. Bu hadiseden kısa bir vakit sonra da İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Manastır Merkezi tarafından, Rus Konsolosu dışında bütün konsoloslara Makedonya meselesi hakkında bir muhtıra gönderilerek Makedonya'nın durumu ifade edilmiş, Avrupalı devletlerin haksız yere Osmanlı topraklarına karıştıkları kaydedilmiş ve sadece Gayrimüslimlerin göz edilmesiyle Türklere haksızlık yapıldığı belirtilmiştir.³⁷³

5.1.3. Resneli Niyazi İsyanı

Reval görüşmelerinde Makedonya'nın da mevzu bahis olması üzerine Makedonya'nın kaybedileceğini düşünen ve Yıldız Sarayı'nı tepkisiz kalmakla suçlayan İttihatçılardan Kolağası Niyazi Bey, durumu protesto ederek Meşrutiyet'in ilanını istemek amacıyla 15 Haziran 1324 tarihinde Resne'de Hacı Ağa'nın evinde

³⁷¹ Ahmet Bedevi Kuran, *a.g.e.*, s.159.

³⁷² *A.g.e.*, s.159.

³⁷³ *A.g.e.*, s.159.

arkadaşlarıyla yaptığı toplantıda dağa çıkmaya ve hükümete karşı isyan etmeye karar vermiştir. 20 Haziran 1324 tarihinde yanına birkaç subay ve memur alan Kolağası Niyazi Bey, yüz elli kadar sivil fedaiyle birlikte Resne'den ayrılmıştır.³⁷⁴

Aynı zamanda Mabeyin Başkitabeti'ne, Manastır Valiliği'ne ve Umumi Müfettişliği'ne de birer beyanname gönderen Niyazi Bey'in bu girişiminden haberdar olan cemiyetin özellikle Manastır merkezi de bu eylemi sadece desteklemekle kalmamış cemiyetin isteklerini belirtmek üzere valiye bir beyanname de göndermiştir. Bu hadiselerin meydana gelmesi neticesiyle dağa çıkanların cezalandırılması amacıyla Yıldız Sarayı tarafından büyük yetkilerle görevlendirilen Ferik Şemsi Paşa, Manastır'a gönderilmiştir. Ancak Alay Müftüsü Mustafa Şevket Selanik'te, 24 Haziran 1324 günü Şemsi Paşa da Atıf Bey tarafından Manastır'da öldürülmüştür.³⁷⁵

Bu olayların cereyan etmesi bölgede önemli değişiklikler meydana getirmiş ve Niyazi Bey, Ohri, Debre, Görice ve Elbasan bölgelerini yanındakilerle dolaşarak halkla münasebetlerde bulunmuş, cins ve mezhep ayrımı yapmaksızın o bölgedeki tüm halka cemiyet adına yemin ettirmiş ve destekçi edinmiştir.³⁷⁶

Bölgede önemli bir destekçi kitlesi edindikten sonra Manastır merkezinden aldığı talimat üzerine Eyüp Sabri Bey'in Ohri milli taburuyla birlikte Manastır'a giden Niyazi Bey, Şemsi Paşa'nın yerine Yıldız'ın Manastır fevkalade kumandanlığına atanan Teftişi Askeri Komisyonu mensuplarından Müşir Osman Paşa'yı 9 Temmuz 1324 tarihinde Manastır'dan aldirarak Resne'ye götürmüştür.

Birbiri ardına devam eden bu cüretkar davranışlar II. Abdülhamit'i endişelendirirken o esnada Manastır'da vali görevinde bulunan Hıfzı Paşa'nın saraya ve Umumi Müfettişliğe gönderdiği resmi telgraflarda İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni kuvvetli ve kudretli göstermesi Sultan'ı iyice çaresiz kılmaktaydı.³⁷⁷

³⁷⁴ *A.g.e.*, s.159-160.

³⁷⁵ *A.g.e.*, s.159-160.

³⁷⁶ *A.g.e.*, s.160.

³⁷⁷ *A.g.e.*, s.160.

5.1.4. İkinci Meşrutiyet'in İlanı

1908 yılına gelindiğinde askeri ve siyasi olaylar cemiyetin tahmin edemeyeceği hızda geliyordu. Reval görüşmeleri sırasında büyük devletlerin, Osmanlı Devleti'nin topraklarının paylaşılması hususundaki niyetleri iyice açığa çıkmış, bu netice cemiyeti kesin sonuç alacak faaliyetlere yöneltmişti. Eylemlerini gizliden yürüten cemiyet için Reval görüşmeleri bardağı taşıran son damla oldu. İttihat ve Terakki Cemiyeti, bu toplantıdan çıkacak neticeler için endişelenirken toplantıyla alakalı söylentilerin artması üzerine tüm Müslüman ve Gayrimüslim tebaanın haklarının göz edilmesi gayesiyle bir çözüm yolu aramaya başladı. Bu çözüm yolunun da kendilerince "baskı yönetiminden" kurtulmak olduğunu savundular. Bu tepki cemiyetin ilk eylemsel teşebbüsü olurken cemiyet artık resmen su yüzüne çıkmış oluyordu.

Meşrutiyet'e giden süreçte en önemli adım 3 Temmuz 1908 tarihinde Kolağası Niyazi Bey'in Resne'de yaklaşık 200 asker ve 200 sivilden oluşan kalabalık bir çeteyle dağa çıkması oldu. Resneli Niyazi bu kalkışmayı gerçekleştirirken 9 Haziran 1908 yılında toplanan Reval Görüşmelerini gerekçe olarak göstermişti.

Resneli Niyazi cemiyetten icazet alıp dağa çıkarak açıkça Sultan'a isyan etme kararı almıştı. Dağa çıkmadan evvel tabur deposuna giderek pek çok silah, cephane ve tabur sandığındaki paraları da alarak 3 Temmuz 1908'de İstikametinde kasabadan ayrıldı. Resneli Niyazi'nin yanında yer alarak isyan edenler arasında Resne Belediye Reisi Hoca Cemal, polis komiseri Tahir, vergi kâatibi Tahsin, Mülazım Yusuf Efendiler ve Resne'de bulunan Sırp okul öğretmeni de vardı. Resneli Niyazi, Saray'a ve Rumeli Müfettişliğine ile Manastır Valiliğine yazdığı mektuplarla bölgedeki hafiyeye Paşaların İstanbul'a geri dönmelerini, Kanunu Esasi'nin yeniden yürürlüğe konularak Mebusan Meclisi'nin hemen açılmasını istiyordu. Bu hadisenin ardından diğer İttihatçı subaylar da ayaklanmaya dahil olmaya başladı. Niyazi Bey'in bu eylemi İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından desteklendi. 5 Temmuz 1908 tarihinde cemiyetin Manastır şubesi üyeleri şehrin sokaklarına Kanun-u Esasi'nin ilanını isteyen ilanlar yapıştırdı. Yörede bulunan Müslim ve Gayrimüslim tüm çeteler Resneli Niyazi ile iş birliğinde bulunuyordu.³⁷⁸

³⁷⁸ Sina Akşin, *a.g.e.*, s.87.

Sultan II. Abdülhamit, Rumeli'deki karışıklıklara son vermek için şiddetli tedbirler uygulama kararı aldı. Bunun için de Mitroviçe'deki 18. Nizamiye fırkasının komutanı Arnavut Şemsi Paşa'yı, Resneli Niyazi isyanını bastırmakla görevlendirdi. Şemsi Paşa, 7 Temmuz 1908 Salı günü Manastır'a gelerek durum hakkında soruşturma başlatarak bilgi toplamaya çalıştı. Şemsi Paşa'nın Manastır'a gelişi İttihat ve Terakki Cemiyeti mensupları üzerinde büyük bir endişe yarattı. Şemsi Paşa buradaki soruşturmanın bir netice vermemesi üzerine Resne üzerine yürümeye karar verdi. Saray ile haberleşmek üzere Manastır telgrafhanesine girdi. Sarayla haberleştikten sonra telgrafhaneden çıktığı esnada İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin fedai subaylarından biri olan Teğmen Atıf (Kamçıl) tarafından vurularak öldürüldü.³⁷⁹

Şemsi Paşa'nın öldürülmesi Meşrutiyet yolunda atılmış en önemli adımlardan birini oluşturuyorken Rumeli'de böyle bir hadisenin vukuu bulması dış müdahaleyi hızlandırabilir korkusunu doğurmuştu. İttihatçılar bu endişe üzerine 8 Temmuz 1908 tarihinde bütün konsolosluklara Selanik'teki İtalyan postanesinden İttihat ve Terakki Cemiyeti Selanik Komitesi imzalı bir mektubu gönderdi. Cemiyet'in niyetinin din ve mezhep ayrımı gözetmeden tüm Osmanlı milletinin çıkarları için Sultan II. Abdülhamit yönetimine karşı mücadele ederek, 1876 Kanun-i Esasi'yi yeniden yürürlüğe koymak için çabaladıklarını, Meşrutiyet ilan edilince yalnızca Makedonya değil tüm halkın refaha kavuşacağını belirtiyorlardı. Avrupa'nın kendilerini desteklediklerini ve büyük devletlerin iç işlerine müdahale etmeyeceklerini iddia etmekteydiler.

Şemsi Paşa'nın öldürülmesinden sonra Resneli Niyazi isyanını bastırmak için Müşir Tatar Osman Paşa görevlendirildi. Bölgenin içine düştüğü kaos durumunun ardından Sultan II. Abdülhamit'in Makedonya'daki Üçüncü Ordu ve Edirne'deki İkinci Ordu'dan yararlanma fırsatı kalmadı. Bunun üzerine Anadolu'dan 47 tabur asker göndererek bastırmayı düşündüyse de İzmir'de bulunan cemiyet mensuplarından Dr. Nazım Bey, Bursalı Tahir ve arkadaşları askerlerin bir kısmını henüz Selanik'e gelmeden diğerleri ise Manastır yolunda İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne dahil olmaya ikna ettiler.

Tatar Osman Paşa, aldığı emir gereğince, Manastır'a geldikten sonra ılımlı bir tutum sergilerken diğer yandan da Anadolu'dan hareket eden birlikleri Ohri bölgesine

³⁷⁹ İsmail Hakkı Uzun Çarşılı, *a.g.e.*, s.109-111.

sevk etmeye çalışmaktaydı. Ancak İzmir'den gelen birliklerin büyük bir kısmı, İttihatçıların tarafına geçtiklerinden dolayı verilen emirleri yerine getirmeyeceklerini, kendilerine baskı yapılması durumunda da ortaya çıkacak neticelerden kendilerinin sorumlu olmayacaklarını belirtiyorlardı.

Resneli Niyazi isyanının bastırılmamasının ardından Makedonya'da yaşanan diğer bir hadise de Firzovik'te gerçekleşmekteydi. Avusturyalılar eğlenceler düzenlerken Arnavutlar bu durumu hoş karşılanmıyordu. Arnavutlar, Avusturyalıların Makedonya'yı işgal edeceklerini düşünmekteydiler. Bu nedenle Arnavutlar, Avusturyalıların eğlence yerlerini ateşe verdi. Metroviçe, Priştine, Yeni Pazar, Prizren ve Yakova'dan gelen Arnavut çeteler ile birlikte toplananların sayısı 30.000'i bulmuştu.³⁸⁰

Mitroviçe Fırkası kumandanlığı, Selanik'te bulunmakta olan 3.Orduyu uyararak bu olayın incelenmesi için hemen bir tahkik heyetinin oluşturulmasını istedi. Arnavut çeteleri dağıtmak adına Kosova Jandarma Kumandanı Galip Bey vazifelendirildi. Galip Bey'in de İttihatçı olması bu olayı cemiyetin lehine çevirdi. Galip Bey, Arnavut çeteler içerisinde etkili bir propaganda faaliyeti yürüttü. İttihatçı subaylar, askerlere Sultan II. Abdülhamit'in devlet çıkarlarına ters davranarak Kur'an ve şeriat hükümlerini ezdiğini ve ülkeyi yabancılara sattığını söylüyordu. İttihat ve Terakki Cemiyeti, 21 Temmuz 1908'de 180 adet imzalı bir telgraf ile Padişah'tan anayasanın tekrardan yürürlüğe konmasını talep etti ancak talebine bir yanıt alamadı.

Cemiyet, Manastır'dan sonra Ohri'de de faaliyetlerini genişletiyordu. Ohri'deki Sınıf-ı sani redif alayı kumandan vekili Eyüp Sabri Bey askerler ve halktan oluşturduğu Ohri Milli Alayı birinci tabur kumandanlığını harekete geçirdi ve 20 Temmuz 1908'de askeri depodan 900 mavzer ve 95 sandık cephaneyi alarak dağa çıktı. Ardından Eyüp Sabri Bey'in kuvvetlerine Manastır'da bulunan redif ve Mitroviçe'den gelen nizamiye taburlarından bazı zabitler de dahil oldu.³⁸¹

Bu hadiseler vukuu bulunurken Müşir Tatar Osman Paşa'nın cemiyet ve mensupların karşı takındığı tutum nedeniyle cemiyet tarafından Tatar Osman Paşa'nın

³⁸⁰ Enver Ziya Karal, *a.g.e.*, s.35-36.

³⁸¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s.115-116.

tutuklanması kararlaştırıldı. Bu vazife Eyüp Sabri Bey ve Resneli Niyazi'e verildi ve 22 Temmuz'da cemiyetin emriyle Niyazi Bey ve Eyüp Sabri Bey Manastır'daki ordu kumandanı Tatar Osman Paşa'yı kaçıarak dağa kaldırdı. Böylelikle cemiyet Makedonya'daki bütün yönetime el koymuş oluyordu. 23 Temmuz 1908 gecesi Manastır Komitesi Meşrutiyetin ilan ederken Meclis-i Mebusan'ın da toplanması çağrısında bulunuyordu. Resneli Niyazi ve Eyüp Sabri, Sultan II. Abdülhamit'e bir ulti-matom vererek 24 saat içerisinde bu taleplerinin yerine getirilmesini aksi halde ikinci ve üçüncü orduların İstanbul'a yürüyeceğini belirtiyordu. Bu esnada İttihat ve Terakki Cemiyeti, Manastır'da 21 adet top atarak Meşrutiyeti yeniden ilan etti. İttihat ve Terakki Cemiyeti, Rumeli'nin birçok bölgesinde Meşrutiyeti törenlerle kutlarken durumu bir telgraf yağmuru halinde Yıldız Sarayı'na bildiriyor ve Yıldız Sarayı'nın da buna uymasını istiyordu.³⁸²

Sultan II. Abdülhamit, Yıldız Sarayı'na gelen telgraf yağmuru karşısında daha fazla direnemedi. Almancı olarak bilinen Avlonyalı Ferit Paşa'yı 21-22 Temmuz gecesi görevden alarak yerine Sait Paşayı getirdi. Kamil Paşa'yı da Meclis-i Vükelaya vazifesine atadı. Sultan, 23-24 Temmuz 1908 gecesi sessiz bir şekilde Meşrutiyet'i ilan etti. Selanik Meşrutiyet'in ilanını 101 adet top atışı ile kutladı.³⁸³

5.2. SULTAN İKİNCİ ABDÜLHAMİT'İN TAHTAN İNDİRİLMESİ

5.2.1. İkinci Meşrutiyet'e Genel Bir Bakış

Sultan II. Abdülhamit İkinci Meşrutiyet'i ilan ederken Meclis-i Mebusan'ın da yeniden açılmasına karar verildiğini yayınladığı bir "İrade-i Seniye" ile duyurmuştu. 1 Ağustos 1908 tarihinde çıkarılan bir Hatt-ı Hümayun ile Kanun-i Esasi'nin anayasal çerçevesi de çizmişti. Bu esnada İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin talebi doğrultusunda bilhassa Harbiye ve Bahriye Nazırlıklarında kabine değişikliğine gidilmiş ve Sait Paşa sadrazamlık görevine getirilmiştir. 1908 Eylül ayında siyasi çizgisi çoğunlukla Liberal doğrultuda olan *Osmanlı Ahrar Fırkası* kurulurken İttihat ve Terakki Cemiyeti ise hala "Cemiyet" statüsünde fakat en etkin siyasi güç durumundaydı.

³⁸² A.g.e., s.150.

³⁸³ Sina Akşin, a.g.e., s.77.

İkinci Meşrutiyet'in ilk genel seçimleri, Birinci Meşrutiyet döneminde çıkartılmış olan bir seçim kanununun 30 yıl aradan sonra padişahça onanmasının ardından bu geçici kanun doğrultusunda yapılacaktı. İttihat ve Terakki Cemiyeti bir siyasi parti olmamasına karşın dönemin en teşkilatlı, en yaygın ve asker desteğine sahip tek gücü olmasından dolayı seçimlerde başrol konumundaydı. Seçimlere; İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin desteklediği adaylar ile Osmanlı Ahrar Fırkası adayları ve az sayıdaki bağımsız aday katıldı.

Seçimler 1908 yılının Kasım ayı sonu ve Aralık ayı başında yapıldı. 285 kişiden oluşan mecliste İttihat ve Terakki Cemiyeti, 160 Türk ve Arap milletvekilinin meclise girmesini sağlayarak çoğunluğu elde etti. Ayrıca Mecliste 27 Arnavut, 26 Rum, 14 ermeni, 10 Slav ve 4 Musevi milletvekili de bulunuyordu. Muhalif konumdaki Ahrar Fırkası, Meclise yalnızca 1 vekil sokabilmiştir.³⁸⁴

Meclis-i Mebusan Padişah'ın bir açılış konuşmasıyla 17 Aralık 1908 tarihinde açıldı. Meclis Başkanlığı görevine İttihatçı Ahmet Rıza Bey getirilirken İttihat ve Terakki kendisini hala "Cemiyet" olarak nitelendiriyor ancak cemiyetin gizli merkez komitesi bütün siyasi eylemleri yönlendiriyordu. İttihat ve Terakki Cemiyeti, Meclis'te çoğunluğa sahip olmasına karşın, hükümet içerisinde bir temsilciye sahip değildi. Bir zaman sonra İttihatçılar ile Sadrazam Kamil Paşa'nın arası açılmıştı. Kamil Paşa, seçimlerde Ahrar Fırkası'ndan aday olmuş, ancak kazanamamıştı. Kamil Paşa'nın İttihatçıları devlet makamlarından soyutlaması ve orduyu siyasetten uzaklaştırmak amacıyla yaptığı girişimlerin ardından, bazı mebuslar istifa etti ve İttihatçı basın da Kamil Paşa'ya karşı muhalefete başladı. Bir grup vekil, sadrazamı hesap vermesi için meclise çağırdı. Kamil Paşa meclise gelmeyince 13-14 Şubat 1909 günleri, 8'e karşı 198 reyle Kamil Paşa'ya güvensizlik oyu verdiler. Bunun ardından Hükümet istifa etti ve Padişah, Hüseyin Hilmi Paşa'yı sadrazamlık görevine atadı.³⁸⁵

Diğer yandan, cemiyetin baskı ve şiddet politikalarıyla birlikte mensuplarının kötü davranışlarının neden olduğu eleştiriler karşısında cemiyetten kopmalar yaşanmaya başladı. Çoğunluğunu kendi saflarından ayrılmış üyelerin oluşturduğu muhalif partiler kurulmaya başlarken İttihat ve Terakki Cemiyeti bu "karşı muhalefeti" yok etmeye

³⁸⁴ Durdu Mehmet Burak, *a.g.e.*, s.304.

³⁸⁵ *A.g.e.*, s.304.

çalıştı. İttihat ve Terakki Cemiyeti ile muhalifleri arasındaki gerginlik ortamı her geçen gün giderek arttı.

5.2.2. 31 Mart Hadisesi

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin, İkinci Meşrutiyet'in ilanından evvel vaat ettiği birçok sözü yerine getirmemesi, yönetimde etkin olamaması ve halkın geçmişten gelen sıkıntılarının devam etmesi toplumsal ve siyasi tansiyonu iyiden iyiye yükseltmişti. Durumun daha da kötüye gitmesiyle beraber halk arasındaki tepkiler gittikçe büyüyordu. Bu suiistimale açık, tepki ve rahatsızlık ortamından faydalanmak isteyen farklı grupların da dahil olmasıyla birlikte, yeni bir toplumsal bölünme ve çatışmanın içine sürüklenmek kaçınılmaz oldu.³⁸⁶

31 Mart Hadisesinin vukuu bulmasını tetikleyen başka bir neden ise; ordu içerisinde gerçekleştirilen düzenlemelerdir. Orduda yapılan birtakım düzenlemeler özellikle alaylı subayları rahatsız etmişti. Ordu içindeki askerler, haklarının yenildiği düşüncesine kapıldı. Harbiye mezunu olmayanların subay olamayacağı ile ilgili haberler askerler arasında ciddi bir memnuniyetsizlik doğururken İttihatçı genç subay ve askerlerin gusül işini talimden kaçmak olarak yorumlamaları ve bu duruma müsaade etmemeleriyle birlikte dini hassasiyetler karşısında ciddi bir tutum sergilememeleri de buna eklendi. Askeri hiyerarşik yapının bozulmasıyla birlikte cemiyetin idari ve siyasi müdahaleleri ordu içindeki subaylar aracılığıyla yapıyordu. Bu durum da ordunun siyasete karışmasını hızlandırdı. Ordu, siyasal bir mücadele merkezi haline gelirken bu durum cemiyete muhalif isimler ve halk içerisinde rahatsız bir ortam yarattı.³⁸⁷

31 Mart Hadisesinin cereyan etmesine neden olan başka bir sebep; 5 Ekim 1908 tarihinde Bulgaristan Prensi Ferdinand'ın bağımsızlığını ilan etmesi, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Bosna-Hersek'i ilhaki ve 6 Ekim'de Girit'in Türkiye'den ayrıldığını ve Yunanistan'a bağlandığını bildirmesi oldu.³⁸⁸

31 Mart Hadisesinin, meydana gelerek olayın büyümesine sebebiyet veren en önemli neden İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne sorun çıkartan Kamil Paşa Hükümeti oldu.

³⁸⁶ Necmeddin Alkan, *Selanik İstanbul'a Karşı (31 Mart Vakası ve II. Abdülhamit'in Tahttan İndirilmesi)*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2011, s. 52-53.

³⁸⁷ Ziya Nur Aksun, *II. Abdülhamit Han*, Ötüken, İstanbul, 2014, s. 488-499.

³⁸⁸ Yılmaz Öztuna, *Osmanlıya Veda (1808-1923)*, Yakın Plan, İstanbul, 2013, s. 251.

13 Ocak 1909 tarihinde tam güvenoyu alan Kamil Paşa Hükümeti, meclisteki bu nüfuzundan yararlanarak İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni nüfuzu altına almaya çalıştı. Kamil Paşa, cemiyetin meclis içerisindeki hâkimiyetini azaltarak askerlerin siyasete dahil olmasını önlemeye çalışıyordu.

Kamil Paşa ilk olarak İstanbul'a gelen Avcı Taburlarını, Padişah'a karşı darbe hazırlığı içerisinde olduğu gerekçesiyle Makedonya'ya geri göndermeye karar verdi. Ordu üzerinde nüfuzunu artırabilmek adına 10 Şubat'ta iki adamını Bahriye ve Harbiye Nazırlığına atayan Kamil Paşanın bu girişimleri siyasi krize neden oldu. İttihatçılardan yana olan nazırlar istifa etmeye başlarken *Tanin Gazetesi* "Hükümet Darbesi" başlıklı yayınlar yapmaya başlamıştı. Bunun üzerine İttihat ve Terakki Cemiyeti, Kamil Paşa Hükümeti'ni bir güven oylaması sonucunda 12 Şubat'ta azlettirdi ve yerine Hüseyin Hilmi Paşa Hükümeti kuruldu.³⁸⁹

Hüseyin Hilmi Paşa Hükümetinin kurulmasıyla İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin hükümet içerisindeki etkinliği ve siyasi nüfuzu güçlendi. Bu netice hükümete karşı iki güçlü muhalefet yapısının doğmasına sebebiyet verdi. İlk muhalefet *Ahrar Fırkası*'ndan geldi. Kamil Paşa'nın desteğinden yoksun kalan fırka, İsmail Kemal liderliğinde İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşı sert bir muhalefet kampanyası başlattı. Siyasi iklime sert bir hava hâkim oldu. Şahsi saldırı ve hakaretler birbirini takip ederken Ahmet Rıza, *Ahrar Fırkası*'nın bu siyasi tavrını "ihane" olarak yorumluyordu.³⁹⁰

Muhalefet yapısının ikinci cephesini ise bazı muhafazakar çevreler, bilhassa da ulema sınıfı, medrese öğrencileri ve tarikat yapıları oluşturuyordu. Aralık 1908 tarihinde Kıbrıslı Nakşibendi şeyhi Vahdeti tarafından kurulan *Volkan Gazetesi* İttihatçıları dinsizlikle suçlayarak çok sert eleştirilerde bulundu. Vahdeti, İttihatçıların yapmış olduğu yeniliklerin İslam dini ve şeriata tamamen aykırı olduğunu ve en doğru yolun şeriata harfiyen uyulması gerektiği çağrısını yaparken Meşrutî rejimi, şeytani rejim olarak niteliyordu. Tüm bunlar karşısında Vahdeti, Osmanlı Devleti'ndeki muhafazakâr kesimi ve alaylı askerleri yanına çekti.³⁹¹

³⁸⁹ François Georgeon - Ali Berktaş, *Sultan Abdülhamit*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s.573.

³⁹⁰ *A.g.e.*, s.574.

³⁹¹ *A.g.e.*, s.574.

Meşrutiyet'in içinde bulunduğu durum, gerek muhafazakar kesim gerekse *Ahrar Fırkası* kanadı için muhalefet açısından son derece elverişli bir ortamdı. İttihatçıların getirdiği devrim, yeni düzenlemelerden etkilenen memurlar, askere gitmek istemeyen öğrenciler, yerlerini mekteplilere kaptırmış olan alaylı zabıtlar, esnaf ve işçiler, ortada kalan eski Jön Türk militanları, kısacası hoşnutsuz grup ve hayal kırıklığına uğramış kitlenin tümü, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin dini hassasiyetleri önemsemediğini, hatta dini bir kenara attığını söylemekteydi. Bu sebeple de *Volkan Gazetesi*'nin yürüttüğü propaganda, toplum arasında nüfuz etmeye başladı.

Oldukça gergin olan siyasi ortamı patlatan olay ise liberal bir gazeteci olan Hasan Fehmi Bey'in öldürülmesi oldu. Toplumda büyük bir yankı uyandıran cinayetin ardından İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşı büyük bir tepki vücut buldu. Cemiyete karşı muhalefet ettiği için köprü üzerinde öldürüldüğü düşünülen Hasan Fehmi'nin katil veya katilleri de tutuklanmayınca halk arasında çok kötü bir etki yarattı ve aydınlar bu saldırıyı protesto etmek istedi. Henüz yeni fakülte haline dönüşen hukuk okulu öğrencileri hocaları Celâlettin Arif Bey'in teşvik etmesiyle harekete geçti ve mülkiye öğrencileriyle beraber Bab-ı Aliye yürüyerek sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa'dan katillerin tutuklanmasını talep etti. Bu topluluk Bab-ı Ali'den ayrılırken halkın da gruba dahil olmasıyla sayıları on bin kişiyi buldu. Mebusan Meclisi'nin önüne geldiklerinde ise kalabalık yaklaşık elli bin kişiydi. Cenazenin defni merasiminde yüz bin vatandaş hazır bulunurken hükümet bu şekilde protesto ediliyordu.³⁹²

İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşı yapılan muhalefet kampanyası sonuç verdi ve 13 Nisan 1909 (31 Mart 1325) tarihinde cemiyetin getirdiği birliklerden dördüncü avcı taburu askerlerinin subaylarını hapsederek ayaklanması neticesinde 31 Mart Olayı patlak verdi. Başlarında Subay olmayan ve eli silahlı askerler Ayasofya meydanında toplanarak şeriat isteriz diye nara atarken ateş ederek Mebusan Meclisi'ni kuşattı. Ardından Harbiye nezaretini ele geçirmeye çalışan Ayaklanmacılar, şeriatın tam olarak uygulanması, hükümetin istifa etmesi, meclisteki bazı mebusların uzaklaştırılması, daha önce görevlerinden alınan subayların tekrar görevlerine atanmalarını talep etti. Bu hadiseler sırasında bir mebus da öldürüldü. İsyanı bastıramayan Hüseyin Hilmi Paşa

³⁹² Ahmet Bedevi Kuran, *a.g.e.*, s. 337-338.

hükümeti istifa etti. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin en güvendiği birliklerin harekete geçmesinin ardından başlayan olaylar hızlıca büyüdü ve tam bir isyan haline geldi.³⁹³

İstanbul'daki bu olaylar başta ülke içinde olmak üzere bilhassa Makedonya'da büyük bir etki yarattı. İttihatçılarca Meşrutiyet'in mahvolduğu gibi yorumlar yapılıyordu. Rumeli ve bazı bölgelerden Padişah'a ve hükümete karşı protesto mektupları gönderilirken isyanı bastırmak adına 15 Nisan 1909 tarihinde Hareket Ordusu öncü birlikleri Selanik'ten İstanbul'a doğru yola çıktı. Yola çıkan Hareket Ordusunun İstanbul'a yaklaşması olayların seyrini de değiştirdi. Mahmut Şevket Paşa komutasındaki Hareket Ordusu, 21 Nisan 1909 günü İstanbul'a girmek üzere hazırlıklara başladı. 24 Nisan'da isyan bastırılarak İstanbul'a hâkim olundu. İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne ve Meşrutiyet rejimine karşı yapılan isyan hareketi amacına ulaşamadı.³⁹⁴

5.2.3. Sultan'ın Hal Edilmesi

Hareket Ordusu'nun 15 Nisan 1909 tarihinde isyanı bastırması sonucunda Sultan II. Abdülhamit'in hal edilmesi meselesi gündeme geldi. İttihatçılar, Sultan'ı 31 Mart Hadisesinin azmettiricisi olarak değerlendirmekteydi. Sultan II. Abdülhamit'in aslen isyana dahil olup olmaması, Cemiyet nazarında pek de mühim teşkil etmemekteydi. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin asıl niyeti Meşrutiyeti ilan etmekle beraber Sultan'ı da tahtan etmekte. Cemiyet, Padişah'ın iktidar gücünü kısıtlamış olsa da Sultan II. Abdülhamit hala Cemiyet için büyük bir tehditti. İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne göre Sultan II. Abdülhamit tahtta kaldığı müddetçe hiçbir şey mümkün olmayacaktı.

19 Nisan 1909 tarihinde Hareket Ordusu'nun Yeşilköy'e gelerek ordugâh kurmasıyla birlikte Sultan II. Abdülhamit'e karşı tam anlamıyla bir karalama kampanyası başlamış oldu. O güne kadar İttihatçıları yeren gazeteler, birden Sultan II. Abdülhamit'e karşı cephe alarak Sultan'ı Meşrutiyet ve Meclis-i Mebusan'a karşı eylemde olmak, orduyu isyana teşvik etmek, sansür ve baskı rejimini geri getirmeyi istemekle itham etmeye başladılar. *Serbesti Gazetesi* başyazarı Hasan Fehmi suikastının azmettiricisinin Sultan II. Abdülhamit olduğunu ima ediyorlardı. Babıali'ye ve Yıldız Sarayı'na taşradan binlerce telgraf gelirirken bu telgraflarda, İttihat ve Terakki Cemiyeti

³⁹³ Rifat Uçarol, *Siyasi Tarihi (1789-2014)*, Der Yayınları, İstanbul, 2015, s. 517.

³⁹⁴ *A.g.e.*, s.518.

mensupları, Cemiyet'e bağlılıklarını bildiriyor ve Sultan'ın tahttan hal'ini talep ediyorlardı.

Hareket Ordusu, Yeşilköy'de yaptığı açıklamada, İstanbul'da asayişi yeniden tesis ederek suçluları cezalandırmak istediklerini bildirmekteydi. Olaylara karışmış olan liberal ve muhafazakar isimler, misilleme tehdidi nedeniyle şehri terk etmeye başladı. Pek çok milletvekili de Hareket Ordusu saflarına katılırken 21 Nisan günü, Ahmet Rıza önderliğindeki yaklaşık yüz mebus, Meclis-i Mebussan ile Ayan Meclisi'ni Yeşilköy'e nakletti.³⁹⁵ Sultan II. Abdülhamit'in desteğiyle yükselen ve onun hürmetleriyle ciddi bir mal varlığına sahip olan Küçük Sait Paşa, istikbalin Sultan II. Abdülhamit'te değil İttihatçılarda olduğu düşüncesiyle yeni yönetimde kendi yerini korumak için başkanı olduğu Meclis-i Milli'de hal kararını bir an evvel almak ve İttihatçıların gözüne girmek adına Meclis-i Milli'yi birleştirme kararı aldı. Ertesi gün yaklaşık 240 vekil ve 34 ayan Yeşilköy Yat Kulübünde toplanarak II. Abdülhamit'in hal edilmesi ve yerine V. Mehmet Reşat'ın tahta geçirilmesi hususunda tartışmalara başladı. Mahmut Şevket Paşa Yat Kulübüne gelerek tartışmalara son verdi. Mahmut Şevket Paşa'nın nazarında askerler, Sultan II. Abdülhamit'in hal edileceğini öğrenirlerse isyanın önünü almak imkansızdı.³⁹⁶

Hareket Ordusunun İstanbul'a girmesinin ardından Sultan II. Abdülhamit'in kızı, Sultan'ın vaziyetini anlatarak; Sultan'ın son derece üzgün, kederle omuzları çökmüş bir halde ve bezgin görüldüğünü ifade ederken onu hiç bu kadar üzgün ve bitkin görmediğini, tüm sevincinin uçup gittiğini dile getirmiş babasının şu acı tespiti yaptığını da eklemiştir: '*Düşmanlarımın muradı oldu.*''³⁹⁷

23 Nisan Cuma gününde Sultan II. Abdülhamit, son kez selamlık merasimini gerçekleştirirken aynı gün içinde Hareket Ordusu İstanbul içlerine doğru ilerleyerek Sürdüş Mahallesi'nde konuşlanmış ve ertesi gün de dört koldan payitahta girmişti. Asi birliklerinin kamp kurduğu Topkapı Sarayı'nın yakınlarında ve kuzeyde Taksim Kışlası ile Taşkılla civarlarında şiddetli çatışmalar yaşandı. İsyancı askerler genel olarak direnmeden teslim olmuştu. Çatışmalarda toplam 400 kişi hayatını kaybederken 800 kişi de yaralanmıştı. O günün akşamında Mahmut Şevket Paşa sıkıyönetim ilan etti.

³⁹⁵ François Georgeon, Ali Berkay, *a.g.e.*, s.580.

³⁹⁶ *A.g.e.*, s. 580-583.

³⁹⁷ Ayşe Osmanoğlu, *Babam Sultan Abdülhamit*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2015, s.143.

Vaziyete tam manasıyla hâkim olundu.³⁹⁸ Hareket Ordusunun duruma tam olarak hâkim olmasından sonra geriye yalnızca Sultan'ın hal'i meselesi kalıyordu.

Sultan II. Abdülhamit, Hareket Ordusunun İstanbul'a geldiğini duyunca Sadrazam Ahmet Tevfik Paşa ve Harbiye Nazırının aracılığıyla kan dökülmesine engel olmaya çalıştı. Sultan, Saray muhafızları silahlarını bırakmaları için ikna etmeye çabalarken 24 Nisan Cumartesi günü Selanik'ten gelen Hareket Ordusu Yıldız Sarayı'nın çevresini kuşattı. Bu esnada İstanbul'dan gelen top sesleri Saray ahalisini korkutmuş ve ahali, sarayı boşaltmaya başlamıştı. Gece bekçilerinden bahçıvanlara, hizmetçilerden, Sultan'ı korumakla mükellef 2. Orduya kadar tüm saray ahali kaçıyor ve teslim oluyordu.³⁹⁹ Geriye yalnızca yaklaşık 30 muhafızdan başka kimse kalmamıştı Ayşe Osmanoğlu, bu durumu anlatırken: "*Saray'da kadınlardan başka kimse kalmadı*" ifadesini kullanmıştır.⁴⁰⁰

Asayiş tam manasıyla tesis edildikten sonra 26 Nisan Günü, Mebuslar ve Ayanlar İstanbul'da Mebussan Meclisi'nde toplandı. Ertesi gün 240 mebus ve 34 ayandan oluşan Meclis, Sultan II. Abdülhamit'in durumunu kararlaştırmak için gizli bir oturum gerçekleştirdi. Bazı ayan ve mebuslar hal kararını vermekte tereddüt yaşıyorlardı. Çünkü Sultan II. Abdülhamit'in olaylara karışması hususuyla alakalı doğrudan bir delil mevcut değildi. Kanun-i Esasi'nin 5. Maddesi uyarınca Padişah, sorumluluktan muaf ve kutsal sayılıyordu. Osmanlı Devleti devlet geleneklerine göre kurallara uygun bir hal için fetva emininin yazısı ve Şeyhülislam'ın mühürlenmiş bir fetvası gerekmekteydi. Ancak her iki vazifedar da çeşitli bahaneler ileri sürerek bu kararı almak istemiyordu. İttihat ve Terakki Cemiyeti, hal kararını almakta son derece kararlıydı. Meclis ikinci reisi ve cemiyet merkez komite üyesi Talat Bey, onları ikna ederek meclise gelmelerini sağladı. Hâlihazırda bir fetva taslağı bulunuyordu. Sultan II. Abdülhamit'i hal ederek tahttan indirme ve çekilmesini sağlama hakkı meclise bırakılmış oldu.

³⁹⁸ François Georgeon, Ali Berktaş, *a.g.e.*, s.581.

³⁹⁹ *A.g.e.*, s.582.

⁴⁰⁰ Ayşe Osmanoğlu, *a.g.e.*, s.146.

5.2.4. Hal Karar Heyeti: Bir Türk Bir Arnavut Bir Ermeni Bir Yahudi

Oylama işlemine geçildiği esnada, meclis hal edilsin sesleriyle yankılanıyorken sonunda hal kararı ittifakla onaylandı.⁴⁰¹ Bu kararı Sultan II. Abdülhamid'e tebliğ etmek için Meclis-i Ayan üyelerinden eski Bahriye Nazırı Arif Hikmet Paşa, Draç Mebusu Arnavut Esad Toptani Paşa, Ermeni Aram Efendi, ve Türk-Müslüman düşmanlığıyla tanınmış Selanik Mebusu Siyonist Yahudi Emanuel Karasu'dan oluşan bir heyet teşkil edilmişti.⁴⁰²

Sultan II. Abdülhamit, Hal Karar Heyeti'ni Küçük Mabeyn Köşkü'nde kabul etti. Arif Hikmet Paşa, Sultan'a fetvayı okuduktan sonra II. Abdülhamit: '*Hüküm Allah'ındır. Bu işi ben yapmadım. Sebep olanları millet arasın bulsun. Yalnız bir ricam var o da hayatımın Çırağan Sarayı'nda muhafaza edilmesidir.*' dedi. Fakat Cemiyet, Sultan'ı daha sıkı kontrol edebileceği bir yer olan Selanik'e sürme kararı aldı.⁴⁰³ Hal Karar Heyeti, İttihatçı görüşe sahip olan isimlerce dahi "azim bir hata-yı siyasi" yani affedilemez bir hata ve silinmez bir leke olarak değerlendirilen bu kararı Sultan'a bildirirken: "*Millet seni azletti*" diyerek 32 sene, 7 ay, 27 gün süren saltanatının son bulduğunu tebliğ etmişti. Ardından II. Abdülhamit, 28 Nisan 1909 tarihinde iktidarı boyunca merkezi olarak kullandığı Yıldız Sarayı'ndan alınarak Sirkeci Garı'na getirildi ve oradan da bir trene bindirilerek Selanik'teki Alatini Köşkü'ne gönderildi.⁴⁰⁴ Balkan savaşı çıkıp Selanik'in düşeceği anlaşılınca İstanbul'a getirildi. Ve II. Abdülhamit 10 Şubat 1918'de vefat etti.⁴⁰⁵

Sultan'ın İstanbul'dan ayrılmasının ardından Yıldız Sarayı'nın her köşesi İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından didik didik aranmış ve tüm darbelerde görüldüğü gibi ekonomik bir yağmaya teslim edilmişti. Bu sebeple Saray ilk kez tüm detaylarıyla ulusal ve uluslararası basına açılmıştı.

Sultan II. Abdülhamit'in otuz üç yıllık arşivini bilhassa da "jurnalleri" araştırmak için bir tetkik komisyonu oluşturulmuş ve bunların pek çoğu Enver Paşa'nın emriyle

⁴⁰¹ François Georgeon, Ali Berktaş, *a.g.e.*, s.582-583.

⁴⁰² *A.g.e.*, s.583.

⁴⁰³ *A.g.e.*, s.582-583.

⁴⁰⁴ *A.g.e.*, s.582-583.

⁴⁰⁵ "II. Abdülhamit", *a.g.e.*, s.86-87.

bugün İstanbul Üniversitesi'ne tahsis edilmiş olan Harbiye Nezareti bahçesinde yakılmıştır.

5.3. İTTİHATTAN İHTİLAF

5.3.1. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Politikaları ve Ayrılmacı-Milliyetçi Unsurlar

Meşrutiyet'in yeniden ilan edilmesinden evvel, 1908 yılının bahar aylarında “ortak düşman” olarak cephe alınan Sultan II. Abdülhamid yönetimine karşı geniş bir muhalefet cephesi vücut bulmuştu. İkinci Meşrutiyet yeniden ilan edildiğinde ise tarihte emsaline pek az rastlanacak biçimde bütün muhalif cephele görünürde büyük bir “kardeşlik” havası içinde kutlamalara girişti. Türklerin yanında Rum, Ermeni, Bulgar, Musevi ve ülkede oturan diğer Avrupalı insanlar meydanlarda coşkuyla kucaklaşıp, kardeşlik andları içiyorlardı. Enver Paşa, “*Bundan böyle Bulgar, Yunan, Eflak, Yahudi, Müslüman yoktur. Hepimiz kardeşiz, eşitiz ve Osmanlı olmaktan gururluyuz!*” diyordu.⁴⁰⁶ Memlekette büyük bir iyimserlik tablosunun doğduğu bu günlerde, 1896 yılında çıkan Van İsyanı'nda yaşamını yitiren Ermeniler için yapılan anma törenlerine Türkler katılıyor ve Kudüs'ten İstanbul'a dönen eski Patrik İzmirliyan'ı karşılamaya geliyorlardı.⁴⁰⁷

İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Ayrılmacı-Milliyetçi unsurlarla arasındaki ilişkiler, Sultan II. Abdülhamid idaresine karşı doğal bir ortaklık olarak yorumlanmış ve o çerçevede şekillenmiştir. Aynı nedenlerle de olsa “istibdat idaresi” olarak değerlendirdikleri idare karşısında sürdürülen muhalif hareketin ortak iş birliği içinde yürütülmesi, tarafların gayelerini elde etmeleri bakımından mühim bir taktiksel eylem olarak değerlendirilmiştir. Fakat Padişah'a karşı sürdürülen bu geçici ortaklık, daimi bir beraberliğe dönüşmemiştir. İlk başlarda olmasa dahi, gelişen olaylar zincirinin etkisiyle durumu fark eden İTC, ülkenin toprak bütünlüğünün tehlikeye düşmesi nedeniyle en son ana kadar ayrılmacı unsurların samimiyetine inanma iradesini devam ettirmiştir. Zira azınlıklarla doğabilecek istenmeyen sert bir çatışma, Makedonya ve “Vilayat-ı Sitte”nin istikbali ile doğrudan alakalıdır.

⁴⁰⁶ Georges Castellan, *Balkanların Tarihi*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1993, s. 380.

⁴⁰⁷ Talat Paşa, *Talat Paşa'nın Anıları*, yayına hazırlayan: Alpay Kabacalı, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2003, s. 50.

1907 Kongresinde İttihat ve Terakki Cemiyeti, Sultan II. Abdülhamit idaresine karşı ülke genelinde bir birlik sağlama amacıyla tüm muhalif unsurlarla iletişime geçmiş ve birlikte çalışmanın yollarını aramıştır. Fakat Rum, Bulgar ve Ermeni temsilcilerinin fırsatçı tutumları, Cemiyet tarafından ‘en azından’ tahmin edilmekteydi. Böylelikle bu ittifakın nedenleri açıklanırken: “*ümidimizi kestiğimiz ve büsbütün na ümîd olduğumuz manası çıkarılmamalı*”⁴⁰⁸ ifadesiyle bu azınlıkların gaye ve eylemlerinden haberdar olduklarını göstermişlerdir. Fakat Cemiyet, samimiyetle savundukları “ittihad-ı anâsır” düşüncesi nedeniyle Azınlıkların ittifak iradesini güçlendirebilecekleri umudunu taşırken ülkenin parçalanmasının önüne ancak böyle geçebileceklerini düşünüyorlardı yorumu yapılabilir. Aslında, kongreye dahil olan unsurlar Sultan II. Abdülhamit’e düşman oldukları gibi, birbirlerine de yakın sayılmazlardı.

*“Terakki ve İttihat Cemiyeti, Türk olmak ve Türk vatanına gönülden bir muhabbetle bağlı bulunmak itibariyle... Türkiye’den ayrılmak isteyen gayrimüslim gruplara düşmandı. Aynı zamanda gayrimüslim teşekküllerin tarafını iltizam eden Sabahaddin Bey fırkasını da hiç sevmiyordu. Diğer taraftan Sabahaddin Bey fırkasıyla gayrimüslim gruplar da Terakki ve İttihat Cemiyeti’ni, Osmanlı Devletinin tamamiyet-i mülkiyesini her şeyden evvel ileriye sürdüğünden dolayı, hakikat-ı halde hiç istemiyorlardı.”*⁴⁰⁹

Bunun yanı sıra gayrimüslim gruplarla, Arnavut ve Araplar Milletlerini Osmanlı adıyla tek çatı altında tutabilmek için “anâsır -ı muhtelif”nin birlikteliği devamlı olarak vurgulanmaktaydı. Arnavutluk’tan İTC’nin merkez yayın organına gelen ve cemiyetin Türk niteliğine vurgu yapmakta olan mektuba, red niteliğindeki verilen cevap dikkat çekmektedir:

“...Evvela söyleyelim ki: Sahib-i mektubun bize Türk hitabını tevcih etmeye hakkı yoktur. Cemiyetimiz bugün on bini müteceviz azaya malikdir. Bu aza meyanında Arab, Türk, Arnavud, Kürd, Ermeni, Laz, Rum, Yahudi, Dürzî ve ilh. Din ve kavimlerine mensup pek çok efrad vardır. Hatta hey’et-i tahririyemiz meyanında aslen ve neslen Türk olmayan zevad dahi mevcuddur. Binaenaleyh biz Avrupalılar gibi bir Türk hükümeti tanımıyoruz... Zaten bu kanaat-ı

⁴⁰⁸ Erdal Aydoğan, - İsmail Eyüboğlu (Hazırlayanlar), *Bahaeddin Şakir Bey’in Biraktığı Vesikalara Göre İttihat ve Terakki*, Alternatif Yayınları, Ankara 2004, s. 430.

⁴⁰⁹ Aydoğan – Eyüboğlu, *Bahaeddin Şakir Bey’in...*, s. 431–432.

*fikriyemiz unvan intihabında bile ima olunmuş ve birçok parlak isimler meyanında (Osmanlı) nam-ı sadesi tercih edilmişdi. Bundan da anlaşılır ki bir liva-yı ittihad altında yaşamak istemekden maksadımız hiçbir kavmin mezheb ve lisanına taarruz etmek değildir.”*⁴¹⁰

1902 yılına kadar Cemiyet yöneticilerinde İTC'nin içindeki gayrimüslimlerin temsil hakkını artırmanın, Osmanlı devletine uyum sağlama niyetinde olmayan unsurları ne yönde etkileyeceği hususunda iyimser bir kanaat mevcuttu. Temsiliyetlerinin ve siyasi hakların artmasıyla azınlık grupların sistemle bütünleşerek Osmanlılık fikrinin vücut bulacağı düşünölmekteydi.⁴¹¹

İttihatçılar, Ermeni ve Rum militanlarının eylemlerini takip edip, değerlendirme aşamasına geldikleri vakit, “Devlet-i Osmaniye”nin devamı adına ellerinde Türklerden ve “Türkçölük”ten başka bir düşüncenin kalmadığı neticesine varmışlardır. Bu durum resmen ifade edilmemiş, yıkılmakta olan bir devleti kurtarma arayışındaki Cemiyet kadrosu, devleti meydana getiren tüm unsurları “Osmanlılık” adıyla bir çatı altında tutmayı anayasal bir ‘zorunluluk’ olarak devam ettirmiştir.

Bu ortam neticesinde İttihat ve Terakki Cemiyeti, Ermeni komitelerinin ve Rum Milletinin, basın yoluyla Meşrutiyet’in ilânını kendi başarıları olarak lanse etmeleri karşısında bile bunu inkar etme yoluna gitmemiştir. Çünkü asıl gaye, Meşrutiyet yönetimi altında Osmanlı Devleti’ni meydana getiren unsurlar arasında bir barış ortamının sağlanması ve devletin yıkılışının önüne geçilerek, bütünlüğünün korunmasıydı. İkinci Meşrutiyet’in, azınlık Osmanlılar tarafından benimsenmesi asıl hedefe oldukça uygunken bu amaç, bir nebze sergilenen bu tutumla teşvik edilmişti.

ilk günlerdeki o sevinç ve coşkuyla beraber İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin bu tutumu, kendi milletleri üzerinde nüfuzu azalan militan çetelerin de çabalarıyla, gün geçtikçe “Türkleştirme” politikasıyla değerlendirildi. Bunun gerekçesini ise evvela tarihsel arka plan ve Meşrutiyet’in ilânı sonrası ve Balkan Savaşları arasındaki dönemde yaşanan gelişmelerde aramak gerekir.

⁴¹⁰ M. Şükrü Hanioglu, *a.g.e.*, s.629.

⁴¹¹ *A.g.e.*, s.30.

Meşrutiyet'in ilânın sonrasında yapılan seçimlerde, görüntüden ibaret olan ittifak ortamı bozulmaya başladı. Taşnakların İttihat ve Terakki Cemiyeti ile çıkar gereği işbirlikleri bile Ermeni halkı içerisinde ciddi eleştirilere neden oluyordu. Hükümet, ülke sorunlarına eğilmeye başlarken siyasal hedeflerdeki ayrılıklar da Meclis kürsüsünde kendisini gösteriyordu.

5.3.2. Meşrutiyet Sonrası İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Rum İlişkileri

II. Meşrutiyet'in ilan edildiği dönemin başlarından Balkan Harpleri'ne kadar olan zaman aralığında, "Osmanlılık" düşüncesi ve Osmanlı vatandaşlığı kavramı, ülkeyi bir arada tutmanın ve siyasi birliğin istikrarı için önemli bir etken olarak görüldü.⁴¹²

1908 ve 1914 yılları arasında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin, İttihad-ı anasır, Osmanlılık ve merkezîyetçilik politikaları, cemiyetin yönetsel idarideki en mühim siyasal ilkelerini teşkil etmektedir. Ancak II. Meşrutiyet ile beraber Osmanlı Devleti'nde yaşayan Rumların millet sistemi içerisindeki ayrıcalıklı durumlarını yitirmeleri söz konusu oldu. Böylelikle Rumlar, II. Meşrutiyet'in ilanının kısa süre sonrasında Cemiyet'e karşı muhalefet etmeye başladılar.⁴¹³

1908 seçimlerinde İttihatçılara en fazla sorunu Rumlar çıkarırken, Hüseyin Cahit, *Tanin*'de İttihatçıların politikaları doğrultusunda yazılar kaleme alarak Müslüman tebaanın seçimlerde beraber hareket etmeleri gerektiğini belirtmiştir. O dönemde İttihatçılara karşı bir muhalefet çizgisi izleyen Rum gazetesi *Proodos* ile Hüseyin Cahit arasında sert polemikler yaşanırken 1908 seçimleri arefesinde İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Rumlar arasında gergin bir ortam doğmuş ve Yunan dışişleri nazırının, Rum patriğine, Türk gazetelerine rüşvet vererek ilişkilerin geliştirmesini önerdiği ortaya çıkınca gerginlik hat safhaya ulaşmıştır. Yunan Hükümeti'nin buna benzer işler için para göndermeye devam etmesi, Meclis-i Mebusan'daki Rum vekilleri İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşı kışkırtarak muhalefet etmeye yöneltmesi tansiyonu iyiden iyiye yükseltmiştir.

⁴¹² Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2001, s.242.

⁴¹³ Hasan Taner Kerimoğlu, *İttihat-Terakki ve Rumlar 1908-1914*, Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, İstanbul, 2009, s.21-22.

1908 seçimleri, II. Meşrutiyet'in ilanının ardından İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Rumlar arasındaki ilişkilerin gerginleşmesine sebep olan ilk gelişme oldu. Seçimler, İttihatçılar ile Rumlar arasındaki siyasi görüşlerin ve meşrutiyet rejiminden beklentilerin aslında ne kadar farklı olduğunu göstermiş oldu. Rum toplumunun meşrutiyetten evvel sahip olduğu ayrıcalıkları terk etmeye pek niyeti yokken buna karşın Cemiyet'in Osmanlı Devleti ve sosyalitesini dönüştürme planları, iki grup arasındaki temel çatışma noktalarını oluşturmaktaydı. İkinci Meşrutiyet'in ilk seçimlerinde yaşanan bu gergin ortam, devam eden yıllarda İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Rumlar arasında yaşanacak olan krizlerin habercisi niteliğindedir.

Yunan eğitim dernekleri, Yunan konsolos ve din adamlarının Yunan hareketini yayma çalışmaları, Makedonya'daki okullar ve eğitim kurumları Anadolu'da Helenizm'i yeniden canlandırma politikası çerçevesinde can alıcı noktayı oluşturmaktaydı. Etniki Eteryia Cemiyeti başta olmak üzere, Yunan organizasyonları, Helenizm için çalışırken "ittihad-ı anasır" politikası büyük bir başarısızlığa uğramış ve Yunan propagandasına karşı Osmanlı hükümetlerinin aldığı önlemler boşa çıkmıştır.

Yunanistan sınırlarının Osmanlı Devleti aleyhinde genişlemesini isteyen Rumlar için İkinci Meşrutiyet'in zaferle sonuçlanması, Helenizm adına da bir nevi tehlike teşkil etmekteydi. Osmanlılık fikrine başından beri sıcak bakmayan Rum Toplumunu, İkinci Meşrutiyet'in ilanından 31 Mart hadisesine kadar olan süreçte, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşı Rum gazeteleri ve Rum Patrikhanesi tarafından açık destek görmüştür.

31 Mart Olayı'nın ardından gerçekleştirilen 1911 ara seçimlerinde İttihatçıların istediği neticeye ulaşamaması Rumları heyecanlandırmış, bir sonraki yıl yapılan 1912 seçimlerinde Rumlar, Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile anlaşarak birlikte hareket etmiştir. Bunun üzerine Rum toplumunun seçimlerde muhalif olmaması için İttihat ve Terakki Cemiyeti, Patrik ile görüşmüş ancak Patrikhane kendi içlerinde aldıkları karar gereğince Rumların, seçimlerde serbestçe oy kullanabilmesi tavrını takınmıştır. Bunun üzerine tarihte "sopalı seçimler" olarak da anılan 1912 seçimlerinde Rumların siyasi temsilciliğini Rum Meşrutiyet Kulübü ve Rum Patrikhanesi üstlenirken seçimleri İttihat ve Terakki Cemiyeti büyük bir üstünlük ile kazanmıştır.

Babıâli Baskını ile İttihatçıların yönetimi tamamen ele geçirmesiyle, 1914 seçimlerinde İttihat ve Terakki Cemiyeti tek başına iktidar olmuş ve Balkan Savaşları'ndaki toprak kayıpları İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin temel politikaları üzerinde mühim etkiler oluşturmuştur. Toprak kayıplarının ardından Cemiyet'in ağırlık merkezi Anadolu'ya kaymış ve Türk nüfusun sayıca ön plana çıkmasıyla, "Türkçülük" ideolojisi Cemiyet için bir zorunluluk zuhur etmiştir. Böylelikle, Balkan Harpleri sonrasında, Osmanlıcılık düşüncesinin yerini, Türkçülük almıştır.

II. Meşrutiyet sonrasında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Rumlara dair yürüttüğü politikada, Yunan Devleti'nin Rum tebaa üzerindeki nüfuzunu azaltma fikri mühim bir rol oynamıştır. Bu doğrultuda sosyal, siyasal, kültürel ve yönetsel alanlarda bir takım tedbirler alan İTC, II. Meşrutiyet'in ilanı sonrasında Osmanlı Devleti'nde gittikçe artmakta olan Yunan faaliyetlerini önlemek adına Yunanistan gözetiminde girişimlerde bulundu. Bunun yanında Osmanlı topraklarında eylemler gösteren gizli Yunan cemiyetlerine ve Yunan propagandasına karşı tedbirler aldı.⁴¹⁴

Rum cemaati üzerinde etkin bir nüfuzu bulunan Fener Rum Patrikhanesi, II. Meşrutiyet döneminde İttihatçılara en fazla muhalefet eden dini kurumların başında gelirken Rumların İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne yönelik muhalif tavrı siyasi alanda ve seçim dönemlerinde daha net bir şekilde gözlemlendi.⁴¹⁵ Bilhassa 1908 ve 1912 seçimlerinde Rumların, cemiyete karşı yürüttükleri muhalefetleri, İttihatçılar tarafından hoş karşılanmadı. İTC, Rumların 1908 ve 1912 seçimlerindeki muhalif tavrını Yunanistan'ın etkisine bağlamaktaydı. Rum toplumunun genel olarak muhalefet hareketleri izlemesine rağmen İttihat ve Terakki Cemiyeti, Meclis-i Mebusan'da Rum cemaatinden de mebuslar bulunmasını sağlamaya çalıştı.

İTC ve Rum toplumu arasındaki siyasi gerginlik, cemiyetin kültürel, ekonomik ve toplumsal sahalarda gerçekleştirmeye niyetlendiği ıslahatlar esnasında hat safhaya ulaştı. Bilhassa Kilise ve mektepler kanunu, Rum toplumunun Cemiyet'e karşı muhalefetinde mühim bir rol oynamıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin, Ortodokslar arasındaki çatışmaya son vermek ve farklı Osmanlı azınlıklarının birlik ve beraberliğini

⁴¹⁴ Aykut Kansu, *a.g.e.*, s.223-224.

⁴¹⁵ Feroz Ahmed, *a.g.e.*, s.94.

sağlamak için çıkardığı kanuna karşı, Rum Patrikhanesi'nin kışkırtmalarıyla Rum toplumu büyük bir muhalefet yürüttü.⁴¹⁶

İttihatçılar tarafından etnik temele dayanmakta olan cemiyetlerin yasaklanması, yani “Cemiyetler Kanunu” ve bir bölgede çoğunluk tarafından kullanılan kilise ve mekteplerin çoğunluğa verilmesini esas alan “Kilise ve Mektepler Kanunu”na, Patrikhane'nin ayrıcalıklarının kaybedeceği düşüncesiyle özellikle Rumlar tepki göstermiş ve ardından da Rum ve Bulgar kiliselerinin yakınlaşması başlamıştır. Ayrıca İttihatçıların gayrimüslim okullarını denetleme ve bu okullarda Türkçe'nin okutulmasını sağlamaya çalışmaları Rum toplumu tarafından tepkiyle karşılanırken Rum okullarında Yunan propagandası devam etmiş ve Yunan öğretmenlerin bu okullardan çıkarılma çabalarının yanı sıra 1909'da gayrimüslimlerin askerlik yükümlülüğüne alınmaları da İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Rumlar arasındaki köprüleri yıkmıştır.

Girit sorunu sebebiyle Yunanistan ile ilişkilerin gerildiği bir süreçte yaşanan bu muhalefeti, İTC maksatlı bularak Patrikhane'nin ve Rum toplumunun muhalefeti Yunanistan'a bağladı. Bunun yanında Cemiyet bu süreçte, Rum Patrikhanesi'nin Osmanlı Rumlarını yönlendirme girişimleri karşısında tepkisini göstererek Rum toplumu içinde Patrikhane'ye karşı doğan muhalif sesleri destekledi. II. Meşrutiyet dönemi boyunca, dini bir müessese olan Rum Patrikhanesi'nin Rum toplumunu ilgilendiren tüm konulara müdahil olmaya çalışmasını önlemeye çalışan İttihat ve Terakki Cemiyeti, II. Meşrutiyet sürecinde yaşanan sorunlar karşısında Rum Patrikhanesi'nin “Düvel-i Muazzama”nın müdahalesini davet etme girişimlerine, bağımsızlığı tehlikeye atacağı nedeniyle sert bir biçimde karşı çıktı.

Rum toplumu ve İTC arasındaki ilişkilerin en gergin olduğu zaman, 1910 senesiydi.⁴¹⁷ Kilise ve mektepler kanununun kabul edilmesi, İttihatçıların gayrimüslim okullarına devlet denetimi getirme girişimleri, Girit sorunu, Yunan mallarına karşı girişilen ekonomik boykot gibi nedenler, iki taraf arasında gerginliği zirveye taşıdı. Cemiyet'in gayrimüslim okullarına devlet denetimi getirme ve bu okullarda Türkçe'nin okutulmasını sağlamaya çalışmaları, diğer gayrimüslim azınlıklar gibi Rumlar tarafından da “Türkleştirme” politikası olarak nitelendirildi. İTC, Rum okullarında

⁴¹⁶ *A.g.e.*, s.95.

⁴¹⁷ Yusuf Hikmet Bayır, *a.g.e.*, s.48-49.

çalışmakta olan Yunanlı öğretmenlerin görevlerinden uzaklaştırılmalarını sağlayarak Türkiye'deki Yunan propagandasına karşı önlem almış olduğunu düşünürken yaşanan siyasi gelişmelerin de ışığında, eğitim konusunda savundukları savlara aykırı kararlar almak zorunda kaldı.

Balkan Savaşları esnasında Yunanistan'ın Ege adalarını işgal etmesi ve bu durumun büyük devletler tarafından destek görmesi, Cemiyet'i tedirgin etti. Zira Yunanistan, bu adalar yoluyla Batı Anadolu'yu işgal etme girişimlerinde bulunabilirdi. Yunanistan ile adalar sorunu sebebiyle yaşanan gerginliğin yanında Yunanistan'da kalan Müslüman nüfusa yönelik yapılan baskılar, Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasında ilişkilerin gerginleşerek tırmanmasına sebep oldu. Bu koşullar altında Osmanlı Devleti topraklarından Yunanistan'a doğru bir Rum göçü yaşanmaya başladı. İki ülkeyi yeni bir savaşın eşiğine getiren göçmenler sorunu, büyük devletlerin de arabuluculukları sayesinde, mübadele önerisinin benimsenmesiyle çözümlenmeye çalışıldı.

İttihatçıların Yunanistan'daki Müslümanlar ile Aydın Vilayeti ve Trakya'daki Rumların mübadele edilmelerini kabul etmeleri, Cemiyet'in Rumlara yönelik politikasındaki değişikliği göstermektedir. Cemiyet'i böyle bir karar almaya yönlendiren sebeplerden biri, Rumlara olan güvensizlikti. Ayrıca ülke güvenliği açısından son derece önemli olan stratejik noktalara devlete sadakatinden şüphe edilmeyecek Türk ve Müslümanları yerleştirme fikri de bu kararın alınmasında etkili olmuştur.

Bu durumların yanı sıra İttihat ve Terakki Cemiyeti uygulamış olduğu milli iktisat politikalarında Türk ve Müslüman unsurdan bir burjuva yaratma çabasına girmiştir. Avusturya, Yunanistan ve Rumlara karşı yapılan boykotlar sürerken özellikle patrikhaneler arasında da İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşı yine en sert muhalefetin Rum Patrikhanesi tarafından yapıldığı belirtilmektedir. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin, yapılan boykotlarda sorumluluğu resmi olarak almaması ve 1913-1914'te yapılan boykotun, öncekiler gibi bir ülkeye karşı değil de Osmanlı vatandaşı olan Rumlara karşı yapılmış olması, dikkatleri çekmektedir. Rumlara karşı yapılmış olan bu boykot, İttihatçıların milli iktisat politikalarıyla doğrudan ilişkili olduğu gibi bu boykotun ekonomik durumlarını sarsmada, Rumlara karşı alınmış bir önlem olarak değerlendirilmektedir.

Netice itibariyle İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin, Yunanistan'ın Rumlar üzerindeki etkisini azaltmayı hedefleyen politikaları başarılı olamamış, Rumlar, Patrikhane ve Yunan Devleti'nin destekleriyle "ayrıcalıklı" konumlarını artırarak sürdürmek istemişler ve politikaları Cemiyet'e karşı sert bir muhalif taban haline dönüşmüştür. Görüldüğü gibi İttihatçıların reformlarıyla Makedonya'daki ulusal hareketlerin beklentilerinin çeliştiği aşikardır. "...Meşrutî idareyle bile Osmanlı İmparatorluğu Balkan halkları için artık bir seçenek oluşturmuyordu." ⁴¹⁸

5.3.3. Meşrutîyet Sonrası İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Ermeni İlişkileri

Meşrutîyet'in ilanından sonra ülkede doğan şenlik havasına, diğer azınlıkların yanında Ermeni Milleti de büyük bir sevinçle katılmış, af ilanının gelmesiyle Sultan II. Abdülhamit'in Ermeni terörünü bastırması sonucunda yurt dışına kaçan Ermeni Komitacıları da ülkeye dönmeye başlamışlardı. Ülke sınırlarından girişlerini bir "zafer" edasına dönüştüren Ermeniler, gerilla kıyafetleri, özel flamalar ve sembolleri ile ülkeye giriş yapmışlardı. Meşrutîyet sonrasında İstanbul ve özellikle Doğu Anadolu'da çeşitli Ermeni Kulüpleri kuran Ermeniler, Meşrutîyetin getirdiği "özgür" havadan faydalanarak faaliyetlerini daha rahat yürütmeye başlamışlardı.

II. Meşrutîyet'in ilanının ardından Ermeni çetelerinin legal hale gelmesiyle, bilhassa Taşnaksütyun ve Hınçak komiteleri yürüttükleri faaliyetleri açıktan sergilemeye başlamıştı. Meşrutîyet sonrası, *Marksist Taşnaksütyun*, *Sosyal Demokrat Hınçak Partisi*, *Anayasal Ramgavar Partisi* ve *Veragazmyal Hınçak Partisi* gibi dört Ermeni siyasi parti Osmanlı siyasi hayatında etkin rol oynamaktaydı.

İTC, ilk dönemlerde nüfuz alanını güçlendirmek adına Ermeni siyasi partileri ile işbirliği yapmaya çalışmış, özellikle Taşnaksütyun ve Sosyal Demokrat Hınçak Partisi ile ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştır. Cemiyet, Ermeni toplumunda büyük bir etkisi olmayan *Anayasal Ramgavar* ve *Veragazmyal Hınçak Partisi* ile olan ilişkilerini geliştirme ihtiyacı duymamıştır. ⁴¹⁹

⁴¹⁸ Hasan Tamer Kerimoğlu, *a.g.e.*, s.345.

⁴¹⁹ Arsen Avagyan, Gaidz F. Minassian, *Ermeniler ve İttihat ve Terakki, İşbirliğinden Çatışmaya*, Aras Yayınları, İstanbul, 2005, s. 49.

Meşrutiyet sisteminin yeniden tesis edilmesi, Ermeni komitelerinin plan ve programlarında değişikliğe gitmelerine de neden oldu. Yeni düzeni benimsemiş olan Ermeni komiteleri, ihtilalci fikir ve eylemlerini bir yana bırakarak Meşrutiyet rejimine destek olmaya karar kıldıklarını belirtmişlerdir. Bu doğrultuda İttihatçılar ve Ermeni Devrimci Federasyonu arasında İstanbul’da dayanışma gösterileri düzenlenmiştir. Ermeni İhtilal Federasyonu’nun sözcüsü Aknuni yaptığı açıklamada: “*Taşnakzaganların en önde gelen görevlerinden birinin de, Osmanlı Anayasa rejimini korumak, Osmanlı uluslarının birbirleriyle birleşmelerini sağlamak, İttihat ve Terakki ile işbirliği yapmaktır*” ifadelerini kullanmıştır.⁴²⁰

Hınçak Komite Lideri Kafkasya Ermenilerinden M. Sabahgülyan, 1908 senesinin Ağustos ayında Beyoğlu’nda Surp Yervartyun kilisesinde yaptığı konuşmada “*Hınçakların, artık ihtilal çalışmalarına son vererek tüm varlıklarıyla yurdun yükselmesi için çalışacaklarını*” bildirmiştir.⁴²¹

1908 İhtilalinin ardından, hükümet etme nüfuzu gün geçtikçe, “Meşrutiyetin sağlayıcıları unvanı” ve siyasi kuvvetleri hasebiyle İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin eline geçmişti. Cemiyet’in ilk zamanlar Ermenilere verdiği mesaj, Meşrutiyet’ten evvelki Ermenilerin bölücü amaçlarını terk etmeleri ve Meşrutiyet’in getirdiği eşitlik ortamında Osmanlı vatandaşı olarak kalmaları içerikliydi. Bu mesaja ihtilalden evvel İttihatçılarla oldukça aktif işbirliği yapan *Taşnuksutyun Cemiyeti* önemli ölçüde uymaya çalışırken Komitacıardan bilhassa *Hırçak* ekibi ile birlikte diğer iki grup, Doğu Anadolu’da Ermenilerle تنها yerlerde “Ermeni özerkliği” istemeyi devam ettirmişler ki, bu istek İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından hiçbir vakit kabul görmemiştir.⁴²²

Cemiyet, Ermeni vatandaşlarını Osmanlı Devleti’nin “*Eşit, mutlu ve hakiki vatandaşları*” statüsüne sokmak, yani onları kazanmak adına birçok atılım yapmış, örneğin; diğer azınlık gruplara da uygulandığı gibi artık Ermenilerden de asker ve devlet memuru alınmaya başlanmıştır. Mebusan Meclisi’ne Ermenilerden de vekil seçilmiş, hatta bu isimlerden Oskar Efendi, Posta ve Telgraf Nazırı, Gabriyel Norodükyan Efendi Hariciye Nazırı görevine getirilmiştir.

⁴²⁰ Salahi R. Sonyel, *Osmanlı Ermenileri*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1988, s.5.

⁴²¹ *A.g.e.*, s.5.

⁴²² Süleyman Kocabaş, *a.g.e.*, s.12.

1909 yılının Nisan'ında Adana'da yaşanan olaylar, İttihatçı ve Ermeni ilişkilerinin temellerinin sağlam olmadığı en bariz delillerden biridir. Adana olayları, 13 Nisan 1909 tarihinde başlayan İstanbul'daki isyan 31 Mart Vakası haberlerinin yayıldığına başladı ve 16 Nisan 1909 tarihinde duruldu. Hareket Ordusu, ayaklanmayı bastırmak için İstanbul'a girdiği 25 Nisan günü, Adana'da kargaşa ortamı yeniden başladı ve 27 Nisan'a kadar devam etti. Hareket Ordusu'nun İstanbul'daki ayaklanmayı bastırmasının ardından hükümet Adana olaylarında zayıf görenlere maddi yardımlarda bulundu ve olayları soruşturmak adına bir komisyon oluşturdu. Olayların sorumluları divan-ı harplerde yargılanırken pek çok kişi asılarak idam edildi. Yaşananları bir uyarı olarak nitelendiren İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Ermeni Taşnaksütyun Komitesi işbirliği yoluna gitmeyi kararlaştırdılar.

Adana olaylarının ardından, *Sosyal Demokrat Hınçak Partisi*, İttihat ve Terakki Partisi ve onun politikalarına karşı açık bir muhalif mücadele yürütmeye karar vermiş, fakat bu mücadeleyi hangi yollarla yürütmesi gerektiği hususunda bir kanıya varamamıştır. *Sosyal Demokrat Hınçak Partisi*, *Taşnaksütyun*'un İttihat ve Terakki Cemiyeti ile işbirliği yapmasını tarihi bir hata olarak değerlendirmiş ve muhalif konumunu devam ettirmiştir.⁴²³

Ermeni tebaanın çoğunluğu ile *Taşnaksütyun* kanadı, 1908 seçimlerinde İttihat ve Terakki Cemiyeti ile işbirliği yaparken *Sosyal Demokrat Hınçakyan Partisi*, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası* ile anlaşarak İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne muhalif bir tutum ile seçimlere katılmıştır.⁴²⁴

İkinci Meşrutiyet döneminin ilk Meclis-i Mebusan başkanlarından Ahmet Rıza hatıralarında, Meşrutiyetin gelmesiyle bile Ermenileri memnun edemediklerini şöyle dile getirir: “*Cemiyet'e âdeta rakip gibi bakıyorlardı. İlaçlar, çareler arasında zıddiyet vardı. Onlar bizden ayrı muhtariyet istiyorlardı. Biz ise umum için ıslahat talep ediyorduk. Kanun-u Esasi, Millet Meclisi, umumu hoşnut edecekti.*”⁴²⁵

Bütün bu işbirliği çabalarına karşın İTC ile Ermeniler arasındaki münasebetler 1910 senesinden itibaren bozulmaya başlamıştı. *Taşnaksütyun* ile İTC arasındaki

⁴²³ Arsen Avagyan, Gaidz F. Minassian, *a.g.e.*, s.67.

⁴²⁴ Ali Birinci, *a.g.e.*, s.276.

⁴²⁵ Süleyman Kocabaş, *a.g.e.*, s.12.

ilişkinin değişim süreci önce Ermeni basınında başlayan İttihat ve Terakki Cemiyeti eleştirileri ile sonra da daha önce uygulanmakta olan Rus muhalifi politikalarından uzaklaşılması ve Rus temsilcilerle münasebetler kurma girişimleri ile açığa çıkmıştır.⁴²⁶

18 Temmuz 1912 tarihinde Taşnaksütyun Batı Bürosu Osmanlı vatandaşlarına “Bağımsız bir parti olarak, başka hiçbir partiye bağlı olmadıklarını” açıklamış ve mevcut iktidara “Güvensizliği önleme, vergileri indirme, İslamcılıktan ve Türkçülüğten vazgeçme, anayasal özgürlükleri güvence altına alma” çağrısı yapan bir bildiri yayımlayarak ortaklığın bittiğini duyurmuştur. Bunun ardından Taşnaksütyun ile İTC arasındaki münasebetler bitme noktasına gelmiştir.⁴²⁷

Aynı senenin son aylarına doğru Ermeni medyasında İTC aleyhine çok sert yazılar çıkmaya başlamış özellikle *Jamanak* ve *Nor Aşklar*’da çıkan yazılar Cemiyet’i oldukça ağır suçlarla itham etmişti. *Nor Aşklar* da Cemiyet’e siyasi taarruz ediyor Cemiyet, Ermenilere düşmanlıkla, Ermenileri baskı altına alma milliyetçilikle, irticayla, ittihad-ı islamcılıkla suçlanıyordu. Anadolu bölgelerindeki ıslahat konusu gündeme geldiği vakit, Ermeni siyasi organizasyonları büyük devletlerin önüne blok halinde çıkma zorunluluğu sebebiyle tüm siyasi hesaplarını bir kenara koyarak Ermeni reformları gayesiyle tek blok halinde hareket etmişlerdir.⁴²⁸

İTC ve Ermeniler arasındaki ılımlı hava, kötümser bir çizgi çizerek I. Cihan Harbi dönemine kadar ilerlemiş, bu savaş günlerinde yaşanan olaylar ise “ittifaktan ihtilafa” geçişin temellerini oluşturmuştur. Bu çatışma ortamının en temel nedeni, Osmanlı Devleti’nin İttifak Devletleri (Almanya ve Avusturya) safında, İtilaf Devletleri’ne (İngiltere, Rusya ve Fransa) karşı savaşa girmesi olmuştur.

Taşnaksütyun Komitesi de gelişen hadiseleri değerlendirmek ve muhtemel bir Osmanlı-Rus savaşında alacakları tavrı belirlemek adına Erzurum’da 8. genel kongresini düzenledi. 2-14 Ağustos 1914 tarihlerinde, Erzurum’da toplanan kongreye ülke içinden ve dışından gelen çok sayıda delege dahil oldu. Rostom, Agnuni, Simon Vratsiyan, Rupen ve Zartaryan gibi isimlerin ağırlığını koyduğu tartışmalar esnasında

⁴²⁶ Arsen Avagyan, Gaidz F. Minassian, *a.g.e.*, s.66.

⁴²⁷ *A.g.e.*, s.189.

⁴²⁸ *A.g.e.*, s.190.

bir çatışma karşısında Ermeni toplumunun ne şekilde tavır alacağı konusu masaya yatırıldı.⁴²⁹

Kongrede, Osmanlı Hükümeti'ne karşı izlenecek siyaset hakkında şu görüşte mutabakat sağlandı: '*İttihat ve Terakki hükümetinin, Hıristiyan unsurlara ve özellikle Ermenilere karşı eskiden beri takip ettiği iktisadî, sosyal ve idarî birbirine zıt politika, baskı ve ıslahatı uygulama konusunda gösterdiği aldatıcı hareketleri göz önünde tutan Taşnaksütyun kongresi, İttihat ve Terakki'ye karşı muhalefet durumunda kalmaya, onun siyasi programını eleştirmeye, kendisine ve teşkilatına karşı şiddetle mücadeleye girişmeye karar vermiştir.*'⁴³⁰

Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu cephesinde Türk- Rus Harbi patlak verince Ruslar, bölgedeki Ermenilere savaşa kendi saflarında dahil olmaları karşılığında Bağımsızlık vaat etmiş, bu vaade kandan Emeniler, bir yandan Rus ordusu saflarında, bir yandan da cephe gerisinde Osmanlı ordusunu vurmaya karar vermişlerdir. Sadrazam Talat Paşa, bu kararla alakalı olarak, *Taşnaksutyun* Komitesinin Şam şubesine yazılmış bir gizli emrini ele geçirdiklerinden bahsederken emirde şu ifadeler yer almaktadır: "*Ruslar hududu geçip Osmanlı orduları geri çekilmeye başladığı zaman, mevcut vasıtalarından istifa edilmek suretiyle her tarafta umumi bir isyan yapılmalıdır. Osmanlı ordusu bu suretle iki ateş arasına alınmış olacaktır. Bütün resmi binalar uçurulacak, hükümet daireleri işgal edilecek ve Alman nakliyatına hücum edilecektir. Bunun üzerine Osmanlı ordusu ilerlediği takdirde, Ermeni askerler silahlarıyla birlikte kıtalarını terk edecekler, çete teşkil edip Ruslarla birleşeceklerdir.*"⁴³¹

Bunun ardından Osmanlı hükümeti, 24 Nisan 1915 tarihinde harp bölgelerindeki Ermenilerle ilgili "Tehcir Kanunu" (Göç Ettirme Kanunu) çıkaracak, harpte zararlı olabileceği düşünülen yaklaşık 600 bin Ermeni, Osmanlı ordusunun himayesi ve muhafazasında Suriye ve Lübnan gibi bölgelere nakil ettirilecektir. Savaşın ardından, Ermeniler yaşananları "Soykırım" olarak adlandırıp, "*Türkler 1.5 - 2 milyon Ermeni'yi katlettiler*" diyerek propaganda yapmaya başlayacaklardır ki, bu doğru bir iddia değildir. Savaş yıllarında Türkiye'de yaşayan Ermenilerin sayısı 1 milyonu aşmaz. Günümüzde yapılan ulusal ve uluslararası arşiv çalışmalarında da bölgede yaşanan

⁴²⁹ *A.g.e.*, s.203.

⁴³⁰ Esat Uras, *a.g.e.*, s.579-580.

⁴³¹ Süleyman Kocabaş, *a.g.e.*, s.12.

çatışmalardan dolayı Ermenilerin gerçek kayıplarının 300 bin civarında olduğu tespit edilirken Müslümanlardan ise yaklaşık 700 bin kişinin hayatını kaybettiği tespit edilmiştir.⁴³²

Böylelikle, İttihatçı ve Ermeni Komitacıları ortaklığı tam bir hayal kırıklığı ile neticelenmiş, bilhassa bu fiyaskoda, Ermenileri, bağımsızlıktan başka hiç bir durumun tatmin edemeyeceği düşüncesi etkili olmuştur.

5.3.4. Meşrutiyet Sonrası İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Yahudi ilişkileri

Yahudi cemaati, Sultan'a karşı yürütülen muhalefet hareketinin ilk zamanlarından itibaren İttihat ve Terakki Cemiyeti ile işbirliği halindeydi. Bu ortaklıkta, hareketin merkezinin Selanik odaklı olmasının payı önemlidir. Diğer yandan Cemiyetin oluşturulmak istenen yerli burjuvazinin bir ögesi olarak, Hıristiyanların ekonomik üstünlüğüne karşı Yahudi cemaatini doğal ortak olarak görmesidir. Neticede Yahudiler de Selanik merkezli eylemlerden Bağdat'a varıncaya kadar İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni desteklemiştir.⁴³³

Rumlardan ve Ermenilerden ayrı bir siyaset izledikleri hemen her safada gözlemlenen Yahudi cemaati açısından durum farklıdır. Bilhassa Selanik Musevi ve Yahudileri baz alınarak bir yorumlama yapıldığında, İTC ile tam bir ittifak birlikteliği olduğu gözlenirken bu sempatizanlık ve entegre olma sürecinin tabana da yayıldığı gözlemlenebilir. Öyle ki; 31 Mart olayında, Keşan, Edirne, Selanik ve Çanakkale'den biraraya gelen yaklaşık 700 Musevi gönüllü, Hareket Ordusu'na dahil olmuştur.

Tüm bu saptamalar göz önüne alındığında denilebilir ki Yahudi-Musevilerle Hıristiyan unsurların, İttihat ve Terakki Cemiyeti'yle olan ilişkileri özde farklı nedenlerden kaynaklanmaktadır. Tarihsel, kültürel ve iktisadi nedenlerden dolayı Türklerle zaman içinde kaynaşmayı benimsemiş olan Yahudiler, yaşadıkları farklı tarihî sürecin de etkisiyle İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin hakim olduğu 1908-1918 seneleri arası ile izleyen süreçte devletin yanında saf tutmuşlar ve bu tutumlarını Cumhuriyet'e uzanan süreçte devam ettirmişlerdir. Açıkçası Yahudiler, Türklerin geleceği ile kendi istikballerini sıkı paralel görmüş, bu değerlendirmenin neticesinde oluşturulan yolu

⁴³² Yusuf Halaçoğlu, *Ermeni Tehciri*, Babiâli Kültür Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 13 – 170.

⁴³³ İlber Ortaylı, *a.g.e.*, s.300.

istikrarlı bir biçimde devam ettirmiş ve karşılığını da Cumhuriyet sonrası dönemde bir ölçüde görmüşlerdir.

Birinci Dünya Savaşı günlerine gelindiğinde İTC, Siyonistlerin İngiltere ile ittifak arayışlarına ve savaş ortamının gerginliğine rağmen, Osmanlı Devleti'ne karşı açıkça cephe almış Siyonistler ile Osmanlıya bağlı sadık Yahudiler noktasında bir ayırım tercihi yapmıştır. Bu noktada Almanya'daki etkili Yahudi lobilerle görüşmeler başlamıştır. Harp esnasında, bir taraftan Cemal Paşa'nın Filistin'de Siyonist gruplara karşı sürdürdüğü mücadele tüm hızıyla devam ederken, diğer taraftan İTC hükümeti, müttefik devlet Almanya'nın ve Amerikan büyükelçiliğinin telkinlerini dikkatle, ipleri tamamen koparmamak için, Yahudi unsurlarla dengeli bir siyaset yürütmeye çalışmıştır. Cemiyet, etkin Yahudi lobilerle görüşmek adına Almanya'ya bir heyet göndermiş, Siyonistleri İngilizlerin yanından alarak Osmanlı ve Almanya saflarına çekmek için uzlaşma yolları aramıştır. Bu bağlamda bir Osmanlı-Yahudi proje birliği hayata geçirmeye çalışmıştır.

İtilaf Devletleri sempatisini Siyonist gruplar, harp boyunca Osmanlı Devleti'nin yenilgisi için çabalamışlar, bunun için İtilaf Devletlerine maddi, siyasi ve askeri yardım da sunmuşlardır. Buna karşı harp öncesi ve süresince İTC hükümeti, Siyonistlerin Filistin'de bağımsız bir Yahudi devleti kurma hedeflerini engellemeye yönelik politikalar izlemiştir. İTC hükümetinin Filistin politikasını hedefleri önünde bir engel olarak gören Siyonistler ve yereldeki destekçileri, savaş boyunca Mısır ve Filistin'de İngiltere'ye destek istihbarat sağlamışlar ve harbin sonlarına doğru Osmanlı Devleti'nin ordusuna karşı fiilen savaşa katılmışlardır.⁴³⁴

Siyonistlerin İngiltere'nin himayesinde Filistin'de bir Yahudi devleti kurmak istediklerinin farkında olan 4. Ordu Kumandanı Cemal Paşa,⁴³⁵ bu doğrultuda, 8 Ocak 1915 tarihinde bölgede faaliyet gösteren, aralarında Yellin, Bugrachof, Antebi ve

⁴³⁴ Şükrü Mahmut Nedim, *Filistin Savaşı (1914 -1918)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1995, s. 41, 74, 87, 113, 142.

⁴³⁵ Cemal Paşa, *Hatırat 1913-1922*, (Yayına hazırlayan: Dr. Ahmet Zeki İzgöer), Nehir Yayınları, İstanbul, 2006, s. 295.

Grasowsky'nin de bulunduğu Siyonist partinin 12 üyesini barış karşıtı ilan ederek ayrılıkçı faaliyetlerde bulunanların acilen sınır dışı edileceğini bildirmiştir.⁴³⁶

Siyonistler, Cemal Paşa'nın tedbirleri karşısında, Avrupa kamuoyunu harekete geçirmeye çalışırken ittifak ve itilaf devletlerinin hükümetlerini de İTC üzerinde bir baskı unsuru olarak kullanma yoluna gitmişlerdi.⁴³⁷ Siyonist gruplar, Avrupa ve Amerika basınında JudenMassacres (Yahudi katliamı) başlıklarıyla haberlerin çıkmasını sağlamış, bilhassa Cemal Paşa'ya karşı cephe alarak onu Yahudileri katletmekle itham etmişlerdir. Bu yönde haberlerin Avrupa basınında yer almasıyla Cemal Paşa, Siyonist liderleri bir kez daha toplamış ve söz konusu yalan ve karalayıcı haberlere son verilmemesinin, Yahudiler için daha kötü neticeler doğuracağını söylemiştir.⁴³⁸

Cemiyet, İngilizlerin Balfour Bildirgesi'nin⁴³⁹ ardından Yahudilerin atılan köprüleri yeniden kurmak ve Siyonist grupların Osmanlı lehine çekilmesi adına birtakım girişimlerde bulundu. Görüşmeleri yürütmek için Talat Paşa ile tanışıklıkları İTC'nin kuruluşuna kadar dayanmakta olan ve kendisi de bir Yahudi olan Emmanuel Carasso seçilmiştir. Sultan II. Abdülhamid'in hal edilmesinde mühim bir rol de oynayan Karasu, bu defa Siyonistler ile İTC arasında bir köprü görevi üstlenmiştir.

Hilfsverein'in kurucularından Dr. Paul Nathan'ın davetiyle Almanya'da bulunan Yahudi lobilerinin önde gelen isimleri ile birkaç Siyonist önder, Berlin'de bulunan Kaiserhof otelde, bir kahvaltıda bir araya geldi. Toplanma nedenleri Osmanlı Devleti'nin Yahudi politikalarını ve gelinen son noktayı tartışmak olan grubun içerisinde Karasu da vardı. Talat Paşa, Emmanuel Karasu'ya Siyonistlerin sıkça dillendirdiği, Yahudilerin geleceğine yönelik derin kaygıların giderilmesi ve uzlaşımın sağlanması adına tam yetki vermiştir. Toplantının diğer katılımcıları, Geheimrat Tiemendorfer, Eugen Landau, Müdür Mankiewitz, Dr. Bernhard Cahn, Dr. Klee, Lichtheim, Dr. Hantke, Dr. Heymann, Prof. Sobernheim, Prof. Max von Oppenheimer, Kommerzienrat Eisner, Prof. Ludwig Stein, Kommerzienrat Gerson Simon, Geheimrat

⁴³⁶ Ömer Osman Umar, "Osmanlı döneminde Yahudiler'in Filistin'e yerleşme faaliyetleri", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 12, Sayı: 2, Elazığ, 2002, s. 432.

⁴³⁷ Falih Rıfki Atay, *Zeytinadağı*, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2012, s. 75.

⁴³⁸ *A.g.e.*, s.75.

⁴³⁹ Lloyd George'un başbakanlığındaki İngiliz savaş kabinesinde dışişleri bakanı olan Arthur Balfour'un girişimiyle başlatılan ve Filistin'de bir Yahudi devletinin kurulmasıyla neticelenen girişimdir. Sedat Kızıloğlu, "İsrail Devleti'nin Kuruluşuna Kadar Geçen Süreçte Yahudiler ve Siyonizm'in Gelişimi", *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı: 1, Cilt II, 2012, s. 35 – 64.

İsrael, Geheimrat Fuchs, Justizrat Plonsker'dir. Toplantının başında Emmanuel Karasu, Talat Paşa'nın tüm Yahudi ve Siyonist örgütlere selamlarını iletmiş ve İTC'nin Osmanlı-Yahudi Birliği projesinden söz etmiştir. Projede, tüm Siyonist grupların tek bir çatı altında birleştirilmesi tasarlanmıştır. İTC, tüm Yahudi örgütleri temsil edecek bu projeye, Anadolu'da bir Siyonizm üssü açılmasına fırsat tanımıştır.⁴⁴⁰

Toplantıya katılan Siyonist isimler bu projeye olumlu bakarlarken Amerika ve İngiltere'deki Yahudilerin yüksek beklentilerine bir çözüm olamayacağına kanaat getirmişlerdir. Filistin'deki Siyonist gruplara yapılan tasfiye, Yahudi çevrelerce büyük tepki çekmiştir. Toplantıdaki Siyonist liderler, Karasu'dan Talat Paşa ile bu kaygıların paylaşılmasını rica etmişlerdir. Bunun üzerine Karasu, hükümet nazarında adımların hızlandırılacağı ve elinden gelen her şeyi yapacağı sözünü iletmiştir.⁴⁴¹

Anlaşılabacağı üzere Siyonistler, Osmanlı Hükümeti'nin tanıdığı haklarla yetinmeyecek ve Yahudi halkı adına bağımsız bir Yahudi devleti emellerinden vazgeçmeyeceklerdir. Cemiyet her ne kadar Yahudilerin bütün isteklerine sıcak baksa ve yeni girişimler yapmak için çabalasa da Siyonistlere güvenmemektedir. Osmanlı'da yaşayan pek çok sadık Yahudi'nin aksine Siyonistler açıkça ayrılıkçı hedefler gütmüşlerdir.

Osmanlı Meclisi'nde söz alan Kudüs milletvekili Ruhü Bey konuşması sırasında, Siyonizm'in Filistin, Suriye ve Irak coğrafyasında, başkenti Kudüs olan bir Yahudi devleti kurmak amacına hizmet ettiğini buna rağmen Osmanlı Devleti'nde yaşayan pek çok Yahudi vatandaşın Anti-Siyonist tavır sergilediğini ifade etmiştir.⁴⁴² Hatta Çanakkale cephesinde İngiliz ordusunda savaşan Siyonist bir tabur bulunmasına rağmen Türk Ordusu'nun altında bulunan Yahudilerin sayısı da oldukça fazladır.⁴⁴³ Dolayısıyla Tüm Yahudileri düşman olarak değerlendirmek doğru bir yaklaşım değildir.

⁴⁴⁰ Ahmet Asker, I. Dünya Savaşında İttihat ve Terakki'nin Siyonistler ile Uzlaşma Çabası: Osmanlı-İsrael Birliği Projesi, *Akademik İncelemeler Dergisi (Journal of Academic Inquiries)* Cilt: 11, Sayı: 2, 2016, s.105.

⁴⁴¹ *A.g.e.*, s.106.

⁴⁴² *A.g.e.*, s.107-108.

⁴⁴³ *A.g.e.*, s.107-108.

SONUÇ

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yönetimi, dağılma sürecine girmiş Osmanlı Devleti'ni kurtarma hayalleriyle yola çıkmış genç ve tecrübesiz bir kadrodan oluşmaktaydı. Memlekette yaşanan olumsuz olayların mes'ulu Sultan II. Abdülhamit olarak görülürken İttihatçılara göre Meşrutiyet'in yeniden ilanı, Sultan'ın yetkilerinin elinden alınması ve hatta tahttan lağv edilmesi ülkedeki kötü gidişe tek çözüm olacaktı. Bu hedef doğrultusunda gerek muhalefet yelpazesini genişletmek, gerekse çöküş sürecine giren Devletten kopmak üzere olan azınlık unsurları bir arada tutmak adına gayrimüslim unsurlarla işbirliği yoluna gidildi. İttihatçıların, Sultan II. Abdülhamit yönetimine karşı yürüttükleri mücadelede, Hıristiyan unsurlar arasında özellikle Ermeni ve Rumlarla yapmış olduğu işbirliği, Avrupalı devletlerin de desteğini görmüş ve bu stratejiyle ilerleyen İttihatçılar, istedikleri sonuca da ulaşmışlardır.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Sultan II. Abdülhamit'e karşı yürüttüğü muhalefetin temeli Meşrutiyet idaresinin tesis edilerek Meclis-i Mebusan'ın yeniden açılmasına dayanıyordu. Bu bağlamda İttihatçılar bu hedefin tam manasıyla icrası için Sultan II. Abdülhamit'in tahttan indirilmesi gerektiği hususunda fikir birliğine sahipti. Bunun yanı sıra yürüttükleri muhalefet hareketinde, özellikle İttihatçılarla Gayrimüslim unsurlar arasında bir mutabakat olduğundan söz edilemez.

Sultan II. Abdülhamit'in iktidarı tam anlamıyla elinde bulundurduğu bir yönetim mekanizmasında Rum ve Ermenilerin özerklik ya da bağımsızlık güdümlü eylemleri için uygun ortam söz konusu olamazdı. Bilhassa çok iyi bir istihbarat teşkilatına sahip olan Sultan, muhalefetin her türlü hüküm ve faaliyetlerinden haberdar oluyor ve tedbirini alıyordu. Bundan dolayı gerek Rum komiteleri gerekse Ermenilerin eylemlerinde daha rahat davranabilecekleri bir ortamın sağlanması adına Sultan II. Abdülhamit'in durumu ve salahiyeti son derece önemli bir konuydu. Diğer yandan İslam dünyasının Halifesi unvanını taşıyan Sultan'ın yetkilerinin elinden alınması veya tahttan lağv edilmesi Gayrimüslim azınlıkların kendilerince neticeye kavuşturabilecekleri bir süreç değildi. Bu bakımdan azınlıkların İttihat ve Terakki Cemiyeti ile işbirliğine gitmesi zaruri niteliğindedir.

Etkili bir iktidarı devirmek için oluşturulan bu geniş tabanlı suni koalisyon çalışmaları, içerdeki ve dışardaki siyasi iklimin de uygun olması sebebiyle nihayetine kavuştu. Evvela Meşrutiyet'in yeniden tesisi ve ardından Sultan II. Abdülhamit'in tahttan lağv edilmesi gerçekleşti. "Yapay koalisyon" amacına ulaşmıştı. Ortaklığın temel amacı sonuca ulaştığında ise tarafları bir araya getiren etken neden de ortadan kalkmış oldu. Bu sürecin sonunda Yahudiler ile Cemiyet arasındaki beraberliğin ana çerçevesiyle sürmesine rağmen Ermeni ve Rum toplumu ile köprülerin atılma belirtileri, Meşrutiyet'in ilanını izleyen günlerde doğmaya başlayacaktır.

II. Meşrutiyet'in ilanı sonrası İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin iktidarda söz sahibi olmasıyla yeni bir süreç başlamış oldu. Meşrutiyeti sistemin yeniden tesis edilmesinin ardından, daha rahat bir ortam bulan Rum ve Ermeni komitacıları "ayrılıkçı" faaliyetlerini açıkça gütmeye başlamış ve Osmanlıcılıktan uzakta ulusçu bir politika izleyerek İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşı "muhalif" bir tutum sergilemeye başlamışlardı. Rumların ayrılıkçı faaliyetleri dışarda Yunanistan ve Avrupalı devletler, içeride ise Fener Rum Patrikhanesinden destek görmüş, Ermeniler ise Taşnaksutyun ve Hınçak gibi örgütleriyle bölücü bir yol izlemeye başlamışlardı.

Meşrutiyet'in ardından İttihatçıların uygulamış olduğu merkeziyeti ve Türkçü politika, Türk olmayan azınlıkları da devlete karşı soğutmuş ve bu toplumlarda zamanla "milli kimlik bilincinin" uyanmasına neden olmuştur. Merkezileşmeyi, meşrutî düzen içerisinde yeni bir anlam kazanan Osmanlı idealine ulaşmak için bir ön koşul olarak gören İttihatçıların tezi, anti-tezini doğurmuş ve Müslüman olan Arap, Arnavut, Çerkez gibi azınlıklar da birden bire özel bir dile sahip olduklarını ve Türklerden ayrı bir "millet" olduklarını hatırlamışlardır.

Avrupa'dan gördükleri düşünce akımlarını kendi ülkelerinin milli ve manevi tezgâhında pişirmeden olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde ve toplumunda uygulamaya çalışan İttihatçılar, Batı taklitçiliği yapmaktan öteye gidememişler, kuvvetle savundukları düşüncelerin Osmanlı Devleti'nde ne gibi zararlar doğurabileceğini kavrayamamışlardı. "İttihad-ı Osmaniye" fikrinin Osmanlı Devleti'ni parçalanmaktan kurtaracağını ve Avrupalı büyük devletlerin azınlıkları bahane ederek Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahale etmelerini engelleyeceğine inanan İttihat ve Terakki Cemiyeti, mecliste azınlıklara verilen temsil hakkı ve hürriyet düşüncesinin, Osmanlı

Devleti'nin parçalanmasının hızlandıracağını öngörememiştir. Bu doğrultuda ortaya koydukları düşünceler toplumun değerleriyle çelişirken Meşrutî sistemi destekleyen geniş bir halk tabanının olmaması İttihatçıların iç politikada başarısız olmasına neden olduğu söylenebilir. Nitekim cemiyet de fikirlerini zengin tabakaya ve orduya dayatmıştır. Ayrıca çıkarlarını savundukları Müslüman tebaaya karşı kültürel olarak yabancılaşmışlardır. Pozitivist öğretinin ve sosyal-Darwinist düşüncelerin destekleyicisi olarak İttihatçılar, halkın muhafazakar yapısının devletin çağdaşlaşmasına engel olacağını savunmuşlardı. Bu doğrultuda cemiyet üyelerinin Batı Kültürü'nü benimseyerek kendilerini halktan uzaklaştırdıkları yorumu da yapılabilmektedir.

İttihatçılar, Batılılar'ın etkisiyle geliştirdikleri ve giriştikleri eylem ve fikirleriyle siyasi tutum ve davranışlarıyla Osmanlı Devleti'nin ve İslam Dünyası'nın ihtiyacına cevap verememişler ve bir yarar sağlayamadıkları gibi devletin inkırazına da mani olamamışlardır. Bunlar milli bir ihtiyacın eseri olmaktan ziyade saray çevresinde görülen Batı Modası'ndan esinlenmiş kişilerdi. Bunların siyasi fikirleri, toplumun ve devletin muhtaç olduğu fikir ve faaliyetler olmaktan uzaktı.

İttihatçılar Osmanlı Devleti'nin özel durumunu; coğrafi, askeri, milli, siyasi şartlarını nazarı dikkate almadan Osmanlı Devleti uyruğunda bulunanlara hiçbir hakları yokmuş gibi hürriyet, eşitlik ve hak istiyorlardı. Ve devlet yönetimine herkesin eşit şartlarla katılması gerektiğini savunmuşlardı. Oysaki o devrin şartlarında vatandaşları devlet yönetimine iştirak ettirmek: eşitlik, adalet, hürriyet ve müsavet fikirlerini siyasi hak olarak tanımak Osmanlı Devleti'nin sonu demektir. Çünkü birbirinden farklı etnik, dini ve kültürel tebaaya sahip olan Osmanlı devletini açısından bu fikirler devletin parçalanmasına ve yıkılmasına neden olabilirdi. Dolayısıyla bu düşünceler devletin çökmesini önlemek değil aksine hızlandırmaktan başka bir manaya gelmezdi

Tüm bu çıkarımlar neticesinde, günümüz iktidar-muhalefet ilişkisi çerçevesinde gerek söylem, gerekse uygulamaların benzerliği ile örtüşen İTC muhalefetinin, Avrupalı devletlerin ulusal çıkarları doğrultusunda kullanıldığı iddiası kuvvetlenirken sonuç itibarıyla İttihatçıların Sultan II. Abdülhamit yönetimine karşı yürüttüğü muhalefetin neticeleri göz önüne alınırsa, bu hareketin faydasından daha çok zararı dokunmuştur yorumunu yapabilmekteyiz.

KAYNAKÇA

Kitap

- Ahmad, Feroz, *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, çev: Sedat Cem Karadeli, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 2010.
- Ahmed, Feroz, *İttihat ve Terakki 1908-1914*, çev: Nuran Yavuz, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2013.
- Ahmet Bedevi Kuran, *İnkılâp Tarihimiz ve İttihat ve Terakki*, Tan Matbaası, İstanbul, 1948, s. 261-262.
- Akın, İlhan, *Türk Devrim Tarihi*, Fakülteler Matbaası, 2. Baskı, İstanbul 1984.
- Aksun, Ziya Nur, *II. Abdülhamit Han*, Ötüken, İstanbul, 2014.
- Aksun, Ziya Nur, *Osmanlı Tarihi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1994.
- Aksun, Ziya Nur, *Osmanlı Tarihi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1994.
- Akşin, Sina, *Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi 1789-1980*, Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, İstanbul, 1997.
- Akşin, Sina, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İmge Kitabevi, Ankara, 2014.
- Akyüz, Yahya, *Türk Eğitim Tarihi*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2001.
- Alkan, Necmettin, *Ve Selanik Düştü 1912-1913 Balkan Savaşı ve Hezimet*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2014.
- Arpacı, Seyfullah, *Sultan Abdülhamit*, Işık Yayınları, İstanbul, 2005.
- Arslan, Ali, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Rum Basını*, Truva Yayınları, İstanbul, 2005.
- Aslantaş, Selim, *Osmanlı'da Sırp İsyanları*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2007.
- Atay, Falih Rıfkı, *Zeytin Dağı*, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2012.
- Avagyan, Arsen, Minassian, Gaidz F., *Ermeniler ve İttihat ve Terakki, İşbirliğinden Çatışmaya*, Aras Yayınları, İstanbul, 2005.
- Avcıoğlu, Doğan, *Türkiye'nin Düzeni*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1969.
- Aydemir, Şevket Süreyya, *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1970.
- Aydoğan, Erdal, – Eyyüpoğlu, İsmail, *Bahaeddin Şâkir Bey'in Bıraktığı Vesikalara Göre İttihat ve Terakki*, Alternatif Yayınları, Ankara, 2004.

- Aydoğan, Erdal, *İttihat ve Terakki'nin Doğu Politikası 1908-1918*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2007.
- Balcı, Ramazan, *Osmanlı'nın Doğu Siyaseti*, Yitik Hazine Yayınları, İzmir, 2010.
- Bayur, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılâbı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1991.
- Berkes, Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002.
- Birinci, Ali, *Hürriyet ve İhtilaf Partisi*, Dergah Yayınları, İstanbul, 2001.
- Bleda, Mithat Şükrü, *İmparatorluğun Çöküşü, İttihat ve Terakki Katibi Umumisi*, Destek Yayınevi, İstanbul, 2010.
- Bleda, Mithat Şükrü, *İmparatorluğun Çöküşü*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1979.
- Bozboran, Nuray, *Osmanlı Yönetiminde Arnavutluk ve Arnavut Ulusçuluğu'nun Gelişimi*, Boyut Kitapları, İstanbul, 1997.
- Börekçi, M. Çetin, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sırp Meselesi*, Kutup Yıldızı Yayınları, İstanbul, 2001.
- Braudel, Fernand, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, Eren Yayınevi, İstanbul, 1990.
- Castellan, Georges, *Balkanların Tarihi*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1993.
- Çabuk, Vahid, *Hedefteki Sultan II. Abdülhamid*, Truva Yayınları, İstanbul.
- Çakmak, Fevzi, *Batı Rumeli'yi Nasıl Kaybettik?*, haz: Ahmet Tetik, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010.
- Çavdar, Tevfik, *İttihat ve Terakki*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991.
- Çelik, Bilgin, *İttihatçılar ve Arnavutlar II. Meşrutiyet Döneminde Arnavut Ulusçuluğu ve Arnavutluk Sorunu*, Büke Yayınları, İstanbul, 2004.
- Çelik, Bilgin, *İttihatçılar ve Arnavutlar II. Meşrutiyet Döneminde Arnavut Ulusçuluğu ve Arnavutluk Sorunu*, Büke Yayınları, İstanbul, 2004.
- Çevik, Adem, *Jön Türker'den Cumhuriyet'e II. Abdülhamid'de Yanılanlar*, Ufuk Kitap Yayınları, İstanbul, 2006.
- Dabağyan, Levon Panos, *Osmanlı'da Şer Hareketleri ve Abdülhamit Han*, Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.
- Davison, Roderic H., *Osmanlı-Türk Tarihi 1774-1923*, çev. Mehmet Moralı, Alkım Yayını, İstanbul, 2004.
- Davison, Roderic H., *Osmanlı-Türk Tarihi 1774-1923*, çev. Mehmet Moralı, Alkım Yayını, İstanbul, 2004.

- Emil, Birol, *Mizancı Murad Bey Hayatı ve Eserleri*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1979.
- Eraslan, Cezmi, *II. Abdülhamit ve İslam Birliği*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1992.
- Ergül, Cevdet, *II. Abdülhamit'in Doğu Politikası ve Hamidiye Alayları*, Çaplayan Yayınları, İzmir, 1997.
- Erim, Nihat, *Osmanlı İmparatorluğu Antlaşmaları*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1953.
- Galante, Avram, *Türkler ve Yahudiler*, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1954.
- Gencer, Mustafa, *Jöntürk Modernizmi ve Alman Ruhu 1908-1918 Dönemi Türk-Alman İlişkileri ve Eğitim*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.
- Gencer, Mustafa, *Jöntürk Modernizmi ve Alman Ruhu 1908-1918 Dönemi Türk-Alman İlişkileri ve Eğitim*, İletişim Yayınları İstanbul, 2003.
- Georgeon, François - Berktaş, Ali, *Sultan Abdülhamit*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012.
- Göçmen, Muammer, *İsviçre'de Jön Türk Basını ve Türk Siyasal Hayatına etkileri (1889-1902)*, Kitabevi, İstanbul, 1995.
- Gökalp, Ziya, *Türkçülüğün Esasları*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2015.
- Göyünç, Nejat, *Türkler ve Ermeniler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2005.
- Greilsammer, İlan, *Siyonizm*, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2007
- Hacısalıhoğlu, Mehmet, *Jön Türkler ve Makedonya Sorunu (1890-1918)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2008.
- Hacısalıhoğlu, Mehmet, *Jön Türkler ve Makedonya Sorunu*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2008.
- Halaçoğlu, Yusuf, *Ermeni Tehciri*, Babıâli Kültür Yayıncılık, İstanbul, 2007.
- Hanioğlu, M. Şükrü, *Bir Siyasi Düşünür Olarak Abdullah Cevdet ve Dönemi*, Üçdal, Neşriyat, İstanbul, 1981.
- Hanioğlu, M.Şükrü, *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889 – 1902)*, İletişim yayınları, İstanbul, 1985.
- İnalcık, Halil, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, Eren Yayınları, İstanbul, 1992.
- İnuğur, M. Nuri, *Basın ve Yayın Tarihi*, Der Yayınları, İstanbul, 1993.
- Jelavch, Barbara, *Balkanlar Tarihi*, Küre Yayınları, İstanbul, 2006.
- Kansu, Aykut, *1908 Devrimi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995.
- Karabekir, Kazım, *İttihat ve Terakki Cemiyeti*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2011.

- Karpat, Kemal, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003.
- Kasaba, Reşat, *Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Ekonomisi*, Belge Yayınları, İstanbul, 1993.
- Kayalı, Hasan, *Jön Türkler ve Araplar, Osmanlılık Erken Arap Milliyetçiliği ve İslamcılık(1908-1918)*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 2003.
- Kerimoğlu, Hasan Taner, *İttihat-Terakki ve Rumlar 1908-1914*, Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, İstanbul, 2009.
- Kirişçi, Kemal, Winrow, Gareth M., *Kürt Sorunu Kökeni ve Gelişimi*, Tarih Vakfı, İstanbul, 1997.
- Kocabaş, Süleyman, *Ermeni Komitacılarının Jön Türklerle İş birliği*, Yeni Türkiye yayınları, 2014.
- Kocabaş, Süleyman, *Jön Türkler Nerede Yanıldı? 1890-1918*, Vatan Yayınları, İstanbul, 1991.
- Koloğlu, Orhan, *İttihatçılar ve Masonlar*, Eylül Yayınları, İstanbul, 2002.
- Koray, Enver, "Yeni Osmanlılar ", der: Hakkı Dursun Yıldız, *150. Yılında Tanzimat*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1992.
- Korelçi, Murtaza, *Pozitivizmin Türkiye'ye Girişi*, Hece Yayınları, Ankara, 2002.
- Kösoğlu, Nevzat *Şehit Enver Paşa*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2008.
- Kuran, Ahmet Bedevi, *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2000.
- Kurşun, Zekeriya, *Yol ayrımında Türk-Arap İlişkileri*, İrfan Yayınevi, İstanbul, 1992.
- Kutlay, Naci, *İttihat Terakki ve Kürtler*, Dipnot Yayınları, Ankara, 2010.
- Kutlu, Sacit, *Milliyetçilik ve Emperyalizm Yüzyılında Balkanlar ve Osmanlı Devleti*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007.
- Külçe, Süleyman, *Firzovik Toplantısı ve Meşrutiyet*, Haz: İsmail Dervişoğlu, İsmail Küçükkılınç, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2013.
- Lewis, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2007.
- Malcolm, Noel , *Kosova: Balkanları Anlamak İçin*, çev. Özden Arıkan, Sabah Kitapları, İstanbul 1999.
- Mardin, Şerif *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.
- Mardin, Şerif *Türkiye'de Din ve Siyaset*, İletişim yayınları, İstanbul, 1992.

- Mcdowall, David, *Modern Kürt Tarihi*, Doruk Yayıncılık, Ankara, 2004.
- Necmeddin Alkan, *Selanik İstanbul'a Karşı (31 Mart Vakası ve II. Abdülhamit'in Tahttan İndirilmesi)*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2011.
- Nedim, Şükrü Mahmut, *Filistin Savaşı (1914 -1918)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1995.
- Nikitin, Bazil, *Kürtler Sosyolojik ve Tarihi inceleme*, Deng Yayınları, İstanbul, 1991.
- Olsen, Robert, *The Emergence of Kurdish Nationalism and Sheikh Said Rebellion, 1880-1925*, University of Texas Press, Austin, 1989.
- Osmanoğlu, Ayşe, *Babam Sultan Abdülhamit*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2015.
- Öke, Mim Kemal, *II. Abdülhamid, Siyonistler ve Filistin Meselesi*, Kervan Yayınları, İstanbul, 1983.
- Öke, Mim Kemal, *İngiliz Casusu Prof. Armunius Vambery'nin Gizli Raporlarında II. Abdülhamid ve Dönemi*, Üçdal Neşriyatı, İstanbul, 1983.
- Öke, Mim Kemal, *Siyonizm ve Filistin Sorunu (1880-1914)*, Üçdal Neşriyatı, İstanbul, 1982.
- Özarslan, Lütfi, *İttihat ve Terakki Cemiyeti Türkler, Kürtler, Ermeniler, Rumlar ve Diğerleri*, Resse kitapevi, İstanbul, 2016.
- Öztuna, Yılmaz, *Osmanlıya Veda (1808-1923)*, Yakın Plan, İstanbul, 2013.
- Pek, Nedim, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1994.
- Popovic, Aleksandre, *Balkanlar'da İslam*, İnsan Yayınları, İstanbul, 1995.
- Ragıp, Mustafa, *Meşrutiyet'ten önce Manastır'da Patlayan Tabanca*, Bengi Yay., İstanbul, 2007.
- Ramsour, Ernest Edmondson, *Genç Türkler ve İttihat Terakki*, çev: Hasancan Yüncü, Etkin Kitaplar, İstanbul, 2013.
- Rıfat N. Bali, *Musa'nın Evlatları Cumhuriyet'in Yurttaşları*, İletişim Yayınları, İstanbul 2001, s. 53–82.
- Saraçoğlu, Ahmet Cemaleddin, *Mizancı Murad*, Şema Yayınları, İstanbul, 2005.
- Sonyel, Salahi R., *Minorities and The Destruction of The Ottoman Empire*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1993.
- Sonyel, Salahi R., *Osmanlı Ermenileri*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1988.
- Soysal, İlhami, *Dünyada ve Türkiye'de Masonlar ve Masonluk*, Derin Yayınları, İstanbul, 1980.

Sönmez, Banu İşlet, **II. Meşrutiyette Arnavut Muhalefeti**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2007.

Sönmez, Banu İşlet, **İttihat ve Terakki Dönemi Arnavut Muhalefeti ve Arnavut Ulusal Hareketi**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2007.

Şapolyo, Enver Behnan, **Ziya Gökalp, İttihat ve Terakki ve Meşrutiyet Tarihi**, Güven Basımevi, İstanbul, 1943.

Şentürk, M. Hüdâi, **Osmanlı Devletinde Bulgar Meselesi (1850-1875)**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1992.

Şimşir, Bilal, **Kürtler**, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 2007.

Şimşir, Bilâl, **Rumeli'den Türk Göçleri**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1970.

Tanör, Bülent, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001.

Temo, İbrahim, **İttihat ve Terakki Anılarım**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2013.

Tetik, Ahmet, ve Diğerleri, **Ermeni Komitelerinin Amaçları ve Eylemleri (Meşrutiyet'in İlanından Önce ve Sonra)**, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2008.

Tokay, Gül, **Makedonya Sorunu: Jön Türk İhtilalinin Kökenleri (1903-1908)**, Afa Yayınları, İstanbul, 1996.

Tunaya, Tarık Zafer, **Türkiye'de Siyasal Partiler; II. Meşrutiyet Dönemi 1908-1918**, İletişim Yayıncılık, İstanbul, 1998.

Türkgeldi, Ali Fuad, **Mesail-i Mühime-i Siyasiye**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1987.

Tütengil, Orhan Cavit, **"Yeni Osmanlılar"dan Bu Yana İngiltere'te Türk Gazeteciliği (1867-1967)**, Belge Yayınları, İstanbul, 1985.

Uçarol, Rıfat, **Siyasi Tarihi (1789-2014)**, Der Yayınları, İstanbul, 2015.

Ural, Selçuk, **Osmanlı'nın Balkan Rüyası**, Mostar Yayınevi, İstanbul 2015.

Uras, Esat, **Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi**, Belge Yayınları, İstanbul 1987.

Yalçın, Hüseyin Cahit, **Edebiyat Anıları**, Yayına Hazırlayan: Rauf Mutluay, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 1999.

Yalçın, Hüseyin Cahit, **Tanıdıklarım**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002.

Yaşar, Fatma Tuğç, Özcan, Sevinç Alkan, Kor, Zahide Tuğba, **Siyonizm Düşünden İşgal gerçeğine Filistin**, İHH İnsani Yardım Vakfı, İstanbul, 2007.

Zeine, Zeine N., **Türk-Arap İlişkileri ve Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu**, Gelenek Yayıncılık, İstanbul, 2003.

Zürcher, Erik Jan, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, çev. Nüzhet Salihoğlu, İletişim Yayıncılık, İstanbul, 2010.

Zürcher, Erik Jan, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, çev: Yasemin Saner, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013.

Dergi

Adanır, Fikret, "Dimitar Vhalof'un Anılarında II. Meşrutiyet", *Birikim Dergisi*, Sayı 9, 1975, s.17.

Asker, Ahmet, "I. Dünya Savaşında İttihat ve Terakki'nin Siyonistler ile Uzlaşma Çabası: Osmanlı-İsrail Birliği Projesi", *Akademik İncelemeler Dergisi (Journal of Academic Inquiries)* XI. Cilt, Sayı 2, 2016, s.79-120.

Aslan, Taner, "İttihad-ı Osmani'den Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne", *Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 47, 2008, s.80.

Baltalı, Kemal, "1875 Hersek Ayaklanmasının Uluslararası Bir Nitelik Kazanması", *Belleten*, Sayı 199, Nisan, 1987, s. 205.

Baltalı, Kemal, "1875 Hersek Ayaklanması Sırasında Sırbistan'ın Osmanlı Devleti'ne Karşı Savaşa Girmek Amacıyla Karadağ'la Yaptığı Görüşmelere Dâir Bazı Önemli Belgeler", *Belleten*, Sayı 198, Aralık, 1986, s. 833.

Beydilli, Kemal, "II. Abdülhamid Devrinde Makedonya Meselesine Dair", *Osmanlı Araştırmaları*, IX. Cilt, 1989, s. 77.

Bozkurt, Gülnihal, "Osmanlı - Yahudi İlişkilerine Genel Bir Bakış", *Belleten*, LVII. Cilt, Ankara, 1994, s.542-543.

Clayer, Nathalie, "Bektaşilik ve Arnavut Ulusçuluğu", *Toplumsal Tarih*, I. Cilt, Sayı 2, Şubat, 1994, s.58-61.

Çalen, Mehmet Kaan, "1909 Kanun-i Esasi Tadilatı", *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 4, 2012, I. Cilt, s.130.

Doğan, Şahin, "Rus Diplomatik Yazışmalarında II. Meşrutiyet'in İlanı Arifesinde Rumeli ve Hürriyetin İlanı", *Yeni Türkiye*, Sayı 68, 2005, s. 31-49.

Durdu Mehmet Burak, "Osmanlı Devleti'nde Jön Türk Hareketinin Başlaması ve Etkileri", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı 14, 2003, s.293-294.

Durukan, Kaan, "Prens Sabahattin ve İlmi İçtima, Türk Liberalizminin Kökenleri", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, I. Cilt, s.143-155.

Hacısalihoglu, Mehmet, "İttihadcılar ve Makedonya İhtilal Komiteleri: İttihad ve Terakki Hükümetinin Başlamasına Kadar İlişkiler, Pazarlıklar ve Sonuçları" *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 2002, s.101-117.

Hacısalihoglu, Mehmet, "Jön Türklerin Balkan Politikası (1908-1913)", *Divan Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, Sayı 24, 2008, XIII. Cilt, s.103-106.

Kedouire, Elie "Jön Türkler, Farmasonlar ve Yahudiler", Çeviri, Zeynep Avcı Karabey, *Birikim Dergisi*, Sayı 45, İstanbul, 1993, s.54-68.

Kocabaş, Süleyman, "Ermeni Komitacılarının Jön Türlerle İşbirliği", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, Sayı 285, 2010, s.2.

Kodaman, Bayram, "Hamidiye Hafif Süvari Alayları", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Sayı 32, İstanbul, 1979, s.435.

Koray, Enver, "Yeni Osmanlılar", Der: Hakkı Dursun Yıldız, *150. Yılında Tanzimat*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1992, s.551-552.

Kuzucu, Kemalettin "Layihalar Işığında Bağımsızlık Sürecinde Arnavutluk'un Sosyal ve Siyasal Durumu (1860-1908)", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, XII. Cilt, Sayı 2, Kış 2012, s. 321.

Küleççi, Cahit, "Arşiv Vesikalarına Göre Osmanlı Devleti'nde Ermeni Cemiyetleri (1875-1925 yılları arası)", *İslâm, Sanat, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi*, Sayı 15, 2010, s.143- 157.

Layiktez, Celil , "Freemasonry in the Islamic World", *Masonluk Tesviye Dergisi*, Sayı 63, 2005, s.14-15.

Layiktez, Celil, "Freemasonry in the Islamic World", *Rising Point*, Sayı 1, Özel Baskı, 2007, XIX. Cilt, s.14-15.

Ortaylı, İlber, "Son Devirde Osmanlı Musevileri", *Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadi ve Sosyal Değişim Makaleler I*, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara, 2004, s. 300-302.

Öke, Mim Kemal, "Şark Meselesi ve II. Abdülhamit'in Garp Politikaları (1876-1909)", *Osmanlı Araştırmaları*, Sayı 111, 1982, s.252.

Ömer Kürkçüoğlu, "Osmanlı Devleti'ne Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi, (1908-1918)", *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Yayınları*, Ankara, 1982, s.7.

Örs, Orhan, "Kuruluşundan Birinci Dünya Savaşına Kadar İttihat ve Terakki Cemiyeti", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 51, 2013, s.679-716.

Sarıcaoğlu, Fikret, "Osmanlı Muhalefet Geleneğinde Yeni Bir Dönem: İlk Siyasî Bildiriler", *Bellekten*, Türk Tarih Kurumu, XIV. Cilt./241, Aralık, 2000, s. 901-920.

Şıvgın, Hale , "İttihat ve Terakki Politikalarının Balkan İttifaklarını Hızlandırmadaki Rolü", *Akademik Bakış*, Sayı 11, 2012, VI. Cilt, s.1-15.

Umar, Ömer Osman, "Osmanlı döneminde Yahudiler'in Filistin'e yerleşme faaliyetleri", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, XII. Cilt, Sayı 2, Elazığ, 2002, s. 432.

Witteck, Paul, "Ankara Bozgunundan İstanbul'un Zabtına", *Bellekten*, Sayı 27, 1943, s.566.

Yalçın, Hüseyin Cahit, "Osmanlı Meclisinde Arap Mebuslar", *Yakın Tarihimiz*, I. Cilt, Sayı 9, 26 Nisan, 1962, s.236-272.

Zeyrek, Suat, "II. Meşrutiyet'te Demokratik Muhalefetin Sonu: Arnavut İsyanları ve Sonuçları", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 33, 2012, s. 300-336.

Ansiklopedi

Birinci, Ali "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti Kuruluşu ve İlk Nizamnamesi", *Osmanlı*, II. Cilt. Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s.401-409.

Buzpınar, Tufan, "Arap Milliyetçiliğinin Osmanlı Devleti'nde Gelişim Süreci", *Osmanlı*, II.Cilt, s.168-177.

Eyicil, Ahmet "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti", *Türkler*, XIII.Cilt, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.37-38.

Hajek, A., "Sırbistan", *İslam Ansiklopedisi*, TDV, XXXIV. Cilt, s.563.

Hanioğlu, M. Şükrü, "Jön Türkler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi(DİA)*, Türkiye Diyanet Vakfı, XXIII. Cilt, Ankara, 2001, s.584-587.

II. Abdülhamit, *Osmanlı Ansiklopedisi*, İz Yayıncılık, VI. Cilt, İstanbul,1999, s.81.

İpşirli, Mehmet, "Bulgaristan", *İslam Ansiklopedisi, DİA*, XI. Cilt, s. 401-403.

Karal, Enver Ziya *Osmanlı Tarihi*, VII. Cilt, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1999, s.299-300.

Karaman,M. Lütfullah, "Siyonizm", *İslam ansiklopedisi*, TDV, XXXVII. Cilt, 2009, s.329-335.

Karpat, Kemal H., "I.Meşrutiyet Dönemi ve II. Abdülhamid'in Saltanatı", *Genel Türk Tarihi*, Yeni Türkiye Yayınları, VII. Cilt, Ankara, 2002, s. 1514-1590.

Kodaman, Bayram "1876–1920 Arası Osmanlı Siyasi Tarihi", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, XII. Cilt, İstanbul, 1989, s.144.

Kurat, Nimet, "Bulgaristan", *İslam Ansiklopedisi*, II. Cilt, 1993, s.781-799.

Şerifoğlu, Ömer Faruk, "Ahmet Rıza", Yaşamları ve Yapıtlarıyla **Osmanlılar Ansiklopedisi**, I. Cilt, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2008 s.155-163.

Uçman, Abdullah, "Abdullah Cevdet", **Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi**, I. Cilt, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2008, s.11-14.

Uçman, Abdullah, "Murad (Mizancı)", **Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi**, II. Cilt, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2008, s.250-252.

Derleme

Abdülhamid'in Hatıra Defteri, Derleyen: İ. Bozdağ, Kervan Yayınları, İstanbul, 1974, s. 90.

Bahaeddin Şakir Bey'in Bıraktığı Vesikalara Göre İttihat ve Terakki, Derleyen: Erdal Aydoğan - İsmail Eyüboğlu, Alternatif Yayınları, Ankara 2004, s. 430.

Cemal Paşa, **Hatıralar**, Derleyen: B. Cemal, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1977, s. 211.

Cemal Paşa, **Hatırat 1913-1922**, Derleyen: Dr. Ahmet Zeki İzgöer, Nehir Yayınları, İstanbul, 2006, s. 295.

Osmanlı İmparatorluğunda Ayrılıkçı Arap Örgütleri, Aliye-i Divanı Harb-i Örfisi, Derleyen: Ayşe H. Aydın, Arba Yayınları, 2.Baskı, İstanbul, Temmuz 1993, s.16-17.

Talat Paşa, **Talat Paşa'nın Anıları**, Derleyen: Alpay Kabacalı, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2003, s. 50.

Tez

Özten, Sakine, **Early Awakening of the Kurdish National Sentiments in the Ottoman Empire (1880-1914)**, ODTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2009.

Seminer

Köni, Hasan, "Birinci Dünya Savaşı Öncesi İstihbarat ve Günümüze Etkileri", **Dördüncü Askerî Tarih Semineri**, Genelkurmay Başkanlığı Yayını, Ankara, 1989.

Soy, Hacı Bayram, "II. Abdülhamid Dönemi Karikatürlerinde Osmanlı-Alman Yakınlaşmasının Yansımaları", **2nd TUGFOH Symposium: Cultural images and objects in everyday life**, Bochum, 27-30 Kasım, 2014.

E- Kaynak

Layiktez, Celil, "Freemasonry in the Islamic World", **Rising Point**, 2007, (Erişim) <http://www.freemasons-freemasonry.com/layiktez1.html> 23.02.2018. s.14.

ق 190
Le 190
وصول نوموروس
N° d'arrivée
دقيقه ساعت
h. m. du

ق 190
Le 190
واسطه
Transmis par
دقيقه ساعت
h. m. du
بدأ بخاره
Commencé à
ختم بخاره
Fin à

ارسل
Réexpédié
مأمورك امضائي
Signature de l'Employé

تونس 1908
L'état n'accepte aucune responsabilité
à raison du service de la télégraphie

مأمورك امضائي
Signature de l'Employé

De pour عن سكر الى

محل نوموروس	عدد كلمات	غروب	محل تاريخي	ساعت	دقيقه	روز وياشب	طريق	اشارات مخصوصه
N° du dépôt	Nombre de mots	Group	Date du dépôt	Heures	Minutes	Matin ou soir	Voies	Indications non taxés
22210	1--			12		---		

شبه تلگرافيه عباي بلادنا

ارادات شبه مقصده لرب شبه دربر رسالطيه بحسب اقسامه جويلا قانونه
لطيفات تعينه مسنده واجباي عاينك اداره جويس عويلا عذقت وحيودتون
صدمه وقايس اسرهام ديانا ركونه قدر مجلس مهورانك كساديه دائر فزانه
اصدار جويلا يقين حاله رضاي سهر بارطيه مخالف اعوانك وقوس دكار اولون فاستر
ولايس اهلته اليوم بولانه مهوريه ملكه اطلبه وامرا وعايظا بحسب افراد ساهايلهم
عما وسايح والخاص كيا وصفا اديانه فمخلف مسونك بلااستنا وعليت هدا قايو
عبد ومبا عمن الهده بوليس عر صا ايدر فزانه

عمر بن يحيى
عبد مأمور

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin, Sultan İkinci Abdülhamit'e askıda olan Kanun-ı Esasi'nin yürürlüğe konması ve kapalı bulunan Meclisin yeniden açılması için 23 Temmuz 1908 günü Manastır'dan çektikleri telgraf.



Meşveret Gazetesi

EK- 4



İçtihad Gazetesi



Mizan Gazatesi

نسخه سی بر غروشدن

ابونه بدلی :

ملاک عقابیه ایچون ۶۵
فروش

ملاک اجنبیه ایچون ۱۶
فرانق

داوود

هفته ای ادبی مزاح غزنیه سیدر

صاحب امتیازی :

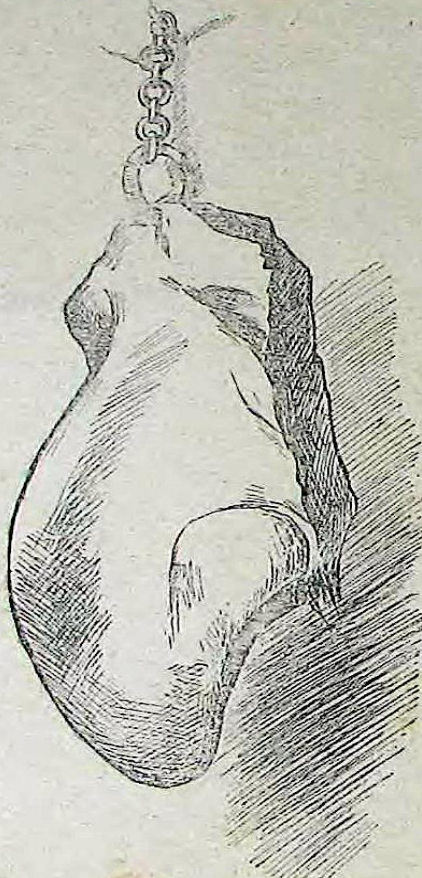
واصف

اداره خانه سی : ملال
مطبعه - سنده داژده
مخصوصه

۱۴ مایس ۳۲۵

پنچشنبه

نومرو ۲۴



استانبولك مؤخرأ غائب ایتدیكى الكیبوك برون -

تفصیلات لازمه — میلاد لر دن بری بورونی الهی میلون لیرایه ساتون الملق ایتمیش ایسه ده مع التأسف
الده ایده مه مشدر. بورون مقدا بتکطاشه دوغرو اوزامش ایکن برحادثه فوق العاده نتیجه سی اوله رق بوکره
تبدیلی مکان ایتمشدر.

Davul, 14 Mayıs 1325/27 Mayıs 1909 tarihli 24. sayısı

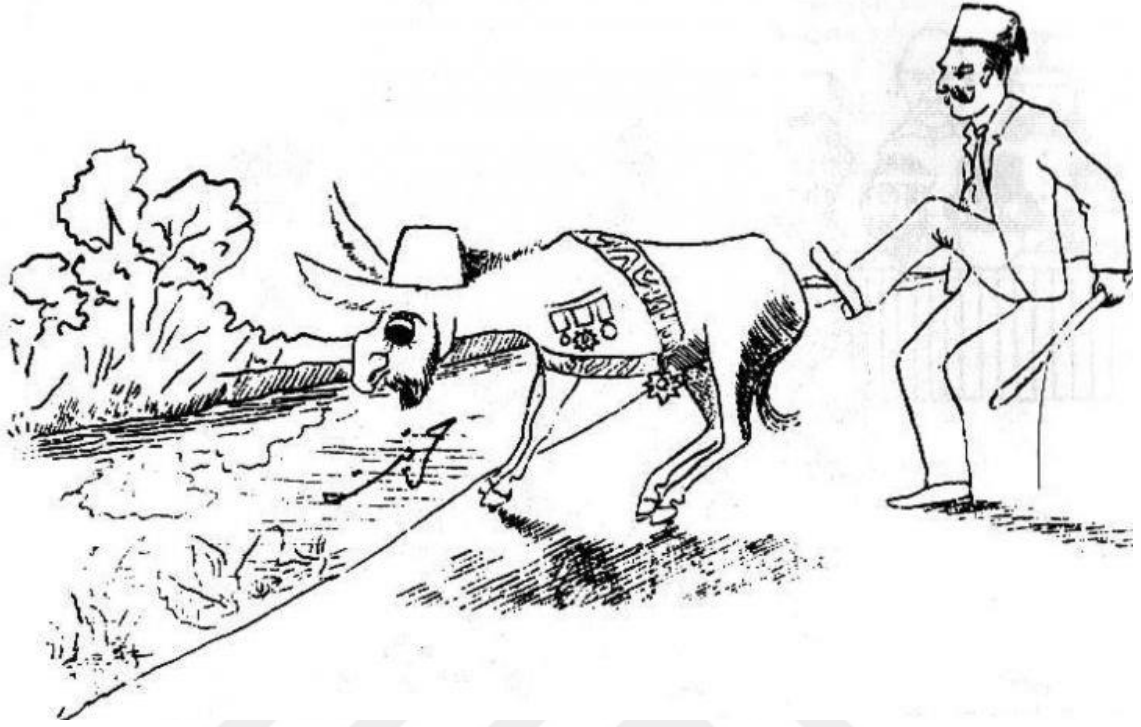
Sultan II. Abdülhamit'in tahttan indirilmesinin hemen sonrasındaki bir sayısındaki kapağı



Davul, 1908, sayı:8

“Tüyü dökülmüş babahindi” adlı karikatür (Dökülmüş tüylerin üzerinde yazanlar; *jurnal*, komisyonlar, vakıf arazisi, istifa, vs.)

EK-8



Tokmak, 1901, sayı:4

“Eşek sudan geçebilir mi hiç” adlı karikatür

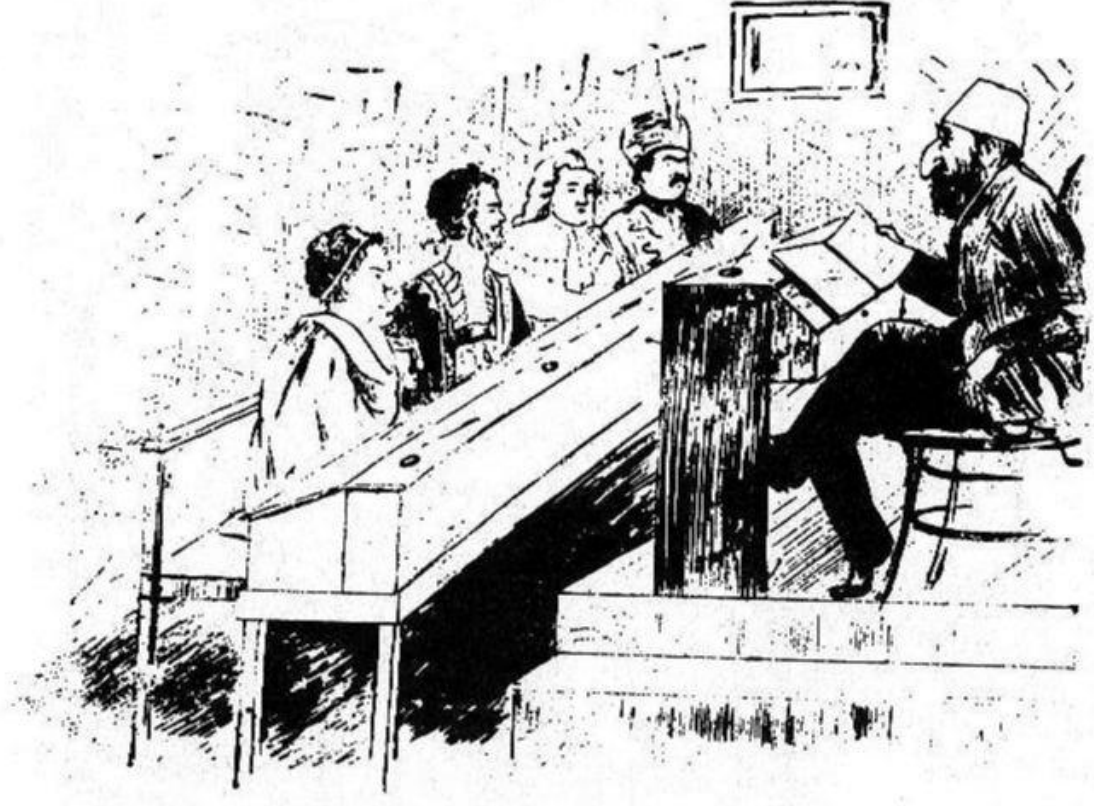
(Suyun üzerinde *hürriyet* yazmakta)

EK-9



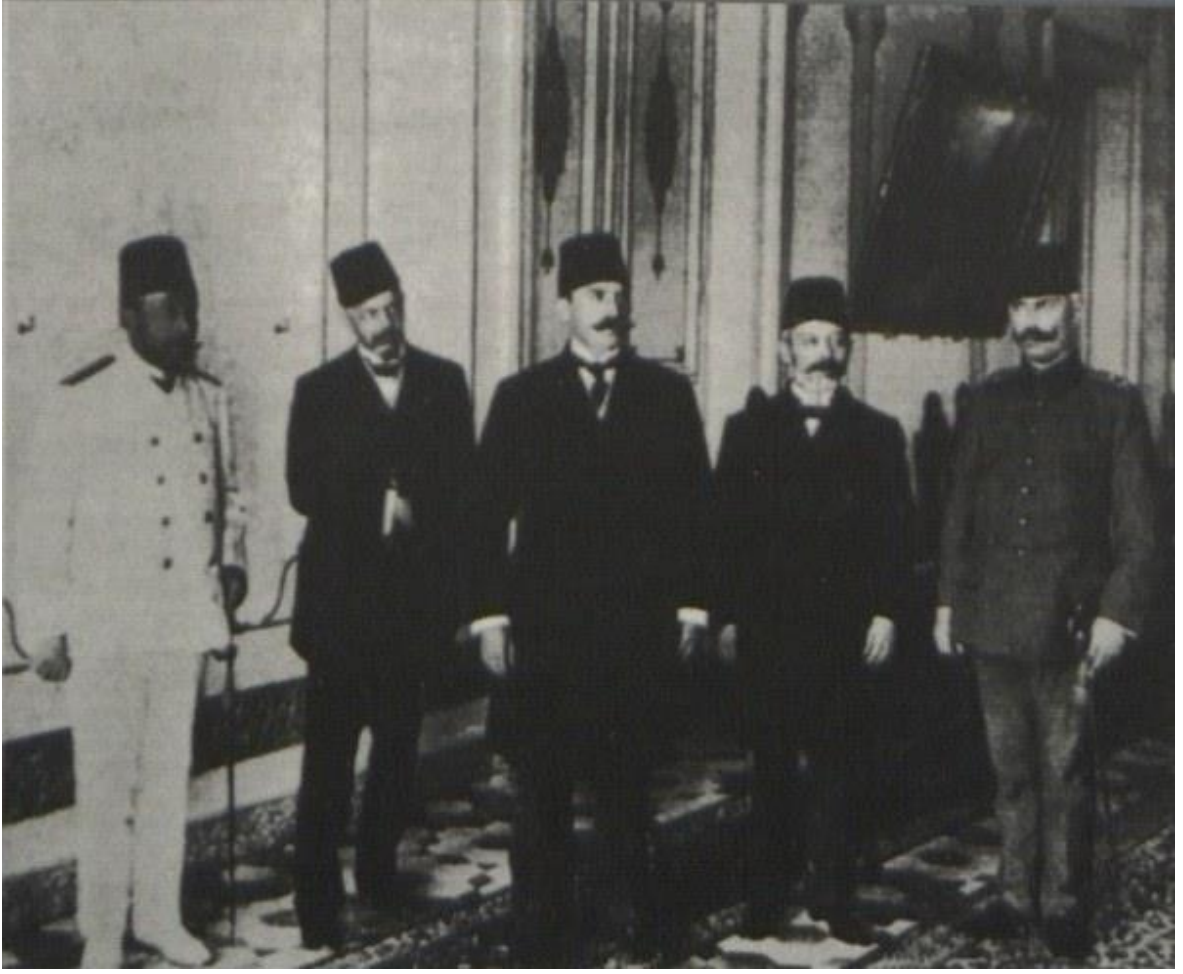
Sultan Abdülhamit'i elinde kellelerle Hokkabaz şeklinde tasvir eden bir Fransız karikatürü

Intérieurs de Yildiz-Kiosk par Ali Nouri



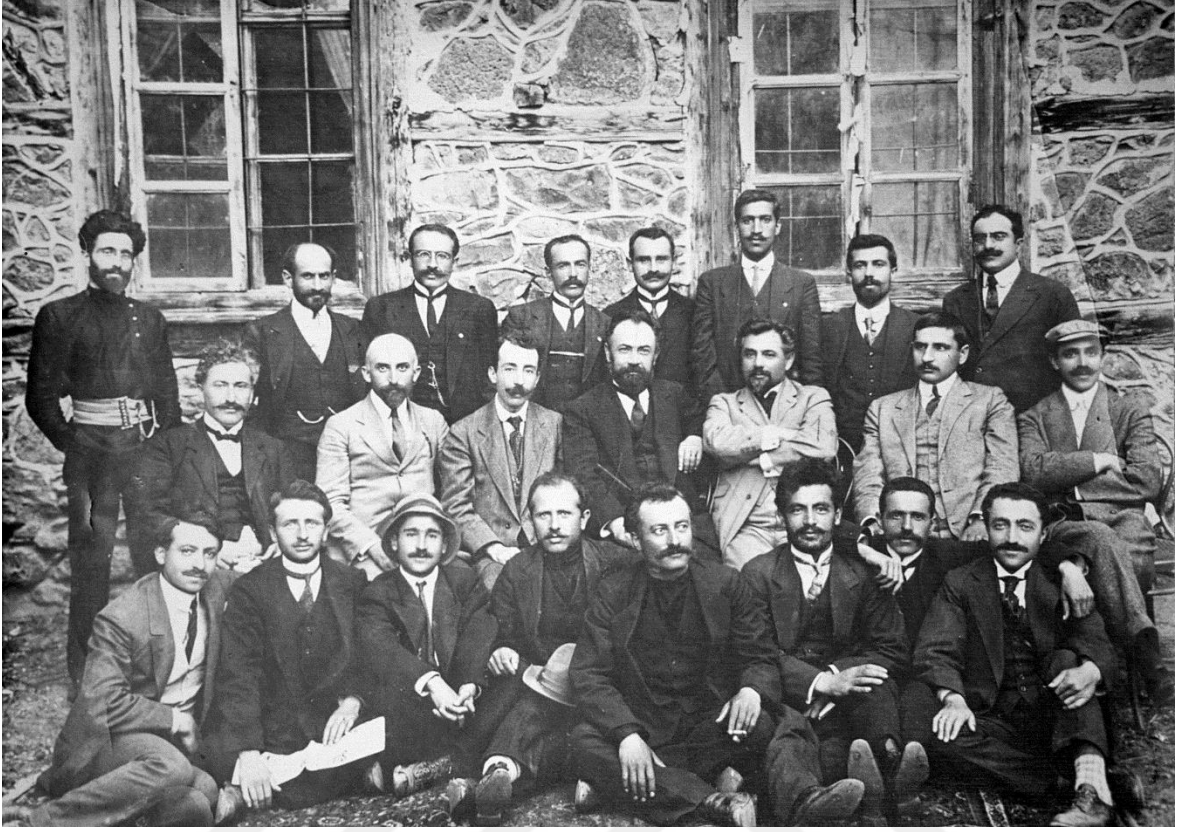
Kalem, 1909, sayı:39

“İstibdad dershanesi” adlı karikatür (Sultan Abdülhamit ders verirken sırada oturanlar; *Marie Antoinette, XVIII. Louis, ve İran'da kısa süre evvel devrilen Muhammed Ali*)






Sultan II. Abdülhamit'e tahtan lağv edilmesini bildiren Hal Karar Heyeti: eski Bahriye Nazırı *Arif Hikmet Paşa*, Draç Mebusu Arnavut *Esad Toptani Paşa*, Ermeni *Aram Efendi*, ve Selanik Mebusu Siyonist Yahudi *Emanuel Karasu*

EK-12



8. Kongrelerini düzenlemek amacıyla bir araya gelen Taşnaktsutyun yöneticileri

> Homepage > Türkçe > HISTORY OF THE FREEMASONRY OF TURKEY > Contact > Site Map > Links

CONTACT

PUBLICATIONS

TESVIYE

HISTORY

FREEMASONRY IN THE ISLAMIC WORLD


by V.W Bro. Celil Layiktez P. Asst. G. M.

Lodge Zeytin Dalı No. 146 Grand Lodge of Turkey
Editor of TESVIYE (The level)
The Masonic Magazine of the Grand Lodge of Turkey

There is a general reaction to Freemasonry in the Islamic world. After Clement XII excommunicated Freemasonry in 1738, under the pressure of his Christian subjects and with the approval of the "ulema" (Islamic theologians) who were thinking that "If the Pope declares that Freemasons are atheists, there must be some truth in his words", Sultan Mahmut I outlawed Freemasonry. Since that date "Freemason" became synonym to "atheist" in the Ottoman Empire.

After the declaration of the second constitutional monarchy in the Empire (1908), the Islamic reaction organized a revolt in Istanbul. This revolt has been crushed by the "Action Army" and Sultan Abdulhamid II has been dethroned. The Action Army had been organized and commanded by Freemasons. The committee of five deputies that came to announce to Abdulhamit that he had been dethroned, were Freemasons, all five of them. These facts have reinforced the existing reaction to Freemasonry by the radical Islamic community. The Sultan was also the Caliph of all Islam and the guardian of the sacred grounds in Mecca and Medina. Anything that happened in the Ottoman Empire influenced the Arab and Islamic world at large.

Mimar Sinan



Hür ve Kabul Edilmiş Masonlar Büyük Locası'nın resmi internet sayfasında yayınlanan "*Freemasonry in The Islamic World*" isimli makale.